

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

ULUSLARARASI HUKUKTA YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLER

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Murat SARAÇLI**

**Tez Danışmanı
Prof.Dr. Hakan TAŞDEMİR**

Ankara-2010

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

ULUSLARARASI HUKUKTA YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLER

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Murat SARAÇLI**

**Tez Danışmanı
Prof.Dr. Hakan TAŞDEMİR**

Ankara-2010

ONAY

Murat SARAÇLI tarafından hazırlanan "Uluslararası Hukukta Yerinden Edilmiş Kişiler" başlıklı bu çalışma, ...03.11.2010.. tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu ...oybirliği... ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

[İmza]

Prof. Dr. İsmail Arslan

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Prof. Dr. İsmail Arslan

[İmza]

Prof. Dr. Sertan H. Beyaz

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

[İmza]

Prof. Dr. M. Emin Çiğir

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

[İmza]

Prof. Dr. İbrahim Turgut

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

[İmza]

[İmza]

Doç. Dr. Can Aksoy

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Doç. Dr. Can Aksoy

ÖNSÖZ

Her çalışma emek, özveri ve sabır gerektirir. Elinizdeki bu çalışma belirtilen üç etkenin çeşitli düzeylerdeki birleşimiyle oluşturulmuştur. Yaklaşık dört yıl süren yoğun bir emek mahsulü olan bu çalışma ister istemez beni hayatın doğal akışından koparmış ve bazı şeylerden uzak kalmamı da sağlamıştır. Ancak ortaya çıkan ürün bu çalışmanın yazarının geriye baktığında kendini mutlu hissetmesini sağlamaktadır ki bu bana bir ömür boyunca yetecek en değerli hazinedir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın ortaya çıkmasında da önemli insanların katkıları olmuştur. Bu vesileyle ilk olarak bu satırların ve elinizdeki çalışmanın yazarının kendini akademik hayata bağlamasında en önemli rolü üstlenen çok değerli hocası Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR'e öncelikli olarak teşekkür etmesi gerekir. Gerçekten de akademik hayatımın başlangıcını oluşturan lisans döneminden yolun belli bir kısmının geride bırakıldığını ifade eden doktora sürecinin sonuna kadar desteğini hep yanımda hissettiğim ve bana sadece bir hoca olarak değil bir ağabey olarak da yoğun bir emek ve mesai veren çok değerli hocama sonsuz şükranlarımı sunarım. Umut ediyorum ki benim gibi her genç akademisyenin karşısına Hakan Hoca gibi değerli insanlar çıkar ve akademik yaşamın ucsuz bucaksız sularında onlara iyi bir rehberlik ederler. Burada değerli hocam hakkında yazacağım her şey onun bana verdiği emek karşısında kifayetsiz kalacak olsa da tekrar sayın hocama sonsuz teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

Doç.Dr. Mehmet Akif OKUR'a da burada ayrı bir paragraf açmak isterim. Dostluğu ile her zaman benim yanımda olan ve akademik hayatın kargaşası içinde kendimi kaybettiğim zamanlarda beni yalnız bırakmayarak hem akademik hem de hayata dair engin tecrübelerinden faydalanmamı sağlayan Akif Hocama teşekkürü bir borç biliyorum.

Akademik hayata girdiğim 2005 senesinden bu yana çok değerli akademisyenlerle de tanışma imkanı buldum ve dostluklarını hep yanımda hissettim. Hepsinin ismini burada saymam imkansız olsa da başta Doç.Dr. Fatma TAŞDEMİR olmak üzere Prof.Dr. Mümtaz'er TÜRKÖNE'ye, Prof.Dr.

Mehmet Emin ÇAĞIRAN'a, Prof.Dr. Atilla YAYLA'ya, Prof.Dr. Susan EDWARDS'a, Doç.Dr. Tuncay ÖNDER'e, Arş.Gör. Mehmet KOCAOĞLU'na, Arş.Gör. İrşat SARIALIOĞLU'na ve Arş.Gör. Ümmühan Elçin ERTUĞRUL'a teşekkür ederim.

Burada ismini anmadan geçemeyeceğim bir kurum da bulunmakta. Kazandığım yurt içi doktora ve yurt dışı araştırma burslarıyla elinizdeki çalışmaya maddi anlamda büyük destek veren ve özellikle çalışmanın İngiltere'de Buckingham Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yaptığım araştırmalar çerçevesinde derinlik ve değer kazanmasına katkıda bulunan Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK) ve değerli başkanı Prof.Dr. Nüket YETİŞ Hanımefendiye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu vesileyle, Türkiye'de kendisini eğitime adanmış başarılı gençlere maddi anlamda büyük katkılar sunan TÜBİTAK gibi değerli kurumların sayısının artmasını da bir temenni olarak belirtmek isterim.

Her ne kadar bu satırların sonuna denk gelse de kalbimde hep en öncelikli yerde yer alacak olan aileme de burada bir kez daha sonsuz teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunmak isterim. Oğullarının başarısı için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan ve onun en zor zamanlarında hep yanında olarak hayata tutunmasını sağlayan sevgili ailem olmasa akademik hayatın bu zorlu safhalarını atlatamazdım. Bu vesileyle kendilerine tekrar sonsuz şükranlarımı ve sevgilerimi sunarım.

Çalışmanın bu alandaki akademik literatüre küçük de olsa bir katkı olmasını dilerim.

Murat SARAÇLI
Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, 2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE GÖÇLER VE ZORUNLU GÖÇ OLGUSU

I. Tarihsel, Teorik ve Politik Açılardan Göçler ve Sonuçları.....	7
A. Tarihsel Süreç İçerisinde Göç Olgusu	7
B. Göçleri ve Nedenlerini Açıklamaya Yönelik Teoriler.....	13
1. Makro Düzey Göç Teorileri	17
2. Mikro Düzey Göç Teorileri	21
3. Orta (Meso) Düzey Göç Teorileri	25
C. Göçlerin Etkileri ve Sonuçları	30
D. Göç Politikaları.....	36
II. Zorunlu Göç Olgusu	40
A. Zorunlu Göç Kavramı ve Zorunlu Göçün Nedenleri.....	40
B. Zorunlu Göçler ve Yerinden Edilmiş Kişiler	43
C. Zorunlu Göçler ve Günümüzde Ortaya Çıkardığı Sonuçlar.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA SIĞINMA HAKKI VE SIĞINMACILAR

I. Tarihsel Süreçte Sığınma Kurumunun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi ..	50
II. Evrensel ve Bölgesel Sözleşmeler Çerçevesinde Sığınma Hakkı.	61
III. Uluslararası Hukukta Sığınmacı Statüsü ve Sığınmacılar	73
IV. Sığınma-Göç İlişkisi ve Sığınma Politikaları.....	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜLTECİLER VE ULUSLARARASI MÜLTECİ HUKUKUNUN VE KURUMLARININ GELİŞİMİ

I. Göçmen-Mülteci Ayrımının Ortaya Çıkışı ve Evrensel ve Bölgesel Sözleşmeler Bağlamında Mülteci Tanımları	96
II. Mülteci Statüsü ve Bu Statüye İlişkin Sorun Alanları	113
III. Mültecilerin Korunmasına Yönelik Uluslararası Kuruluşlar ve BMMYK.....	128
IV. Günümüz Dünyasında Mülteciler Sorunu ve Etkileri	140

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**ÜLKESİNDE YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLER VE BU KİŞİLERİN
ULUSLARARASI HUKUK ÇERÇEVESİNDE KORUNMASI SORUNSAĞI**

I. Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu ve Bu Sorunun Uluslararası Topluluğun Gündemine Gelmesi Süreci.....	152
II. Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişi Statüsü ve Bu Statüye İlişkin Çeşitli Tanımlar	166
III. Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler ve Uluslararası Hukuk.....	177
IV. Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorununa Yönelik Faaliyet Gösteren Uluslararası Kurumlar	188
SONUÇ.....	200
KAYNAKÇA.....	206
ÖZET	223
ABSTRACT	224

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ABÖ : Afrika Birliği Örgütü

AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Bkz. : Bakınız

BM : Birleşmiş Milletler

BMMYK : Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner for Refugees-UNHCR)

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

CIREFCA : International Conference on Refugees in Central America (Orta Amerika'daki Mülteciler Üzerine Uluslararası Konferans)

CPDIA : Permanent Consultation on Internal Displacement in the Americas (Güney ve Kuzey Amerika'daki Yerinden Edilmelere Dair Daimi İstişare)

Der. : Derleyen

Ed. : Editör

ERC : Emergency Relief Coordinator (Acil Yardım Koordinatörü)

IASC : Inter Agency Standing Committee (Kurumlararası Daimi Komite)

ICRC : International Committee of the Red Cross (Uluslararası Kızıl Haç Komitesi)

IDP : Internally Displaced Persons (Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişiler)

IDU : Internal Displacement Unit (Ülkesinde Yerinden Edilme Birimi)

IGCR : Intergovernmental Committee on Refugees (Hükümetlerarası Mülteciler Komitesi)

ILO : International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)

IMF : International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

IRO : International Refuuge Organization (Uluslararası Mülteci Örgütü)

İHEB : İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

MC : Milletler Cemiyeti

NATO : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

OCHA : Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (İnsani İlişkiler Koordinasyon Ofisi)

OHCHR : Office of the High Commissioner for Human Rights (İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi)

Örn. : Örneğin

S. : Sayı

s. : Sayfa

ss. : Sayfa Sayısı

SİDAS : Suçluların İadesine Dair Avrupa Sözleşmesi

UAD : Uluslararası Adalet Divanı

UNDP : United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)

UNICEF : United Nations Children's Fund (Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu)

UNIFEM : United Nations Development Fund for Women (Birleşmiş Milletler Kadınlar İçin Kalkınma Programı)

UNRRA : United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Birleşmiş Milletler Yardım ve Yeniden Yapılanma Yönetimi)

UNRWA : United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (Birleşmiş Milletler Yakın Doğu Filistin Mültecileri Yardım ve Çalışma Ajansı)

vs. : Vesaire

vb. : Ve Benzeri

WFP : World Food Programme (Dünya Gıda Programı)

WHO : World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

GİRİŞ

Günümüzün uluslararası gündemi meşgul eden en önemli konu başlıklarından biri hiç kuşkusuz göçlerdir. İnsanlık tarihi kadar eskilere giden göçler tarihi, bize içinde bulunduğumuz zaman ve mekanın dününü olduğu kadar bugününü ve geleceğini de açıklamaktadır. Toplumsal örgütlenmeleri belirleyen en önemli unsur olan göçler, bugün yaşamakta olduğumuz devlet bazlı uluslararası sistemi de ortaya çıkartan en önemli unsurlar arasındadır. Birçok nedene bağlı olarak ortaya çıkan göç hareketleri, içerisinde gerçekleştiği zaman diliminde olduğu kadar etkileri bugüne kadar ulaşan pek çok sonucun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Göç türlerinden birisini oluşturan zorunlu göç olgusu, genel göç imgesi içinde önemli bir yere sahiptir. Ancak zorunlu göçler üzerine yapılan çalışmalar, olgunun taşıdığı öneme nazaran geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bunda genel göç olgusu üzerine yapılan araştırmalarında yakın dönemde ortaya çıkan çalışmalar olmasının önemli bir payı vardır. Çok genel olarak, insanların doğal yaşam alanlarından gayri iradi bir nedenle koparılmaları olarak tanımlanabilecek zorunlu göç olgusu, uluslararası sistemde ve doğa yapısında yaşanan yapısal bozulmaların bir tezahürüdürler. Öyle ki bugün yaşanan zorunlu göç süreçlerinin arkasında yatan sebeplere baktığımızda uluslararası sistem bazlı karışıklıkların (savaşlar, iç çatışmalar, insan hakkı ihlalleri, kısıtlayıcı ve baskıcı rejimler, etnik çatışmalar vb.) ve doğa ortamında gözlemlenen bozulmaların (iklim değişikliği, erozyon, çölleşme, buzulların erimesi vb.) söz konusu süreçleri tetikleyen ana sebepler oldukları görülmektedir. Zorunlu göç süreçleri, bu göçlere maruz kalan insanlar üzerinde psikolojik, sosyal, ekonomik ve toplumsal pek çok olumsuz etkinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır ki bu durum zorunlu göç süreçlerinin bütünlükçü bir anlayışla ele alınmasını ve bunların önlenmesine yönelik yapısal çözümlerin ortaya çıkarılmasını zorunlu hale getirmektedir.

Zorunlu göçleri ortaya çıkaran etkenler tam anlaşılmadıkça bunların engellenmesi mümkün değildir. Sadece sonuçlardan yola çıkılarak yapılan değerlendirmeler sorunu anlamaktan çok geçici çözümler öngörmekte ve aslında hiçbir şeye fayda sağlamamaktadır. Meselenin çözümü noktasında öncelikli olarak izlenmesi gereken metot, göç süreçlerini ortaya çıkartan etkenleri bunları kapsamlı bir şekilde açıklamaya yarayan teoriler etrafında düşünmek ve bunu yaparken de güncel hayatın pratik gerçeklerini göz önünde bulundurmaktır. Bugün zorunlu göçlerin ortaya çıkmasına sebep olan etmenleri değerlendirirken bunların genel göç imgesi içerisinde bulundukları yeri görmek ve göç süreçlerini açıklamaya çalışan mikro, makro ve meso düzey teoriler çerçevesinde bunları anlamlandırmak gerekmektedir.

Bu çalışmanın önemi tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Elinizde bulunan bu çalışmanın konusu dünyada zorunlu göçe muhatap olan ve yerinden edilmiş kişiler olarak adlandırılan sığınmacıları, mültecileri ve ülkesinde yerinden edilmiş kişileri uluslararası hukukun mevcut kural ve kurumları çerçevesinde değerlendirmektir. Çalışma her ne kadar hukuksal bir alana hitap etmekteyse de bugünün gerçekliklerinin teorisel bazda bir yere sahip olduğunun farkında olarak kuramsal açıklamalara yer vermekte ve gerçeğin teoriden ayrı düşünülemeyeceğini başlangıç noktası belirlemektedir.

Bu çerçevede çalışmada benimsenen yöntemin temelinde uluslararası ilişkiler alanında önemli bir yere sahip olan kritik teori ile post-modern kuramın çıkarımları bulunmaktadır. Söz konusu kuramlara göre bilgi, her zaman için birileri ya da bir şey için geliştirilir ve bütün bilgi oluşum süreçleri bilişsel bir süreç olmaktan çok politik bir süreçtir. Bu temel varsayımı kendisine çıkış noktası belirleyen çalışmada, yerinden edilmiş kişiler konusunda oluşturulan sığınmacı, mülteci ve ülkesinde yerinden edilmiş kişi şeklindeki ayrımında aslında, siyasal güçler tarafından kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde oluşturulmuş yapay ve politik bir ayrım olduğu savunulmakta ve bu çerçevede yerinden edilmiş kişiler sorununun asıl tartışma alanı olan insan hakları alanına çekilmesi ve bu tartışma alanı içerisinde soruna kalıcı çözümler üretilmesi amaçlanmaktadır.

Belirtilen temel problematiği içerisinde çalışma toplam dört bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın teorik arka planını oluşturan birinci bölümde genel olarak tarihsel süreçte göçler ve zorunlu göç olgusu konu edilmektedir. Söz konusu bölümde ilk olarak tarihsel, teorik ve politik açılardan göçler ve sonuçları konuları ele alınmakta ve bu kapsamda erken modern dönemin başlangıcından (15. yüzyıl) bugüne kadar yaşanan göç hareketlerinin tarihsel gelişim süreçleri, bu göçleri ortaya çıkartan temel politik, ekonomik ve sosyal nedenler ekseninde ve bunları açıklamaya yönelik mikro, makro ve meso göç kurumları çerçevesinde incelenmektedir. Göçleri ortaya çıkartan sebeplerin ortaya konulmasının ardından söz konusu göçlerin sonuçları üzerine odaklanılmakta ve bu kapsamda genel toplumsal algılanmanın aksine bunların zaman ve mekan ekseninde pek çok olumlu sonuçlar doğurdukları ve göç alan ve veren ülkeler bazında önemli toplumsal ve siyasal dönüşümlerin ve oluşumların ortaya çıkmasına vesile oldukları vurgulanmaktadır. Göçlerin sebep ve sonuçları arasında kurulan bağlantıyı takiben, günümüzde devletler tarafından uygulanan göç politikalarına odaklanılmaktadır. Bu çerçevede, uluslararası alanda günümüzün egemen siyasal birimleri olan devletlerin uyguladıkları sıkı ve sınırlayıcı göç politikalarının neden göçleri engelleyemedikleri ve tam tersi sonuçlar doğurdukları sorularının cevabı aranmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünün ikinci kısmında zorunlu göç olgusu ele alınmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak zorunlu göçün ne anlama geldiği üzerinde yoğunlaşmakta ardından da zorunlu göçü ortaya çıkaran sebepler üzerinde durulmaktadır. Zorunlu göçler ve sebepleri üzerine yapılan açıklamaların ardından zorunlu göçlerle, bu göçlere muhatap olan yerinden edilmiş kişiler arasındaki bağlantı ele alınmakta ve yerinden edilmiş kişilerin zorunlu göç süreci içerisindeki konumları değerlendirilmektedir. Zorunlu göçlerin günümüzde ortaya çıkardığı sonuçlar da yine bu kısımda değerlendirilmekte ve bu göçlerin ortaya çıkardığı sonuçların önlenmesine yönelik yapılabilecekler açıklanmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise genel olarak uluslararası hukukta sığınma hakkı ve sığınmacılar konusu ele alınmaktadır. Bu kapsamda ilk

olarak sığınma kurumunun ortaya çıkış süreci açıklanmakta ve ardından da Orta Doğu bölgesinde ilk olarak gözlemlenen sığınma hakkının tarihsel açıdan gelişim süreci değerlendirilmektedir. Sığınma kurumuna ilişkin yapılan tarihsel açıklamaların ardından sığınma hakkına ilişkin yapılmış olan uluslararası ve bölgesel sözleşmeler üzerinde odaklanılmakta ve Milletler Cemiyeti döneminden günümüze uzanan süreçte ortaya konulan yasal belgeler değerlendirilmektedir. Sığınma kurumuna ve sığınma hakkının kendisine ilişkin yapılan değerlendirmeleri takiben uluslararası hukukta *de facto* mülteci olarak kabul gören sığınmacıların uluslararası hukuk çerçevesinde sahip oldukları statü ve bu statüye sahip dünyadaki yaklaşık yirmi milyon kadar insanın içerisinde bulundukları koşullar, sığınmacı alan ve veren ülkelerin konumları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünün son kısmında ise göç ve sığınma arasındaki ilişki konu edilerek, göç politikalarının devletler tarafından belirlenen sığınma politikaları üzerindeki etkisi ve bunlar arasındaki girift ilişki incelenmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde genel olarak yerinden edilmiş kişi gruplarından bir diğeri olan mültecilerin uluslararası hukuk konsepti içerisindeki konumları, kendilerine yönelik oluşturulmuş bulunan uluslararası mülteci hakları rejimi içerisinde değerlendirilmektedir. Bu çerçevede üçüncü bölümün ilk kısmında göçmen ve mülteci ayrımının ortaya çıkış süreci tarihsel gelişimi içerisinde incelenmekte ve mültecilere yönelik ayrı bir uluslararası rejimin yaratılmasının arkasındaki nedenler incelenmektedir. Ayrıca mülteci tanımının ortaya çıkışına vesile olan bölgesel ve uluslararası antlaşmalar ve sözleşmeler de yine bu ilk kısımda ele alınmaktadır. Üçüncü bölümün ikinci kısmında mültecilik statüsü, bu statüyü özel kılan haklar ve ödevler çerçevesinde değerlendirilmekte ve bu kapsamda mültecilerin başta diğer yerinden edilmiş kişiler olmak üzere, yabancılar ve vatansızlar gibi kişi gruplarından ayrıldıkları noktalar incelenmektedir. Üçüncü bölümün üçüncü kısmında ise, mültecilerin korunmasına yönelik olarak Milletler Cemiyeti döneminde başlamak üzere kurulmuş olan örgütler incelenmekte ve bunların mülteci haklarını korumak noktasında ne derece faydalı işlevler yerine getirebildikleri değerlendirilmektedir. Yine bu kısımda, günümüzde

mültecilerin korunması konusunda ana yetkili kurum olarak Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, gerçekleştirdiği koruma ve destekleme faaliyetleri ve bunların yetersiz kaldığı noktalar çerçevesinde incelenmekte ve Komiserliğin reformuna yönelik günümüzde yaşanan tartışmalar ve söz konusu reformların gerçekleştirilebilme olasılığı değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümün son kısmında, mültecilerin günümüz dünyasında yüz yüze kaldıkları sorunlar ele alınmakta ve bu çerçevede gittikçe önem kazanan küresel mülteci sorununun önlenmesine yönelik yapılan çalışmalar, söz konusu çalışmaların yetersiz kaldığı noktalar göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir. Devletler tarafından geliştirilen sıkı mülteci politikalarının, ülkelerini terk eden ve yabancı bir ülkede sığınma arayan mülteciler üzerinde yarattığı olumsuzluklar ve bunların aşılmasına yönelik olarak uluslararası toplumca yapılabilecek olan girişimler de yine bu kısımda ele alınan bir başka konudur.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ülkesinde yerinden edilmiş kişiler ve bunların uluslararası hukuk çerçevesinde korunması sorunsalı üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede dördüncü bölümün ilk kısmında bugün uluslararası gündemin öncelikli konularından olan ülke içinde yerinden edilme sorunu ve bu sorunun uluslararası topluluğun gündemin önüne gelmesi süreci incelenmektedir. Dördüncü bölümün ikinci kısmında ise ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsü için çeşitli bölgesel ve uluslararası örgütler bünyesinde gerçekleştirilmiş olan tanımlama çalışmalarına ve bunların neticelerine yer verilmektedir. Üçüncü kısımda ise, ülkesinde yerinden olma konusunda bugün en önemli belge niteliğindeki Yol Gösterici İlkeler incelenmekte ve bu belgeye ilişkin sorun alanları detaylarıyla değerlendirilmektedir. Dördüncü bölümün son kısmında ise, ülke içinde yerinden edilme sorununa yönelik faaliyet gösteren başta Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği olmak üzere çeşitli kurumlar incelenmekte ve ülke içinde yerinden edilme sorununun önlenmesine yönelik söz konusu kurumların oynadığı işlevler değerlendirilmektedir.

Çalışmanın sonuç kısmında ise, araştırmanın genel bir değerlendirilmesine yer verilmekte ve bu çerçevede elde edilen sonuçlara

vurdu yapılmaktadır. Yerinden edilmiş kişilerin sorunlarının çözümüne yönelik çalışma borunca ortaya çıkartılan veriler yine bu kısımda topluca ele alınmakta ve sorunun genel bir değerdendirmedi de bu kısımda yapılmaktadır.

I. BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇTE GÖÇLER VE ZORUNLU GÖÇ OLGUSU

I. Tarihsel, Teorik ve Politik Açılardan Göçler ve Sonuçları

A. Tarihsel Süreç İçerisinde Göç Olgusu

İnsan yaşamının tüm yönlerini etkileyen, varoluşsal bir değişimin ifadesi olan göç¹, tarihsel deneyimleri şekillendiren ve insan yaşamışlığına yön veren en önemli olgulardan birisidir. Zamanın şekillendirmesiyle gelişen göç olgusu ayrıca içerisinde geliştiği zaman dilimini toplumsal ve mekansal olarak değiştirmesi/dönüştürmesi ve geleceğin siyasi ve ekonomik örgütlenme şekillerini belirlemesi itibarıyla de, dün, bugün ve yarının dünyasının anlaşılmasına olanak sağlayan faydalı bir gözlem alanıdır².

Farklı şekillerde ama sürekli olarak insanlık tarihinin bir parçası olan göçler, erken modern dönemin başlangıcı (15. yüzyıl) referans noktası alınarak ve içerisinde ortaya çıktıkları tarihsel dönemin belirleyici özellikleri göz önünde bulundurularak, beş ayrı evrede incelenebilmektedir³. Bu evrelerden ilki, Avrupa'da merkantilizm akımının ortaya çıktığı 16. yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar süren dönemi kapsamaktadır. İngiltere, Hollanda, Fransa, Portekiz ve İspanya'nın giderek büyüyen nüfuslarının ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal sorunları hafifletmeye

¹ Göç, en genel anlamıyla, bireylerin veya birey gruplarının, daha iyi iş olanaklarına sahip olmak veya zulümden kaçmak amacıyla ülke sınırları içerisinde veya ülke sınırlarını aşarak, daimi veya süreli olarak gerçekleştirdikleri yer değiştirme hareket(ler)idir. Tanımın da ortaya koyduğu gibi, sahip oldukları özellikler çerçevesinde göçleri çeşitli adlar altında nitelemek mümkündür: a) İrade esasına göre: gönüllü/isteğe bağlı göç ve zorunlu göç, b) Yoğunluğuna göre: bireysel göç ve kitlesel göç, c) Ülke sınırları esasına göre: Ülke içi/iç göç ve uluslararası göç, d) Göçe sebebiyet veren etkenlerin devamlılığı esasına göre: Süreli göç ve daimi göç. Bkz. Olusegun A. Daramola ve Timothy U. Mozia, "Toward Understanding the Refugee Dilemma: Migration Theory and Principles of Empowerment", **Refugee Empowerment and Organizational Change** içinde, Ed. Peter W. Van Arsdale, Arlington, American Anthropological Association-Committee on Refugee Issues, ss. 181-184 ve Thomas K. Bauer, John P. Haiken-DeNew ve Christoph M. Schmidt, "International Labour Migration, Economic Growth and Labour Markets: The Current State of Affairs", **The New Demographic Regime: Population Challenges and Policy Responses** içinde, Ed. Miroslav Macura, Alphonse L. MacDonald ve Werner Haug, United Nations, New York ve Cenevre, 2005, ss. 113-114.

² Stephen Castles, "Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation", **Sociology**, C. 37, S. 1, Şubat, 2003, s. 22.

³ Goran Rystad, "Immigration History and the Future of International Migration", **International Migration Review**, C. 26, S. 4, Kış 1992, ss. 1169-1172 ve ss. 1176-1179.

yönelik olarak sömürge kolonileri oluşturdıkları bu dönemde Avrupalılar, ya kalıcı ya da geçici biçimde, denizci, asker, çiftçi, tüccar, rahip ve idareci olarak göç etmişlerdir. Avrupa'da hüküm süren yoksulluktan kaçış için tek yol olarak görülen söz konusu göçler ilk olarak Afrika ve Asya kıtalarına yönelmiş, ilerleyen zamanda ise Kuzey ve Güney Amerika ile Avustralya yeni göç-çekim merkezleri olarak ortaya çıkmışlardır⁴. Hem göç veren Avrupa ülkelerinin hem de sömürgelerinin ekonomik, siyasal ve toplumsal yapılarında önemli değişikliklerin yaşanmasına sebebiyet veren bu denizaşırı göçler aynı zamanda, ilerleyen dönemlerde yaşanacak olan gelişmelerin de altyapılarını oluşturmuşlardır⁵.

Tarihsel süreçte ikinci göç evresi, 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupalı tüccarların Batı Afrika'dan Amerika'nın kuzey ve güney bölgelerine, Karayip adalarına, Brezilya'ya ve Guyana'ya köle taşımalarından ve kölelik sona erdikten sonra da Hollandalıların ve İngilizlerin Güney Asya'dan Doğu Afrika, Batı Hint adaları, Fiji, Jamaika, Surinam ve Trinidad'a sözleşmeli uşak ve işçi göturmelerinden oluşmaktadır. 17. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar yaklaşık üç yüzyıl boyunca süren bu göçler, etkileri günümüze kadar uzanan iki önemli sonuç doğurmuştur. Bu sonuçlardan ilki, Kanada, ABD, Latin Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'da kurulacak devletlerin temellerinin atılması iken ikincisi ise, Sri Lanka, Uganda ve Kenya gibi göçmen nüfusun çoğunlukta olduğu toplumların yaratılmasıdır⁶.

I. Dünya Savaşı, köle ve sözleşmeli uşak akışı çerçevesinde yaşanan ikinci göç evresinin sonunu işaret ettiği gibi aynı zamanda II. Dünya

⁴ Merkantilizm akımının teşvik ettiği sömürgecilik faaliyetleri çerçevesinde sağlanan sermaye birikimi, diğer sosyo-ekonomik nedenlerle birlikte, 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan sanayi/endüstri devriminin en önemli sebeplerinden biridir. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan fabrikalar, demiryolları ve büyük ölçekli ekonomiler Avrupa ve Kuzey Amerika'daki milyonlarca insanın hayatında ve çalışma koşullarında devrimsel nitelikte değişimler yaratırken aynı zamanda hem mevcut fırsatların doğasını hem de bu fırsatların yakalanabileceği yerleri değiştirmiştir/farklılaştırmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan değişimlerden etkilenen ve fırsatları değerlendirmek isteyenler, ki sayıları milyonlarca ifade edilebilir, geleneksel yerleşim yerlerini ve geçim yollarını terk etmiş ve daha iyi bir hayat yaşamak ve/veya dayanılmaz hale gelen yaşam koşullarından kaçmak için yollara dökülmüşlerdir. Bkz. John Corbett, "Ernest George Ravenstein: The Laws of Migration, 1885", <http://www.csiss.org/classics/content/90>, (erişim tarihi: 04.11.2008).

⁵ Stephen Castles ve Mark J. Miller, **Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, Çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 71.

⁶ Esmâ Durugönül, "Göç Yolları", **Görüş**, Haziran 2002, ss. 39-40.

Savaşı'nın neticelendiği tarihe kadar (1945) sürececek olan üçüncü göç döneminin de başlangıcını temsil etmektedir. I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan barış antlaşmalarıyla, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı devletlerinin yer aldığı Orta, Doğu ve Güney Avrupa'da sınırları etnik yerleşimlerle uyumlu olmayan yeni devletler kurulmuş ve bu devletlerin ulus-devlet ideali çerçevesinde homojen nüfuslar yaratma çabası içine girmeleriyle de, milyonlarca azınlık göç etmeye zorlanmıştır⁷. Bu göçler kimi ülkelerde, devletlerin belli azınlıkları hedef alan sistemli baskı politikalarından kaçmaya yönelik kitlesel kaçışlar şeklinde gerçekleşirken, bazı ülkelerde de, azınlıkların akraba devletleri (kin states) ile yapılan ikili nüfus mübadelesi antlaşmaları çerçevesinde sistemli bir yer değiştirme politikasının uzantısı olarak gerçekleştirilmiştir. Yeni kurulan ve homojen nüfus ideali peşinde koşan devletler dışında ayrıca Avrupa'da iktidara gelen faşist ve baskıcı yönetimlerin (İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler ve İspanya'da General Franco) izledikleri ayrımcı ve yayılcı politikalar, bu politikaların Avrupalı halklar arasında arttırdığı yabancı düşmanlığı⁸, Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen devrimler ve Ortadoğu'da sürmekte olan yabancı güçlerin mücadeleleri gibi unsurlar da bu dönemde meydana gelen göçlerde etkili olmuşlardır⁹.

Modern dönem içerisindeki dördüncü göç evresi, II. Dünya Savaşı sonrası sınır değişikliklerine, sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmalarına ve artan işgücü açığına bağlı olarak ortaya çıkan ve 1970'lerin ortalarına kadar devam eden kitlesel göç süreçlerini içermektedir. Soğuk Savaş koşullarının yaşandığı bu dönemde, sadece 1950'li yıllar boyunca, Avrupa'da

⁷ Claudena M. Skran, **Refugees in Inter-War Europe: The Emergence of a Regime**, Oxford, Clarendon Press, 1995, s. 31.

⁸ Avrupa'da "öteki"nin varlığına tahammülsüzlük şeklinde gelişen yabancı düşmanlığı, ülke içinde azınlıkları, ülke dışında ise diğer tüm ulusları içine alan geniş kapsamlı ve dışlayıcı bir ruh halinin ifadesidir. Bu nedenle yabancı düşmanlığı olgusunun "öteki" üzerindeki etkilerini ele alırken, bunun hem göçü teşvik eden (azınlıkların ülkeden ayrılışları) hem de önleyen (yabancıların ülkeye gelişleri/girişleri) bir yanının olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim, Castles ve Miller tarafından kaleme alınan çalışmada yabancı düşmanlığı olgusu, 1918-1945 yılları arasında işçi göçlerinde gözlemlenen azalmanın nedenlerinden biri olarak ortaya konulmuştur. Bkz. Stephen Castles ve Mark J. Miller, **a.g.e.**, s. 86.

⁹ Dariusz Stola, "Forced Migrations in Central European History", **International Migration Review**, C. 26, S. 2, ss. 326-329.

sınır değişikliklerine bağılı olarak 15 milyon kişi yer değıştirmek zorunda kalmıř¹⁰ ayrıca her yıl sayıları 20 ila 60 bin arasında değışen kişi de, komünist yönetim altında bulunan Doğı Bloğı ölkelerinden Batı Avrupa'ya, yaşadıkları siyasi baskılardan kaçmak ve daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak için göç etmiřtir¹¹. Bu dönemde göçler sadece Avrupa ile sınırlı kalmamış, Asya ve Afrika'daki pek çok sömürgecinin bağımsızlığını kazanması da söz konusu kıtalarda geniş kapsamlı göç hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlk başlarda, Avrupalıların sömürgelerinden ayrılmaları/kovulmaları şeklinde gerçekteşen bu göçler, daha sonraki dönemlerde, yeni bağımsızlıına kavuşan ölkeler vatandaşlarının, tarihsel ve kültürel bağlarının olduğı eski sömürgeci devletlere çalışmak amacıyla gelişleri şeklini almıştır.

1950'li yılların ortalarından itibaren gözlemlenmeye başlanan sömürge işçilerinin eski sömürgeci ölkelere göçleri, Avrupalı ölkelerin II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, ABD'nin de desteğıyle, ekonomik toparlanma süreci içerisine girmeleri ve özellikle vasıfsız işgücü alanında sıkıntılar yaşamalarıyla yakından ilintilidir. Bu dönemde, istihdam alanında yaşadıkları söz konusu sıkıntıları başka ölkelerden transfer edilecek işçiler vasıtasıyla aşmayı planlayan Avrupalı devletler bunun için iki yol benimsemişlerdir. Bunlardan birincisi, İngiltere, Fransa, Belçika ve Hollanda gibi eski sömürgeci ölkelerin seçtikleri ve Asya ile Afrika'daki yeni bağımsızlığını kazanan devletleri hedef alan "sömürge işçileri" transferidir. İkinci yol ise, sömürge bağı bulunmayan Avusturya, İsveç, İsviçre, Danimarka ve Almanya gibi ölkelerin başvurdukları "misafir işçi" (guest-worker) kabul antlařmalarıdır¹². Güney ve Doğı Avrupa ile Kuzey Afrika'da bulunan devletlerle yapılan bu antlaşmalar ile, işgücü açığı bulunan ölkeler, kendi belirledikleri koşullar ve kotalar çerçevesinde işçi kabulleri gerçekteşirmişler ve istihdam alanında yaşadıkları sorunları bu şekilde çözmeye çalışmışlardır. Bu dönemde misafir

¹⁰ Peter Stalker, "Migration Trends and Migration Policy in Europe", **International Migration**, C. 40, S. 5, 2002, s. 152.

¹¹ Dariusz Stola, **a.g.m.**, s. 337.

¹² Randall Hansen, "Migration to Europe Since 1945: Its History and its Lessons", **Political Quarterly**, C. 74, S. 1, Ağıustos, 2003, ss. 25-27.

işçi uygulamasından en fazla yararlanan devlet Almanya olmuş ve İtalya (1955), Yunanistan (1960), İspanya (1960), Türkiye (1961), Fas (1963), Portekiz (1964), Tunus (1965) ve Yugoslavya (1968) ile çeşitli tarihlerde yaptığı ikili antlaşmalara binaen iki milyondan fazla işçiyi ülkesine kabul etmiştir. 1960'lı yıllar boyunca Avrupa'ya göç eden toplam misafir işçi sayısı ise 20 ila 30 milyon arasında değişmektedir ki bu, -bu dönemde kıtadaki yabancıların toplam nüfusa oranları 1/7 olduğu için- kıtadaki yabancıları Avrupa'nın "yedinci adamı" (seventh man) yapmıştır¹³.

1950'li yılların ortalarında ortaya çıkan işçi göçleri sadece Avrupa ile de sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde, Amerika kıtasındaki iki büyük ekonomik güç ABD ve Kanada'ya, Meksika, Karayip Adaları, Almanya, İtalya ve Hollanda'dan; Ortadoğu'daki petrol zengini ülkeler Suudi Arabistan, Libya ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne Güney ve Doğu Asya ile Kuzey Afrika'nın çeşitli ülkelerinden ve Avustralya'ya da İtalya, Yunanistan ve Malta gibi Avrupa ülkelerinden istihdam edilmek üzere milyonlarca insan kabul edilmiştir.

1950'lerin ortalarında yaşanan ekonomik kalkınma hareketinin ortaya çıkardığı işçi göçleri, 1973'teki petrol krizinin yol açtığı iktisadi durgunluk sebebiyle yavaşlamış ve devletlerin göçü kısıtlamaya yönelik politikaları yürürlüğe koymalarıyla da durma aşamasına gelmiştir¹⁴. Göç alan ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarında önemli değişimlere yol açan işçi göçleri, dünya genelinde de önemli sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, Orta Doğu'da Asyalılar, işgücü piyasasında Araplardan daha başat bir unsur olmuş, ABD'de Latinolar en büyük azınlık grubu olan siyahların yerini almış ve Batı Avrupa ülkelerinde de göçler sonucunda İslam, yeni bir güç ve kimlik unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Beklentilerin aksine, çalışmak için gelen göçmenlerin ülkelerine dönmemeleri ve aile birleşmeleri yoluyla bulundukları ülkelerdeki varlıklarını kuşaklar boyunca devam ettirmeleri, belirtilen etkilerin

¹³ Philip Martin, "The Migration Issue", **The New Geography of European Migrations** içinde, Ed. Russell King, Londra ve New York, Belhaven Press, 1993, ss. 8-9.

¹⁴ Henrik Olesen, "Migration, Return, and Development: An Institutional Perspective", **International Migration**, C. 40, S. 5, 2002, ss. 126-127.

uzun bir döneme yayılmasında ve günümüze ulaşmasında önemli bir etken olmuştur¹⁵.

Modern dönem içerisindeki beşinci göç evresi, Soğuk Savaş'ın son yıllarından günümüze kadar çeşitli tarihlerde gerçekleşen ayaklanmalar, çatışmalar, savaşlar ve afetler gibi, insan yaşamını tehdit eden olaylara bağlı olarak ortaya çıkan zorunlu/istek dışı göç süreçlerini içermektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, "soğumaya" terk edilen sorunlar tekrardan gündeme gelmiş/getirilmiş ve zamanla anlaşmazlıklar çatışmalara, çatışmalar ise savaşlara dönüşmüştür. Bu süreçte, hayatlarını tehlikede hisseden ve ölümden ve yıkımlardan kaçmak isteyen kuzey ve güney yarımküredeki milyonlarca kişi bulundukları yerleri terk etmiş ve daha istikrarlı ve müreffeh gördükleri alanlara doğru göç etmişlerdir¹⁶. Bir milyondan fazla Irak'lı Kürt'ün I. Körfez Savaşı'ndan (1991) sonra ülkeden kaçışları, eski Yugoslavya'da 1990'larda yaşanan iç savaştan dolayı dört milyon kadar insanın zorunlu iç ve dış göçe maruz kalmaları, bir milyondan fazla Ruanda vatandaşının 1994'teki soykırımdan sonra bu ülkeden ayrılışları ve Liberya'da iki milyondan fazla insanın yaşanan iki iç savaşa bağlı olarak (1989-1996 ve 1999-2003) yerlerinden edilmeleri gibi olayların hepsi, belirtilen bu göç süreçlerinin büyüklüğünü ve coğrafi alan olarak genişliğini ortaya koyan tarihsel örneklerdir¹⁷.

21. yüzyılın başlarında bulunduğumuz bu dönemde Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu, Orta Afrika ve Uzak Doğu gibi dünyanın birçok bölgesinde sürmekte olan anlaşmazlıklar ve çatışmalar nedeniyle, pek çok insan hala yerlerinden edilmekte ve hiç bilmedikleri topraklarda hayatlarını devam ettirmeye zorlanmaktadır. Nitekim en son 2003 yılında gerçekleşen II. Körfez Savaşı, Orta Doğu'da modern dönem içerisindeki en büyük göç hareketini yaratmış ve dört milyonun üzerinde Iraklı ülke içindeki ve dışındaki

¹⁵ Henrik Olsen, **a.g.e.**, s. 8 ve Randall Hansen, **a.g.m.**, s. 27.

¹⁶ 1975 yılından 2000 yılına kadar geçen sürede dünyadaki mülteci sayısı 3.3 milyondan 11.9 milyona yükselmiştir. Bkz. Jan Penrose, "The UN Convention Relating to the Status of Refugees: The Case For and Against Reform", **Forced Migration and the Contemporary World: Challenges to the International System** içinde, Ed. Andrzej Bolesta, Bialystok, Libra, 2003, ss. 21-22.

¹⁷ BMMYK (UNHCR): **Dünya Mültecilerinin Durumu 1997-1998: Bir İnsanlık Sorunu**, Ankara, BMMYK Türkiye Temsilciliği, 1997, s. 30.

farklı coğrafyalara göç etmek zorunda bırakılmışlardır¹⁸. Her gün yaklaşık iki bin kişinin Irak'tan ayrıldığını ve ülkede düzenin tam olarak sağlanamadığını göz önüne aldığımızda, yaşanmakta olan dramın büyüklüğü de daha iyi anlaşılmaktadır¹⁹.

Göçlerin modern dönem tarihi içerisindeki gelişim sürecini bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, farklı dönemlerde farklı sebeplerden ortaya çıkmalarına rağmen, sürekli bir nitelik arz ettiklerini söyleyebiliriz. Belli bir dönemde ortaya çıkan insan hareketliliği, kendisini ortaya çıkartan nedenlerin tarihsel devamlılığı paralelinde devam etmiş ayrıca başka sebeplerden ortaya çıkan göç hareketlerini de etkilemiştir. Toplumların ve devletlerin birbirleriyle ilişkilerinin niteliğinden ve yöneliminden doğrudan etkilenen göç olgusu, bazen daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak, bazen de ölümden ve/veya zulümden kaçmak için tek yol olarak görülmüş ve insanlığın sosyal ve kültürel çevresini şekillendiren en önemli unsur olmuştur.

B. Göçleri ve Nedenlerini Açıklamaya Yönelik Teoriler

Tarihsel gelişim süreci çok eskilere dayanmakla birlikte, göçlerin, bilimsel araştırmaların konusu olması ve devletler ile toplumların ortaya çıkışlarındaki merkezi rolünün değerlendirilmesi, görece olarak yeni bir olgudur. Homojen ulus mitine dayanan ve toplumlarını bu yapay gerçekliğe şartlayan pek çok devletin, göçü ve göçmenleri oluşturmaya çalıştıkları bu “saf ulus” algılamasına bir tehdit olarak görmeleri, özellikle göç tarihi üzerine yapılan çalışmalara ilgisizliğin temel nedenidir. Devlet seçkinleri tarafından benimsenen “üstün” özelliklere uygun yeni insan topluluklarının ithali²⁰ ve

¹⁸ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) 2007 yılı Eylül ayında yayınladığı istatistiklere göre, 2.2 milyon Iraklı ülke içinde farklı yerlere göç etmek zorunda kalmış, yine aynı sayıdaki Iraklı da Suriye ve Ürdün gibi çeşitli Ortadoğu ülkelerine kaçmıştır. Bkz. “Statistics on Displaced Iraqis Around the World September, 2007, <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home/openssl.pdf?tbl=SUBSITES&id=470387fc2>, (erişim tarihi: 17.11.2008).

¹⁹ “The Continuing Needs of Iraq's Displaced”, <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/iraq?page=intro>, (erişim tarihi: 17.11.2008); Kristele Younes, “The World's Fastest Growing Displacement Crisis, *Refugees International*, (Mart 2007), ss. 1-2.

²⁰ Devlet seçkinleri tarafından belirlenen özellikler/kriterler çerçevesinde, nüfus ithali yoluna başvuran devletlerden biri Fransa'dır. Mart 1945'de Fransız Danışma Meclisi'nde yaptığı konuşmasında

yerli toplulukların sürgünü temelinde ulus inşası süreçlerinin gerçekleştirildiği Amerika, Avustralya ve Fransa gibi ülkelerde daha net gözlemlenen bu gerçek, başka birçok devletin de önemli bir sorunudur²¹. Ayrıca, zorunlu göç özelinde, insanların yerlerinden edilmelerine sebep olan koşulları yaratan ve eylemleri gerçekleştirenlerin genelde devletler olmaları, ülkelerin göç ve göçmen konularına ilgisiz kalmalarında ve bu alanda yeterli akademik çalışmanın ortaya konulamamasında önemli bir diğer sebeptir.

Belirtilen sebeplerin etkisi nedeniyle ki, göç üzerine ilk bilimsel araştırmalar ancak 19. yüzyılın son dönemlerinde gerçekleştirilebilmiş ve bunlarda da sadece ülke içi göç hareketleri incelenerek, uluslararası göçler kapsam dışı bırakılmıştır. Söz konusu çalışmalardan biri olan ve E.G. Ravenstein tarafından 1885 yılında kaleme alınan “Göç Kanunları” (Laws of Migration) başlıklı çalışma, göç alanında ortaya konan ilk bilimsel araştırma olması dolayısıyla önemli bir yere sahiptir. İngiltere’de 1871 ve 1881 tarihlerinde yapılmış iki nüfus sayımına ve kişisel gözlem ve incelemelerine dayandığı çalışmasında Ravenstein, bu dönemde dünyada olduğu gibi İngiltere’de de artan şehirleşme olgusunun yarattığı köyden kente göç olgusunun sebeplerini incelemiş ve bu incelemeleri neticesinde yedi genel göç yasasına ulaşmıştır. Pek çoğunun bugün de geçerliliğini sürdürdüğü söz konusu yasalar şunlardır²²:

1. Göçmenlerin pek çoğu sadece kısa mesafelere ve büyük endüstri ve ticaret merkezlerine doğru göç ederler.
2. Endüstri ve ticaret merkezlerine göç edenlerin arkalarında bıraktıkları işgücü açıkları, ülkenin çok daha uzak bölgelerinden buraya gelenler tarafından doldurulur. Bu ise,

General De Gaulle, Fransa’nın giderek azalan nüfusuna çözüm olarak asimile olabilir, doğurgan, sağlıklı ve beyaz tenli “iyi göçmenler”in Fransız toplumuna dahil edilmesini önermiş ve bunun doğru yöntem ve algılama kalıpları çerçevesinde yapılmasını istemiştir. Diğer devlet seçkinleri tarafından da benimsenen De Gaulle’ün “nitelikli” nüfus ithali projesi, aynı yıl uygulamaya geçirilmiş ve 1960’ların sonuna kadar uygulanmıştır. Söz konusu proje çerçevesinde, ülkeye göç etmek isteyen insanlar sınıflandırılmış ve aranılan kriterleri sağlayamayan kişilerin ülkeye girişlerine de mani olunmuştur. Bkz. Alessandro Silj, “Globalization and Migration”, **Draft-Work in Progress**, June, 2001, s. 7.

²¹ Stephen Castles ve Mark J. Miller, **a.g.e.**, ss. 69-71.

²² E.G. Ravenstein, “The Laws of Migration”, **Journal of Statistical Society of London**, C. 48, S. 2, Haziran, 1885, ss. 198-199.

göç akımının etkisinin ülkenin en ücra köşesinden bile hissedilmesi sonucunu doğurur.

3. Bir bölgeden ayrılmaya yönelik yapılan (dispersion) göç tam tersi şekilde o bölgeye yönelik de (absorption) bir göç akımı yaratır.
4. Her bir göç hareketi, kendisini dengelemeye yönelik karşıt bir göç akımı yaratır.
5. Uzun mesafelere göç edenler daha çok, büyük ticaret ve endüstri merkezlerini tercih ederler.
6. Şehirlerde yaşayanlar, ülkenin kırsal kesimlerinde yaşayanlara göre daha az göç etme eğilimindedirler.
7. Kadınlar, erkeklere göre daha çok göç etme eğilimindedirler²³.

Bir coğrafyacı olan Ravenstein'in ampirik bulgular üzerine dayanan bu çalışması ve ortaya koyduğu yasalar, İngiltere'deki iç göç hareketleri özelinde, genel göç eğilimlerini yansıtmaları açısından önemli olmakla birlikte, araştırmanın kapsamlı bir göç teorisi ortaya koymaktan uzak olduğu açıktır. Dönemin şehirleşme olgusu çerçevesinde, kırsaldan kente yönelik dönemsel hareketleri inceleyen bu çalışma, göçlerin temelinde yatan ekonomik, sosyal ve kültürel belirleyicileri değil daha çok göç şekillerini yansıtmaktadır.

Göçün teorik arka planını konu alan kapsamlı çalışmalar, 1929 yılında patlak veren ve 1930'lu yıllar boyunca etkisini hissettiren Büyük Buhran'ı takiben ortaya konulmaya başlanmıştır. Bunda, yaşanan ekonomik sıkıntıların ve artan işsizliğin kırsaldan kente olan tek yönlü göç hareketini tersine döndürmesi ve bunun, göçle ilgili benimsenen temel algılmalarda

²³ Bugün sayıları yaklaşık 191 milyonu bulan göçmenin büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmakta ve bundan dolayı da göçlerin "dişil" bir nitelik aldığı ifade edilmektedir. Gerçekleşen bu dişil göçlerin özelliklerine baktığımızda, dört husus ön plana çıkmaktadır: 1. Göç edilen ülkelerin pek çoğuna çocukların ve diğer aile bireylerinin girişine izin verilmemesi dolayısıyla, günümüzde tek başına göç eden kadınların sayısında artış yaşanmaktadır. 2. Göçmen kadınlar arasında yasadışı olarak bir ülkede bulunanların sayısı bugüne kadarki en yüksek seviyeye ulaşmıştır ki, bunda, devletler tarafından uygulanan sıkı göç politikalarının büyük etkisi vardır. 3. Göçmen kadınlar arasında belirli bir rotada gidip gelen ya da kendi belirledikleri bir rotayı takip edenlerin sayısı giderek artmaktadır. 4. Göç eden kadınların çoğu, düşük ücretli ve sosyal güvenlik hakkı bulunmayan ev işleri, lokantacılık, otel temizlikçiliği, fuhuş gibi, işlerde çalışmaktadırlar. Bkz. Helma Lutz, "Göç Dişildir", Çev. Murat Çelikkafa, <http://www.goethe.de/ges/pok/prj/mig/mif/tr2499278.htm>, (erişim tarihi: 3.12.2008).

değişimleri meydana getirmesi kadar, o zamana değin göç olgusuna uzak kalmış pek çok disiplinden insanın, göçle ilgilenmeye başlaması ve bu alanda çalışmalara girişmesi de önemli rol oynamıştır. Nitekim Büyük Buhran öncesi sadece sosyologlar ve coğrafyacılardan oluşan sınırlı bir akademik kesimin ilgisini çeken göç başlığı, Buhran'ın ve ortaya çıkardığı sorunların ardından başta ekonomistler olmak üzere pek çok siyaset bilimci, fizikçi, antropolog ve psikologun da ilgi alanı içerisine girmiştir²⁴.

Bir iktisatçı olan W. A. Lewis'in 1954'te yayımladığı "sınırsız bir işgücü arzıyla büyüme" (Economic Development with Unlimited Supplies of Labour) başlıklı makalesi, doğrudan göçü konu almamakla birlikte, göç akımlarını yaratan ekonomik süreç üzerine ortaya koyduğu teorik çıkarımlar nedeniyle, bu alanda daha sonra yapılacak diğer teorik çalışmalara öncülük etmiştir. Çalışmasında, ekonomik kalkınma sürecinde emek göçünün kilit rolüne işaret eden Lewis, geleneksel sektör (tarım) ile modern sektörde (sanayi) ortaya çıkan ücret farklılıklarının söz konusu göçleri yarattığını belirtmiş ve böylece, 1950'li ve 1960'lı yıllara damgasını vuran ikili (dual) ekonomi modelini/kuramını yaratmıştır.

İkili ekonomi modelini takip eden Harris ve Todaro gibi diğer sosyal bilimciler, 1970 ve 1980'li yıllarda geliştirdikleri yeni kuramlarla Lewis'in iktisadi alanda ortaya koyduğu görüşlerini göç olgusuna özelleştirmişler ve dünya sistemleri teorisi ve ikili ekonomi piyasası teorisi gibi, uluslararası siyasi, ekonomik ve kültürel yapıları temel alan, makro düzey göç kuramlarının ortaya çıkmasında öncü olmuşlardır²⁵.

1980'li yıllardan günümüze uzanan süreçte ise, makro düzeyde yapılan göç çalışmalarını takiben, göçe yönelik bireysel motivasyonları temel alan mikro düzey teoriler ile orta düzey (meso-level) diye adlandırılan ve göç

²⁴ Michael J. Greenwood ve Gary L. Hunt, "The Early History of Migration Research", **International Regional Science Review**, C. 26, S. 1, Ocak, 2003, ss. 3-5.

²⁵ Jessica Hagen-Zanker, "Why do People Migrate? A Review of the Theoretical Literature", **Working Paper MGSOG/2008/WP002**, Maastricht University-Maastricht Graduate School of Governance, Ocak, 2008, s. 4.

edenlerin ve geride kalanların aralarında mevcut olan toplumsal ve sembolik bağlara vurgu yapan kuramlar da ortaya çıkmıştır.

Göçleri, odaklandıkları ilgi düzeyleri çerçevesinde açıklayan makro, mikro ve orta düzey teoriler, ortaya çıktıkları tarihsel süreç takip edilerek, aşağıda ayrıntıları ile açıklanmıştır.

1. Makro Düzey Göç Teorileri

1932’de John R. Hicks tarafından kaleme alınan ve ücretler arasında coğrafi alanda yaşanan farklılıkların göç sürecini ortaya çıkardığını savunan “Ücret Teorisi” (Theory of Wages) başlıklı makale, uluslararası göç hareketlerini açıklayan en eski kuram olan, neoklasik makro göç teorisine yönelik ilk çalışma niteliğindedir²⁶. Göçleri ekonomik gelişmenin bir parçası olarak değerlendiren bu teoriye göre, uluslararası göç ve onun karşıtı olan iç göçün nedeni işgücü arzı ve talebine yönelik, özellikle kırsal alandaki geleneksel tarım sektörü ile şehirlerdeki modern sanayi sektörü arasında, coğrafi alanda ortaya çıkan farklılıklardır. Kırsalda tarım sektöründe düşük ücret ve yaşam standartları altında çalışanların, daha yüksek ücret ve yaşam düzeyleri sunan şehirlerdeki sanayi sektörlerine doğru harekete geçecekleri önermesine dayanan neoklasik makro göç kuramı, ücret ve yaşam standartlarındaki farklılıkların zamanla azalması ve neticede eşit seviyelere gelmesi ile birlikte, emek göçlerinin de son bulacağını belirtmektedir²⁷.

Neoklasik makro göç teorisini bir adım daha öteye taşıyan Todaro ve Harris, birçok az gelişmiş ülkenin şehirlerinde yaşanan işsizliğe dikkat çekerek, göçün tamamen risksiz bir süreç olmadığını vurgulamışlardır. Bu iki sosyal bilimciye göre, şehirlere göçen herkesin iş bulma garantisi bulunmamaktadır ve kırsaldan kente doğru göçler ancak, beklenen gelir farklılıkları pozitif ya da şehirlerdeki istihdam oranları yüksek düzeylerde olduğu sürece devam edecektir.

²⁶ Helen Schwenken ve Pia Eberhardt, “Gender Knowledge in Economic Migration Theories and in Migration Practices”, **Garnet Working Paper No: 58/08**, Ağustos, 2008, ss. 7-8.

²⁷ Jessica Hagen-Zanker, **a.g.m.**, s. 6; Nermin Abadan-Unat, **Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 22.

1970’li yılların sonlarında Piore ve diğerleri tarafından geliştirilen ikili işgücü piyasası teorisi, makro düzey göç kuramlarından bir diğeridir. Göçü, modern sanayi toplumlarının yapısal işgücü ihtiyaçları ile ilişkilendiren bu teoriye göre, göçmen işgücü için sürekli talep, sanayileşmiş ülkelerin tabakalı/ikili işgücü piyasalarının sonucunda ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde gerek işgücü piyasasının genelinde gerekse işletme düzeyinde uzmanlaşma isteyen ve yüksek ücret ve statü vadeden sermaye yoğun işler/sektörler (birincil sektör) ile, uzmanlaşma istemeyen ve daha düşük ücret ve statü öngören emek yoğun işler/sektörler (ikincil sektör) vardır ki, bu durum, işgücü piyasasında ikili (tabakalı) bir yapı ortaya çıkartmaktadır. Düşük ücret ve statü vadeden ikincil sektördeki işlerde, genelde yerli işçiler çalışmak istemediğinden, bu alandaki işler, kendi ülkelerindeki ücretler ikincil sektör işlerininkinden daha düşük olan ve, kendilerini göç ettikleri ülkelerin bir bireyi olarak görmedikleri için, o ülkedeki statülerine önem vermeyen göçmen işçilere yaptırılmaktadır²⁸.

Gelişmiş ülkelerdeki göçmen işgücü ihtiyacını göçe sebebiyet veren temel neden olarak açıklayan ikili işgücü piyasası teorisi, savaş sonrası dönemde Avrupa ve ABD’de görülen birtakım göç trendlerini açıklaması bakımından önemli olmakla birlikte, göçlerin sebebini tek bir nedene bağlaması ve göç karar-alım sürecine yönelik derinlemesine bir açıklama getirememesi nedeniyle dar kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır²⁹.

Tarihselci-yapısalcı yaklaşım olarak adlandırılan, entelektüel köklerini Marksist politik ekonomiden alan ve 1970’lerde Wallerstein’in geliştirmiş olduğu kavramlara dayanan dünya sistemleri teorisi, göçe yönelik makro düzey açıklamalarda bulunan bir başka kuramdır. Diğer teorilerden farklı olarak, göç incelemelerinde tarihsel ve kültürel faktörleri de göz önüne alan dünya sistemleri teorisine göre uluslararası göç, kapitalist birikim sürecinin yayılmacı doğasına bağlı olarak ucuz emeğin sermaye için harekete geçirilmesinin bir sonucudur. Başka bir deyişle, göç akımlarının ortaya

²⁸ Gülay Toksöz, **Uluslararası Emek Göçü**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 17-18.

²⁹ Jessica Hagen-Zanker, **a.g.m.**, s. 7.

çıkmasına sebebiyet veren temel neden, kapitalist ekonomik ilişki biçimlerinin kapitalizm öncesi veya kapitalist olmayan devletlere de sirayet etmesidir³⁰.

Kapitalist ekonomi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar halinde yayıldıkça, dünya nüfusunun giderek büyüyen kısmı dünya piyasalarına dahil edilmiş, bu ise, çevre ülkelerdeki toprak, hammadde ve emeğin dünya piyasalarının denetimi altına girmesine ve mülksüzleşen küçük üreticilerin de yaşamlarını sürdürmek için göç etmelerine neden olmuştur.

Göçmenlerin neden göç ettikleri dışında, nereye göç ettikleri sorusuyla da ilgilenen dünya sistemleri teorisine göre, uluslararası göçler, özellikle geçmişte sömürgecilik yapmış olan devletlerle onların eski sömürgeleri arasında cereyan etmekte, bu ise, insanların göç edecekleri yeri belirlerken, ekonomik, kültürel, siyasal, sosyal vb. alanlarda tarihsel bağlarının oldukları ülkeleri seçtiklerini göstermektedir. İspanya, Portekiz, İtalya ve Fransa gibi eski sömürgeci devletler özelinde bugün de gözlemlenen bu gerçek, göçmenlerin rastgele bir ülkeye göç etmediklerini, tersine, tarihsel yaşamışlıklarının peşinden gittiklerini ortaya koyan önemli bir kanıttır³¹.

Bu açıdan baktığımızda dünya sistemleri teorisi de, diğer makro düzey göç teorilerinin aksine, göçlerin nedenini ekonomik faktörlerle sınırlamaması ve sadece göçmenlerin neden göç ettikleri ile değil, aynı zamanda, nereye göç ettikleri ile de ilgilenmesi açısından önemli bir kuram niteliğindedir.

Afrika kıtasında kırsaldan kente doğru yaşanan göçleri inceleyen A. L. Mabogunje tarafından geliştirilen göç sistemleri modelleri, göçü, dinamik uzamsal bir süreç olarak tanımlayan makro düzey bir göç teorisidir. Kırsaldan şehre yönelik göç akımlarının ortaya çıkışında alt sistemlerin ve çevresel arka planın önemli bir rol oynadığını belirten Mabogunje'nin göç sistemleri modeline göre, kırsaldaki dışarıya yönelik göçleri kontrol eden alt sistemler (örneğin, aile veya topluluk değerleri/normları) ve şehirlerdeki iç göçleri

³⁰ Immanuel Wallerstein, **Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş**, Çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2005, ss. 29-30 ve ss. 35-44.

³¹ Marc Hooghe, Ann Trappers, Bart Meuleman ve Tim Reeskens, "Migration to European Countries: A Structural Explanation of Patterns, 1980-2004", **International Migration Review**, C. 42, S. 2, Yaz 2008, ss. 477-481 ve s. 502.

kontrol eden alt sistemler (örneğin, istihdam kuruluşları) potansiyel göçmenlerin, göç kararlarını almalarında etkili olurken; her iki alt sistemin içerisinde geliştiği çevresel arka plan ise (sosyal ve ekonomik koşullar, hükümet politikaları, iletişim ve ulaşım alt yapıları ve teknolojik ilerleme ve gelişme düzeyi) bu göç kararlarının hayata geçirilmesinde ve göç akımlarının ortaya çıkışında temel belirleyici olmaktadır. Göçleri ortaya çıkartan alt sistemlerin ve çevresel arka planın, yine söz konusu göç akımları tarafından, zaman içerisinde dönüştürüldüğünü ve değişime uğratıldığını belirten Mabogunje'ye göre, göç sistemlerinin açık ve dinamik bir nitelik sergilemesinin nedeni de buradan kaynaklanmaktadır³².

Kırsal kesimler ile şehirler arasındaki sosyal, ekonomik ve kültürel karşılıklı ilişkiler ağını vurgulaması ve ailesel ve toplumsal bağların göç üzerindeki etkilerini ortaya koyması açısından önem taşıyan göç sistemleri modeli, göçlerin ortaya çıkışını kolaylaştıran ve zorlaştıran etkenleri söz konusu ilişkiler ve bağlar sarmalı çerçevesinde açıklaması nedeniyle de farklı bir yaklaşım geliştirmiştir.

Makro düzey göç teorileri içerisinde, ekonomik faktörlere çok fazla odaklanmayan ve daha çok siyasal ve sosyal sebepler vasıtasıyla göçleri açıklamaya çalışan teorilerden bir diğeri A. R. Zolberg tarafından ortaya konulmuştur. Bireylerin ve toplumların içerisinde bulundukları siyasal ortamın göç kararlarının alınmasını etkileyen önemli bir yapısal faktör olduğunu vurgulayan Zolberg, sığınmacılar ve mülteciler örneğinde olduğu gibi, pek çok kişinin siyasal nedenlerle göç etmek zorunda kaldığını ayrıca, devletlerin insani sebepler yerine siyasal görüş ve düşünceler çerçevesinde göç politikalarını belirlemeleri nedeniyle de, göçmenlerin pek çoğunun ülkelerinde kalmak zorunda bırakıldıklarını belirtmiştir³³.

W. Zelinsky, Mabogunje ve Zolberg gibi, göçün nedenlerini ekonomik faktörlerle sınırlamayan bir başka sosyal bilimcidir. Geliştirdiği hareketlilik dönüşümü (mobility transition) kuramı çerçevesinde göçü, sosyal değişime

³² John A. Arthur, "International Labor Migration Patterns in West Africa", **African Studies Review**, C. 34, S. 3, Aralık 1991, s. 68 ve ss. 81-82; Jessica Hagen-Zanker, **a.g.m.**, s. 8.

³³ Jessica Hagen-Zanker, **a.g.m.**, s. 9.

sebebiyet veren bağımsız bir değişken olarak niteleyen Zelinsky, modernleşme süreci içerisinde gerçekleşen ekonomik ve sosyal değişimlerin ortaya çıkardığı yeni fırsatlar ve tehditler vasıtasıyla insan hareketliliğine sebebiyet verdiğini iddia etmektedir. Zelinsky'e göre, göç şekilleri ve oranları ile, toplumların içerisinde bulundukları modernleşme aşamaları (örneğin, sanayileşme) ve nüfussal etmenler arasında yakın bir ilinti bulunmakta ayrıca, modernleşme süreciyle birlikte insanların daha özgür olmak yönünde tercihte bulunmaya başlamaları da yer değiştirmelerinde etkili olmaktadır³⁴.

Makro düzey göç teorilerini bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, bunların, göçlerin ortaya çıkmasına sebebiyet veren siyasal, sosyal ve ekonomik arka planların anlaşılmasına imkan verdikleri ancak bireysel karar alım süreçlerini ihmal ettikleri söylenebilir. Makro düzey teorilerin ortak özellikleri, göçleri verili bir gerçek kabul edip, doğrudan bunların ortaya çıktıkları çevresel arka plana odaklanmalarıdır. Küreselleşme ve modernleşme gibi olguların göçler üzerinde etkileri olduğu kesindir, ancak söz konusu göç kararlarının alınmasında temel karar birimi yine bireyler olup, bunların karar yapım süreçlerinin ve bu sürece müdahil olan diğer unsurların da, göç incelemelerinde göz önünde bulundurulmaları gerekir. Makro düzey teorilerin bireysel tercihler alanındaki bu eksiklikleri, mikro düzey göç teorilerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş olup, bunlara aşağıda ayrıntılarıyla değinilmiştir.

2. Mikro Düzey Göç Teorileri

Göç kararını veren bireyi odak noktası yapan mikro düzey göç teorilerine göre, uluslararası hareketler, göçmenlerin özgürlük ya da seçim dereceleri üzerinde süregiden farklılıklar temelinde tanımlanmakta, özgürlük ve özerklik derecesinin boyutları ise, içinde göç kararına katılan tarafların ve

³⁴ W. Zelinsky, "The Hypothesis of the Mobility Transition", *Geographical Review*, C. 61, S. 2, Nisan 1971, ss. 222-225.

göç dinamiklerinin başlıcalarının bulunduğu bir bağlam etrafında şekillenmektedir³⁵.

Bireyi göç etmeye zorlayan sosyal ve ekonomik çevreyi anlamayı ve bu kapsamda, bireyin neden göç ettiği sorusuna cevap vermeyi amaçlayan bu mikro düzey göç teorileri içerisinde değerlendirilebilecek iki ana kuram bulunmakta olup, bunlardan ilki, 19. yüzyılın sonlarında temelleri atılan ve liberal ekonomik teoriler içerisinde gelişen “itme-çekme” (push-pull) teorisidir. Formülasyonunu 1966 yılında yayımladığı “Bir Göç Teorisi” (A Theory of Migration) adlı makalesiyle Everett Lee’nin yaptığı söz konusu teoriye göre, göçler, insanları doğdukları yerlerden ayrılmaya zorlayan itici faktörler ve onları göç alan belirli ülkelere çeken çekici faktörler nedeniyle gerçekleşmektedir. Bunlardan itici faktörler, demografik büyümeyi, düşük yaşam standartlarını, ekonomik fırsat yoksunluğunu ve siyasal baskıları içerirken, çekici faktörler ise, emeğe olan talep, boş araziler, cazip ekonomik fırsatlar ve siyasal özgürlükler gibi kimi öğeleri belirtmektedir³⁶.

İnsanların itici ve çekici faktörleri rasyonel bir biçimde değerlendirdikleri ve çekici faktörlerin ağır basması neticesinde de göç etme kararı verdikleri varsayımına dayanan bu teori, göçlerin, düşük ücretli ülkelerden yüksek ücretlilere veya çöküş eğilimi içerisindeki ekonomilerden gelişme trendi içerisindekilere doğru gerçekleşeceği gibi çıkarımlara içerisinde yer vermektedir. Hem içerisinde barındırdığı çıkarımların dar kapsamlılığı hem de bunların sanayileşme dönemine ait olduğu ve sanayileşme sonrası küresel dünyanın gerçeklerini anlama noktasında yetersiz kaldığı eleştirilerine uğrayan itme-çekme teorisi, günümüzde gerçekleşen göçlerin ortaya koyduğu gerçeklerle de uyumsuzluk içerisinde. Örneğin itme-çekme teorisinin iddia ettiğinin aksine bugünkü göçler, ekonomileri zayıf ülkelere değil daha çok hızlı sosyal ve ekonomik değişimler geçiren/geçirmekte olan bölgelerden kaynaklanmaktadır ki, bu da,

³⁵ Thomas Faist, **Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar**, Çev. Azat Zana Gündoğan ve Can Nacar, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003, s. 34 ve s. 59.

³⁶ Cemal Yalçın, **Göç Sosyolojisi**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2004, ss. 30-33.

insan hareketliliğinin nedenlerinin, itme-çekme teorisinin yapmaya çalıştığı gibi, dar bir bakış açısıyla anlaşılamayacağı gerçeğini ortaya koymaktadır³⁷.

Söz konusu teoriye göre, göçler, ülkelerin sahip olduğu ve insanlara çekici gelen ekonomik, siyasal ve toplumsal farklılıklar nedeniyle gerçekleşmektedir ancak bu farklılıkların nerden kaynaklandığı, bunlara neyin sebep olduğu bilinmemektedir. Bir nevi itme-çekme teorisi göçlerin, verili bir dünyada gerçekleştiğini varsaymaktadır ki, bu hem belirli gerçeklerin baştan yok sayılması hem de ileriye dönük açıklamaların temelsiz kalması sebebiyle, en azından mantıken, imkansızdır.

Mikro düzey göç teorilerinden bir diğeri olan ve 1960 ve 1970'lerde Todaro, Borjas ve Sjaastad tarafından geliştirilen neoklasik mikro göç kuramı, rasyonel olduğu varsayılan bireyin seçim sürecine dayanmakta ve merkezine insan sermayesi kavramını almaktadır. Bu teoriye göre, rasyonel olduğu kabul edilen bireyler, göçe yönelik bir maliyet-fayda hesabı yaparlar ve eğer bu hesapları sonucunda, parasal olarak kabul edilen, pozitif bir net kazanım elde edecekleri sonucuna ulaşırlarsa da göç etme kararını verirler. İnsanlar tarafından alınan göç kararı aslında eğitime veya mesleki beceriye yapılan gibi bir yatırım kararıdır, çünkü göç insan sermayesini artırır ve bu da kazanç açısından potansiyel gelecek kazanımları geliştirir³⁸.

İnsan sermayesine yapılan yatırımın fazla olduğu, özellikle eğitim düzeyi ve dolayısıyla mesleki statüsü yüksek kişilerin göçünü açıklamada önemli bir rol üstlenen neoklasik mikro göç kuramı, bireylerin, yatırım yaptıkları nitelik düzeyini en verimli olarak değerlendirebilecekleri yerlere, bir başka deyişle, insan sermayesine yapılan yatırımdan en yüksek geri dönüşü alabilecekleri yerlere göç edeceklerini öngörür. Ancak bu göç süreci birey için maliyetsiz bir süreç de değildir. Bu noktada göç, yolculuk ve taşınma masrafları, gidilen yerde iş arama, yeni bir iş çevresi, kültür ve dile alışma,

³⁷ Marc Hooghe, Ann Trappers, Bart Meuleman ve Tim Reeskens, **a.g.m.**, ss. 478-479.

³⁸ Nermin Abadan-Unat, **a.g.e.**, ss. 23-24.

kendi ülkesindeki bağlarından uzak olma gibi psikolojik ve ekonomik maliyetleri olan bir unsur olarak karşımıza çıkacaktır³⁹.

Bireylerin, mevcut ve potansiyel tüm bu maliyet ve kazançları göz önüne alabileceği ve rasyonel bir biçimde bunları değerlendirerek, net bir sonuca ulaşabileceği önermesine dayanan neoklasik mikro göç kuramı, aslında bu varsayımı ile bir yerde, ülkeler arasındaki göç akımlarının da bireysel maliyet-kar değerlendirmesine dayalı hesapların toplu bir sonucu olduğunu kabul etmektedir. Bu varsayımı takip edersek, söz konusu teoriye göre, uluslararası göç hareketleri, ancak ülkeler arasındaki kazanç ve/veya istihdam oranları farklı olduğu durumlarda cereyan edecek ve göç hareketlerini ortaya çıkartan kararlar da, işgücü piyasaları arasındaki dengesizliğin bir sonucu olarak vuku bulacaktır.

Mikro düzey göç teorileri genel olarak değerlendirdiğimizde bunların göç hareketlerini açıklama da tamamıyla bireye dayanan indirgemeci ve basit yaklaşımlar geliştirdiklerini ve makro düzey etkenleri göz ardı ettiklerini söyleyebiliriz. Özellikle bireyleri, göçe sevk eden çekici ve itici faktörleri değerlendirme aşamasında tam bir bilgiye sahip ve rasyonel piyasa aktörleri olarak ele almaları ve devletler özelinde gözlemlenen farklılıkları verili kabul edip, bunların nedenlerine inmemeleri, söz konusu teorilerin eksik kaldıkları noktalardır. Tarihsel gelişmeleri ve yaşanmışlığı göz ardı eden mikro düzey göç teorileri, uluslararası sistemi ve bu sisteme hakim olan yapısal etkenleri de değerlendirme dışı bırakmakta, bu ise, belirli göçmenlerin neden bazı ülkelere göç ederlerken, bazılarını tercih etmedikleri sorusunun cevapsız kalmasına sebep olmaktadır. Başka bir deyişle, makro düzey göç teorilerinin eksik kaldıkları bireysel tercihler alanında tamamlayıcı bir işlev gören mikro teoriler, özelden genele uzanan nedenselliği kavramak noktasında, bu kez kendileri yetersiz kalmaktadırlar. Mikro ve makro göç teorilerinin söz konusu alanlardaki eksiklerini kapatan ve göç teorileri içerisinde tamamlayıcı bir

³⁹ Jessica Hagen-Zanker, **a.g.m.**, s. 10; Şenay Gökbayrak, “**Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar-Türk Mühendislerinin “Beyin Göçü” Üzerine Bir İnceleme**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, ss. 33-35.

nitelik arz eden yaklaşımlar, orta (meso) düzey kuramlar çerçevesinde geliştirilmiştir ki, çalışmanın devamında bunlara yer verilecektir.

3. Orta (Meso) Düzey Göç Teorileri

Göçleri açıklamaya yönelik geliştirilmiş mikro ve makro düzey teorilerin arasında yer alan ve böylece, insan hareketliliğine yol açan bireysel karar yapım süreçleri ile geniş çaplı siyasal, sosyal ve ekonomik nedenler arasında bir bağlantı oluşturan orta düzey göç teorileri, göç alanında son yirmi yıla damgasını vuran en yeni ve önemli yaklaşımlardır. Genel olarak, bireyler ve toplumsal gruplar arasında geliştirilen ilişkilere ve bu ilişkilerden kaynaklanan ağlara (networks) odaklanan orta düzey teoriler, söz konusu bireysel bağların ve geliştirilen sosyal ağların toplumsal hareketliliği nasıl kolaylaştırdığı sorusuna cevap aramaktadırlar.

Yeni emek göçü ekonomisi kuramı (The New Economics of Labor Migration) veya kısaca yeni göç ekonomisi kuramı, göçe yönelik son dönemde geliştirilmiş orta düzey teorilerden biri olup, göç etme kararının alınmasında sadece bireyin değil aynı zamanda söz konusu bireyin de bir parçasını oluşturduğu aile fertlerinin tümünün etkili olduğunu savunmaktadır⁴⁰.

1980'li yılların ortasında Oded Stark tarafından diğer bilim adamları ile işbirliği çerçevesinde geliştirilen yeni göç ekonomisi kuramına göre, aileler her zaman ortak gelirlerini ve statülerini artırmak ile risklerini azaltmak peşindedir ve bu yüzden de, birlikte göç etmek yerine, aile fertlerinden birini göçmen olarak başka ülkeye yollamayı tercih etmektedirler. Göç sürecinin maliyetlerinin hanehalkı arasında bölüşüldüğü, göçmen aile ferdinin düzenli olarak ailesine para havaleleri gerçekleştirdiği bu süreçten tüm hanehalkı faydalanmakta ve bir yerde aile ekonomik açıdan kendisini yine kendi geliştirdiği müşterek sigorta (coinsurance) vasıtasıyla korumaktadır. Çünkü böyle bir sistemle aile, bir yandan dışarı gönderdiği üyesinin burada

⁴⁰ Jessica Hagen-Zanker, **a.g.m.**, ss. 12-16.

karşılaşılabileceği ekonomik sıkıntılara (örn. iş bulamama, işten atılma) karşı güvence oluşturmakta, diğer yandan da ülke içindeki ekonomik olumsuzluklardan dışarıdaki üyesinin göndereceği havaleler ve yeni teknolojik bilgi ve ürünler vasıtasıyla korunabilmektedir. Bu yönüyle, gelirin türdeş bir meta olmadığı varsayımını da yansıtan yeni göç ekonomisi kuramı, gelirin niteliğinden çok kaynağını önemsemekte ve hane halkı bireylerinin gelirlerinde artış olmasa bile ailenin kendisinin gelir kaynaklarını geliştirebileceğini vurgulamaktadır⁴¹.

Göç araştırmalarında bireyin değil, hane halkının temel birim olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirten ve diğer teorilerin iddia ettiğinin aksine, ülkeler arasında gözlemlenen ücret farklılıklarının uluslararası göç hareketlerinin vazgeçilmez koşulu olduğunu reddeden yeni göç ekonomisi kuramı, bu özellikleri ile göç olgusuna farklı bir yaklaşım getirmiştir. Ancak bu teori de, eleştirilerden nasibini almış ve özellikle göçmenlerin nereye gideceklerine yönelik kararları nasıl aldıkları sorusuna, açıklayıcı cevaplar getirememesi noktasında tenkitlere uğramıştır.

Göçün nedenleri ile değil, sürekliliği ve kendini yeniden üretmesiyle ilgilenen ağ teorisi (network theory) göçe yönelik orta düzey açıklamalar getiren bir başka kuramdır. Göç alan ve veren ülkelerde, göçmenler, eski göçmenler ya da henüz göçmen olmayanlar arasındaki arkadaşlık, akrabalık, komşuluk, aynı etnik köken ve meslek temeline bağlı olarak kurulan ilişkilerin ortaya çıkardığı sosyal ağların ve sosyal sermayenin⁴² etkileri üzerine odaklanan ağ kuramı, orta düzey analitik yaklaşımların en önde gelenidir.

Bireyler arası ilişkilerden kaynaklanan sosyal ağların, göçe yönelik maliyet ve riskleri azalttığını, bunun ise yeni göç akımlarının ortaya

⁴¹ Oded Stark ve David E. Bloom, "The New Economics of Labor Migration", **The American Economic Review**, C. 75, S. 2, Mayıs 1985, ss. 173-178.

⁴² 1990'ların ortalarında göç çalışmalarına dahil edilen sosyal sermaye kavramı, insanlar arasındaki sosyal iletişim ağlarına ve ortak değerlere odaklanmakta ve bu iletişim ağlarını ve ortak değerleri, gelecekte sağlanabilecek faydalara potansiyel kaynak oluşturmaları nedeniyle, bir nevi sermaye olarak değerlendirmektedir. Sosyal sermaye kavramının ortaya çıkışında ve gelişiminde, 1980'lerde yaptıkları çalışmalarıyla, Pierre Bourdieu, James Coleman ve Robert Putnam'ın önemli katkıları olmuş ve her üçü de, sosyal sermayenin kişisel ilişkiler ve bu ilişkilerle bağlantılı olan birtakım ortak değerlerle birlikte oluştuğunu belirtmişlerdir. Bkz. John Field, **Sosyal Sermaye**, Çev. Bahar Bilgen ve Bayram Şen, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, ss. 1-4 ve ss. 15-18.

çıkmasına sebebiyet verdiğini belirten ağ kuramı, zincirleme göçleri (chain migration) de açıklayan, üç aşamalı bir süreç içerisinde işlemektedir. Bu aşamalardan ilki, öncü göçmenlerin (pioneer migrants) hedef ülkeye varışları ve göç veren ve alan toplumları birbirine bağlayan bir altyapı/ağ oluşturmalarıdır. Bilgi alışverişi, mali yardım, iş bulma ve diğer konularda yardımı içeren bu sosyal ağlar, göçün maliyetini ve riskini azaltıp, bunu kolaylaştırdığı gibi, göç kanallarının kurumsallaşmasını ve süreklilik kazanmasını da bir çoğaltan etkisiyle sağlarlar⁴³.

Sosyal ağlar vasıtasıyla gittiği ülkede yerleşen ve buranın vatandaşlığını alan öncü göçmenler, zamanla anavatanında bulunan diğer tanıdıklarının da bulunduğu yere gelmeleri için gerekli koşulları yaratırlar ki, bu ağ kuramının ikinci aşamasını oluşturur. Öncü göçmen vasıtasıyla gidilecek ülke ve çalışma koşulları konularında bilgi sahibi olan tanıdıkların da, ki bunlar genelde çalışma yaşına gelmiş ailenin diğer erkek fertleri olmaktadır, işçi göçmen olarak söz konusu ülkeye varmaları, hem oluşturulan sosyal ağın biraz daha kuvvetlenmesine hem de üçüncü aşamanın temellerinin atılmasına vesile olur. Bu aşamada (üçüncü aşama), geride kalan aile fertleri diğerlerinin yanına göç ederler ve bu şekilde ayrılmış olan aile tekrardan birleşir. Bu üçlü süreç, ailenin bir araya gelmesi ile son bulmaz, ikinci ve üçüncü kuşakların da aynı yolu takip etmeleriyle birlikte, göçler de devam eder⁴⁴.

Ağ teorisinin, belirtilen gelişim aşamasının uygulamada görülen en iyi örneğini, Türk işçilerin Avrupa ülkelerine olan göçleri oluşturmaktadır. 1960'lı yıllarda başlayan bu göçler, göç alan birçok Avrupa ülkesinin işçi alımlarını resmen durdurmalarıyla son bulmamış, gurbetçilerin Türkiye ile devam ettirdikleri ilişkiler ve bunun neticesinde geliştirdikleri sosyal ağlar, göçlerin devam etmesine olanak sağlamıştır. Kaldıkları ülkenin yasalarını öğrenmenin bir sonucu olarak Türkler, işçi alımları durdurulduğunda bu kez aile birleşmeleri yoluna başvurarak Türkiye'de kalan diğer aile üyelerinin göçünü

⁴³ Sonja Haug, "Migration Networks and Migration Decision-Making", **Journal of Ethnic and Migration Studies**, C. 34, S. 4, Mayıs 2008, s. 588 ve ss. 590-592.

⁴⁴ Stephen Castles, "Migration and Social Transformation", **London School of Economics Migration Studies Unit Working Papers**, No. 2008/01, ss. 9-10.

olanaklı hale getirmişler ve bu yolla göçü devam ettirmişlerdir. Sonrasında ise, yerleşim hakkı alanların yine Türkiye’den birisiyle evlenmeleri (kağıt üzerindeki evlilikler dahil) göç olayının devamında önemli bir etken olmuştur⁴⁵.

Bu noktada, sosyal ağlar neticesinde gerçekleşen göçlerin hepsinin yasal olmadığını, yasadışı yolların da söz konusu ağlar tarafından kullanıldığını belirtmemiz gerekir. Sosyal ağlar içerisinde yer alanlar akrabalar, arkadaşlar, komşular gibi tanıdıklardan oluşabileceği gibi, işe yerleştirme ajansları, avukatlar, göçmen kaçakçıları ve diğer aracı üçüncü şahıslar da söz konusu yapı içerisinde yer alabilmektedir. “Göç endüstrisi” olarak adlandırılan bu yapı, bir yandan göçmenlere yardım ederken bir yandan da onları istismar edebilmektedir. Göçmenler tarafından oluşturulan sosyal ağların, göçün devamı ve hızlanması noktasında her yola başvurabildiği ve bunların zamanla kullanıldığı da bilinmektedir. Bunun en güzel örneğini, 1990’lı yıllar boyunca yaşanan yasa dışı göçmen ve sığınma akımları oluşturmaktadır. Söz konusu dönem boyunca, pek çok kişi sosyal ağlardan sağlanan bilgiler ve yardımlar çerçevesinde, Avrupa ülkelerine yasadışı yollardan giriş yapmış ayrıca birçoğu da sığınma için gerekli siyasal sebeplerden birine haiz olmamasına rağmen, sahte başvurular çerçevesinde bu statüden yararlanabilmiştir.

Bir bütün olarak ağ kuramını değerlendirdiğimizde, sosyal ilişkilere ve bu ilişkilerin neticesinde oluşan sosyal sermayeye vurgu yapan bu teorinin, göçlerin sürekliliğini ve zaman ve mekan unsurları çerçevesinde farklılaşmasını açıklama noktasında önemli bir işlev gördüğünü söyleyebiliriz. Yine bu teori, göçleri ortaya çıkartan dönemsel etkenler ortadan kalksa bile, yine de bunların devam edebileceğini, bu çerçevede özellikle göç alan ve veren ülkelerde oluşturulan sosyal ağların önemli bir işlev ortaya koyduğunu, bizlere göstermekte ve bu yönüyle de diğer kuramsal yaklaşımlardan farklılaşmaktadır.

⁴⁵ Cemal Yalçın, *a.g.e.*, s. 55; Gülay Toksöz, *a.g.e.*, 21.

Orta düzey teorilerden bir diğeri, kümülatif nedensellik kuramıdır. Göçlerin bir kez başladıktan sonra, kendi kendisini beslemesi nedeniyle, süreklilik kazanacağını belirten bu teoriye göre, göçü kümülatif (biriktirici) biçimde etkileyen ve ona süreklilik kazandıran sekiz farklı sosyo-ekonomik etken bulunmaktadır. Bunlar, göç ilişkiler ağının yaygınlık ölçüsü, gelir bölüşümü, toprak bölüşümü, tarımın örgütlenme biçimi, kültür ve insan sermayesinin bölgesel dağılımı, çalışmanın toplumsal anlamı ve üretim yapısıdır. Söz konusu etmenler çerçevesinde, uluslararası göçe kendine özgü bir dinamiğe sahip kümülatif bir toplumsal süreç gözü ile bakan bu kuram, belli bir zaman dilimi içerisinde göçlerin yoğunluğunda ortaya çıkacak olan artışın, ileriki dönemlerdeki göçlerin yoğunluğunu da aynı yönde etkileyeceğini savunmaktadır⁴⁶.

Ağ kuramı gibi sosyal ağların önemine işaret eden kümülatif nedensellik teorisi de, göçlerin devamlılığını sağlayan unsurların başında göç ağlarının bulunduğunu kabul etmekte ve bu ağların bölgesel kültürleri ve değerleri çeşitli toplumlar açısından yerel hale getiren ve bu çerçevede göçleri teşvik eden bir rol oynadığını belirtmektedir. Her bir göç hareketinin ortaya çıktığı sosyo-ekonomik çevreyi dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu belirten bu teoriye göre, göçmenlerin her yer değiştirme kararı da değişen bu koşullar tarafından etkilenmekte ve dönüştürülmektedir.

Göçlerin, göç alan ülkelerdeki etkisine de odaklanan bu teoriye göre, yüksek sayıda göçmenin bir iş kolunda istihdam edilmesi, bu iş türünün göçmen işi olarak nitelendirilmesine sebep olmakta ve söz konusu iş o ülkenin insanları tarafından benimsenmemektedir. Günlük hayatta otomotiv sektöründe rastlanan bu durum, söz konusu iş sahasının Avrupa'da göçmen işi, ABD'de ise yerli işi sayılmasının nedenini de ortaya koymaktadır⁴⁷.

Kümülatif nedensellik teorisi, her ne kadar göçlerin birikimsel bir şekilde süreklilik kazanacağını öngörmüşse de, bunun bir doyma noktasının olacağını da kabul etmiştir. Kurama göre göçler, göç alan ve veren ülkeler arasında oluşan sosyal ağların belirli bir doygunluk seviyesine ulaşması, göç

⁴⁶ Jessica Hagen-Zanker, **a.g.m.**, s. 18.

⁴⁷ Nermin Abadan-Unat, **a.g.e.**, s. 37.

veren ülkelerdeki işgücü açığının artması ve geride kalan insanların göç etme potansiyelleri düşük yaşlılar ve çocuklar olmaları durumunda düşüşe geçecek ve bu düşüş belli bir seviye eriştikten sonra göçler tekrardan başlayarak, eski seviyesine gelecektir⁴⁸.

Buraya kadar anlatılan orta düzey göç teorilerini bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, bunların mikro ve makro düzey yaklaşımlardan farklı olarak, sadece göçlerin nedenleri ile ilgilenmediklerini ayrıca göçlerin süreklilik kazanması konusuna da odaklandıklarını, bu çerçevede göç süreçlerini daha genel ve kapsayıcı bir çerçevede ele aldıklarını söyleyebiliriz. Mikro ve makro düzeylerdeki yaklaşımları genel bir çerçevede değerlendiren bu teoriler ayrıca ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bir çok etkeni de göç araştırmalarına konu ederek ve açıklamalarında bunların etkilerini de göz önünde bulundurarak, göç araştırmalarına farklı bir boyut kazandırmışlardır.

C. Göçlerin Etkileri ve Sonuçları

21. yüzyılın başlarında bulunduğumuz bu dönemde tüm dünya genelinde yaklaşık olarak 200 milyon uluslararası göçmen bulunmaktadır ki, bu rakam dünya nüfusunun yaklaşık %3'lük bir kısmına tekabül etmektedir⁴⁹. Küresel ekonomi ile birlikte günümüzün iki temel sorunundan birini oluşturan göçler, yol açtıkları sonuçların önemi ve büyüklüğü nedeniyle, sürekli ülke gündemlerinin baş sıralarında yer almakta ve siyasiler tarafından çoğu zaman manipüle edilerek, daha çok olumsuz yanlarıyla halklara anlatılmaktadırlar. Bu durum, ister istemez toplumlarda göçe ve göçmenlere yönelik önyargıların oluşmasına zemin hazırlamakta, hatta bazı ülkelerde yabancı düşmanlığına varan aşırı ve tehlikeli tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Belki de göç olgusuna yönelik artan bu önyargılar sebebiyledir ki, günümüz dünyasında, sermayenin, bilginin ve ticaretin sınır tanımaması olgusu kabul edilebilir ve uygulanabilir bir kural haline gelmişken,

⁴⁸ Jessica Hagen-Zanker, **a.g.m.**, s. 18.

⁴⁹ Population Reference Bureau, **Population Bulletin**, C. 62, S. 3, Eylül 2007, s. 8.

insanların hareketliliği ve sınır tanımazlığı hala tartışılmakta ve pek çok sınırlamanın öznesi yapılmaktadır⁵⁰.

Günümüzde sürekli tartışılan göçlerin etkilerini ve sonuçlarını incelediğimizde, bunların hem göç alan ülkelerin hem de göç veren ülkelerin toplumsal ve kültürel yapıları, ekonomileri ve güvenlik algılamaları üzerinde önemli sonuçlar doğurduklarını görmekteyiz. İlk olarak göçler, göç alan ülkelerin toplumsal ve kültürel yapılarında önemli sonuçlara yol açmaktadırlar ki, bu durum özellikle göç edenlerin genç yaştaki bireyler olması durumunda daha açık bir biçimde hissedilmektedir. Avrupa ve Japonya gibi, nüfusları hızla yaşlanan ve doğum oranları gittikçe düşen yerlerde genç göçmenler, gittikleri ülkelerin toplumsal dinamizmine ve kalkınmasına önemli katkıda bulunmaktadır. Bu noktada, Birleşmiş Milletler (BM) Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından 2000 yılında yayınlanan raporda, 50 yıllık süreç içerisinde düşen doğum oranları ve artan yaşam sürelerine bağlı olarak pek çok gelişmiş ülkenin nüfuslarının azalıp, yaşlanacağının belirtilmiş olması da, genç nüfusa sahip ülkelere yapılacak olan göçlerin ne kadar önemli bir hal aldığını bizlere göstermektedir⁵¹.

Ayrıca göçmenlerin farklı etnik kökenlerden gelmeleri de göç alan ülkelerde olumlu ve olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Olaya olumlu yönünden yaklaştığımızda farklı etnik kökenlerden gelen göçmenlerin, gittikleri ülkelerin sosyal ve kültürel zenginliğine katkıda bulunduklarını ve bu toplumlarda, farklılıklarla bir arada yaşamanın sağladığı özgüven nedeniyle, hoşgörüye dayalı bir kültürel anlayışın oluşmasına vesile oldukları söylenebilir. Olumsuz açıdan baktığımızda ise, “öteki”nin varlığı üzerinden kendisini tanımlayan devletlerdeki aşırı grupların, dış düşman algılamalarında göçmenleri ön plana çıkartmaları ve ülkede gerçekleşen her kötü olaydan dolayı göçmenleri sorumlu tutmaları durumuyla da karşılaşılabilir. Bu tip durumlarda, gerek o ülkenin yerlileri gerekse göçmenler, kendilerini koruma refleksi içerisinde girip birbirleriyle iletişimi kesmekte, bu ise, her bir

⁵⁰ Alessandro Silj, “Globalization and Migration”, **Draft-Work in Progress**, June 2001, s. 1.

⁵¹ “New Report on Replacement Migration Issued By UN Population Division”, **UN Press Release DEV/2234 POP/735**, 17 March 2000.

tarafın kendi algılamaları çerçevesinde yeni karşı kimlikler yaratmaları sonucunu doğurmaktadır. Toplumsal anlayış ve hoşgörünün ortadan kalktığı bu anlarda, yabancı düşmanlığı gibi göçmenleri hedef alan aşırı akımlar ortaya çıkmaktadır.

Göçlerin sonuçlarının gözlemlenebildiği bir diğer alan ekonomidir. Göçmenlerin, gittikleri ülkelerin ekonomileri üzerinde genelde olumlu etkileri oldukları söylenebilir. Rekabetin kural olduğu günümüz küresel dünyasındaki endüstrileşmiş ülkelerin gelişmekte olan ekonomilerinin sadece ülke içi işgücü ile yetinebilmesi mümkün olmayıp, dışarıdan gelecek ilave insan kaynağına ihtiyacı bulunmaktadır. Göçmen işçiler, devletlerin ihtiyaç duydukları bu işgücü açığını kapatmaları sayesinde, gittikleri ülkelerin ekonomilerine önemli katkıda bulunmaktadır. Örneğin ABD’de sebze tarımı alanında çalışan göçmenler bu sektörden bir şekilde uzaklaştırılırsalar, ülkede sebze fiyatları yaklaşık %6 oranında artacaktır ki, bu da göçmen işçilerin gittikleri ülkelerin ekonomileri açısından ne kadar önemli bir görev ifa ettikleri hakkında bize önemli bir ipucu vermektedir⁵².

Göçmenlerin, bulundukları ülke ekonomilerine katkıları sadece işgücü açığını kapatmakla da sınırlı değildir. Bulundukları ülkede üretilen mallara ve hizmetlere olan talebi de arttıran göçmenler, bu ülkelerin gayri safi milli hasıllarına da önemli katkılarda bulunmaktadır. Yine ABD’den örnek vermek gerekirse, göçmenlerin bu ülke ekonomisine yıllık katkıları yaklaşık 10 milyar dolardır ki, bu rakam Amerika’nın gayri safi milli hasılasının yaklaşık %0.2’sine denk gelmektedir⁵³.

Bu noktada, göçmenlerin bulundukları ülkelerin ekonomileri üzerine etkileri konusunda genelde yanlış bilinen bir gerçeğe değinmek faydalı olacaktır ki bu da, göçmenlerin gittikleri ülkelerde işsizliğe yol açtıklarıdır. En başta şunu belirtelim ki, Avusturya Göç Araştırmaları Ofisi ve diğer kurumların yaptıkları çalışmalara göre göçmenler, belirtilen görüşün tam tersi şekilde, en az istihdam edildikleri iş kadar, yeni çalışma alanını bulundukları

⁵² Alessandro Silj, **a.g.m.**, s. 2.

⁵³ Wayne A. Cornelius ve Marc R. Rosenblum, “Immigration and Politics”, **Annual Review of Political Science**, C. 8, Haziran, 2005, s. 103.

Ülkelerin ekonomilerine kazandırmaktadırlar. Ayrıca Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization for Economic Co-Operation and Development-OECD) alışmalarına göre de, bir ülkede bulunan göçmenlerin sayısı ile yine o ülkede gözlemlenen işsizlik oranları arasında hiçbir bağlantı bulunmamaktadır. Gler, sadece ülkede bulunan göçmenlerin mal ve hizmetlere yönelik talebi arttırmaları yoluyla yeni istihdamlar yaratmamakta ayrıca bazı durumlarda doğrudan yeni iş alanların ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Örneğin Almanya eski başbakanı Schröder, Asya ve Doğu Avrupa'dan gelecek 20.000 kalifiye yabancı işçiye özel ikamet izinlerinin verileceğini açıkladığı zaman hükümetinin, gelecek her bir işçinin, özellikle bilgisayar programcılığı alanında, Alman vatandaşları için üç ila beş arasında değişen yeni iş sahaları yaratacaklarını tahmin ettiğini de söylemiştir.

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, göçmenlerin çalıştıkları pek çok iş o ülkenin vatandaşları tarafından düşük ücretleri ve toplumsal statüleri nedeniyle rağbet görmemekte, bu yüzden de söz konusu alanlarda ciddi istihdam açıkları yaşanmaktadır. Örneğin son on yılda Danimarka'da, 9000 kalifiye sıvacı ve tesisatı emekli olmasına rağmen, bu rakamın sadece yarısı oranında insan söz konusu alanlarda istihdam edilebilmiştir. Yine Fransa, İtalya ve diğer Avrupa lkeleri özellikle otelcilik, tarım ve tekstil gibi alanlarda istihdam açıkları yaşamakta olmalarına rağmen, ülke içi taleple bu açıklarını kapatamamıřlardır⁵⁴.

Göçlerin ekonomik sonuçlarını bir de güç veren ülkeler açısından değerlendirdiğimizde, özellikle eğitimi ve yetenekli kişilerin lkelerinden glerinin, söz konusu ülkelerde kısa dönemli olumsuz sonuçlar yarattığını söyleyebiliriz. Özellikle "beyin göçü" (brain drain) olarak adlandırılan gler için geçerli olan böyle durumlarda, söz konusu kişilerin eğitimi ve gelişimi için yatırım yapmış olan ülkeler, kalkınma ve gelişme yolunda önemli itici glerini kaybetmiş olmaktadır. Ancak, eğitimi ve kalifiye kişilerin belli bir dönem sonra ülkelerine geri dönme eğilimi içerisinde olmaları, söz konusu etkinin kısa süreli ve geçici bir nitelik taşımasını sağlamaktadır. Yurt dışında

⁵⁴ Alessandro Silj, **a.g.m.**, ss. 2-3.

kazandıkları ilave eğitim ve iş tecrübeleri ile ülkelerine dönen göçmenler, ülkelerine dönüşlerine kadar kaybettiklerinden çok daha fazlasını anavatanlarına kazandırmış olmaktadır. Ayrıca döndükleri güne kadar geçen dönemde de ülkeleriyle bağlantılarını koruyan üstün nitelikli göçmenler, anavatanlarında pek çok yatırımın sermayesini karşılamakta ve böylece de çoğu zaman yokluklarının yarattığı kaybı ortadan kaldırmaktadırlar. Örneğin, ABD'deki Silikon Vadisi'nde çalışan pek çok Hindistanlı ülkelerinde yapılan özellikle araştırma-geliştirme faaliyetlerine büyük ilgi göstermekte ve yıllık 5 milyar doları bulan risk sermayesini ülkelerine göndermektedirler⁵⁵.

Göçlerin, göç veren ülkeler üzerindeki ekonomik sonuçlarını değerlendirirken değinilmesi gereken bir başka konu da havalelerdir (remittances). Göçmenlerin bulundukları ülkelerde kazandıkları gelirlerini anavatanlarındaki yakınlarına para, fon veya mal şeklinde göndermeleri olarak tanımlanabilecek olan havalelerin, en yaygın şekli para havaleleridir. Uluslararası Para Fonu'nun (International Monetary Fund-IMF) 2004 yılı rakamlarına göre dünyada 172 milyar dolarlık bir tutara ulaşan para havaleleri, gelişmekte olan ülkelerin gayri safi milli hasılatları toplamının %2.2'sine denk gelmektedir. Ancak bu rakamın sadece resmi yollarla ulaşan havaleler olduğunu unutmamak gerekir. Düşük maliyet ve resmi kayıt formalitesinin olmaması gibi iki temel neden ile gayri resmi para havalesi yoluna göçmenler tarafından daha fazla başvurulduğu göz önüne alındığında, söz konusu oranın, belirtilen resmi rakamın en az iki katı bir büyüklükte olduğu söylenebilir⁵⁶.

Yine 2004 yılı IMF rakamları göz önünde bulundurulduğunda, dünyada en fazla para havalesinin yapıldığı ülke 43.5 milyar dolar ile ABD olup, bunu Almanya (14.6 milyar dolar), İngiltere (12.3 milyar dolar), Fransa (10.6 milyar dolar), İtalya (7.4 milyar dolar), İsviçre (7.3 milyar dolar) ve Belçika (5.5 milyar dolar) gibi Avrupa ülkeleri takip etmektedir. Göçmenler tarafından

⁵⁵ Alessandro Silj, **a.g.m.**, ss. 4-5.

⁵⁶ Stefanie Hertlein ve Florin Vadean, "Remittances-A Bridge between Migration and Development?", **Focus Migration-Policy Brief**, S. 5, Eylül 2006, ss. 1-4.

yapılan para havalelerinin ulaştığı ülkelere baktığımızda ise, en başta Çin'in geldiğini (21.4 milyar dolar), bu ülkeyi, Hindistan (20.1 milyar dolar) ve Meksika'nın (15.2 milyar dolar) takip ettiğini görmekteyiz⁵⁷.

Göçmenler tarafından yapılan para havalelerinin gönderildikleri aileler kadar ülke ekonomileri için de büyük bir ekonomik katkı olduğu açıktır. Aileler açısından ele alındığında kısa dönemde önemli bir geçim kaynağı oluşturan havaleler, uzun dönemde ise yatırıma dönüştürülerek yeni gelir kapıları yaratılabilmektedir. Örneğin, Meksika'daki göçmen aileleri yurtdışından gelen havaleleri tarım sektörüne yatırmakta ve en son teknolojileri kullanarak yaptıkları tarımla da önemli gelirler elde etmektedirler. Tek tek aileler üzerinde elde edilen faydaları göç veren ülkenin geneli çevresinde değerlendirdiğimizde ise, bunların, söz konusu ülke ekonomilerinde başta yoksulluk ve gelir adaletsizliği olmak üzere pek çok sorunla baş edilmesi açısından önemli bir araç oldukları söylenebilir⁵⁸.

Göçlerin sonuçlarını incelerken ele alınması gereken bir konu da devletlerin ve toplumların güvenlik algılamalarıdır. Özellikle yoğun göçlerin yaşandığı ülkelerde, göçmenlerin yerel toplumlara uyumu konusunda birtakım sorunların yaşandığı ve hatta bazı durumlarda bu sorunların toplumsal çatışmaya kadar varabildiğine şahit olunabilmektedir. Özellikle birinci kuşak göçmenler özelinde gözlemlenen uyum sorunları, daha çok kültürel boyutta yaşanmakta ve zamanla göçmenlerin bulundukları toplumlara, ev sahibi toplumların da göçmenlere yönelik hoşgörü temelli yaklaşımları benimsemeleri ile sorunlar yavaş yavaş aşılabilmektedir.

Tarihsel örneklerin de bizlere gösterdiği gibi, göçmenlerin bulundukları toplumlara uyumunun tam sağlanabilmesi için en az iki veya üç kuşağın bu ülkede yaşamış olması gerekmektedir. Ancak bu süre, ulusal ve yerel düzeyde ileriye dönük göçmen entegrasyonu politikaları belirlemiş ve uygulamaya geçirebilmiş ülkeler açısından daha kısa sürmekte, bu ise,

⁵⁷ International Organization for Migration, **World Migration 2005: Costs and Benefits of International Migration**, Cenevre, 2005, ss. 178-179.

⁵⁸ "A Survey of Migration: Adding up Remittances/Send Me a Number", **The Economist**, 3 Ocak 2008, http://www.economist.com/specialreports/displaystory.cfm?story_id=10286141, (erişim tarihi: 15.12.2008).

göçmenlerin ve yerli halkın birbirlerine yönelik taşıdıkları önyargıları daha çabuk aşmalarını sağlamaktadır⁵⁹.

Göçlerin etkilerini ve sonuçlarını bir bütün olarak ele aldığımızda, genel kanının aksine göçlerin olumlu yanlarının olumsuzlardan çok daha fazla olduğunu ve hem göç veren ülkeler hem de göç alan ülkeler açısından önemli sosyal, kültürel ve ekonomik sonuçlara yol açtıklarını söyleyebiliriz. Bu noktada, özellikle göçmenlere yönelik önyargılardan kaynaklanan yersiz korkuların, korkular üzerinden siyaset üreten bazı politikacılar tarafından istismar edildiklerini, bunun ise, aslında düzgün ve planlı politikalarla çok kısa sürebilecek göçmen entegrasyonu sürecini uzatarak, sosyal alanda sağlanabilecek birlikteliği sekteye uğrattığını söyleyebiliriz.

D. Göç Politikaları

Düşen ulaşım maliyetleri, artan iletişim olanakları ve gelişmekte olan ekonomilerin hızla büyüyen istihdam açıkları gibi nedenlerle günümüzde sürekli büyüyen göç akımları, devletleri bunları kontrol etme ve düzenleme noktasında çeşitli göç politikaları belirlemeye sevk etmektedir. Göçmenleri korumak ve onlara haklar sağlamaktan çok, ülkeleri göçmenlerden korumayı amaçlayan bu politikalar, ekseriyetle, göçlerin bir sele dönüşeceği ve kontrol edilmelerinin imkansızlaşacağına dair bir korku haliyle şekillendirilmekte ve bu nedenle de çok sınırlayıcı/kısıtlayıcı bir nitelik sergilemektedirler⁶⁰.

Tarihte birçok devlet tarafından başvurulmuş söz konusu sınırlayıcı göç politikaları, beklenen sonuçları verememiş ve hatta, şaşılabilecek bir şekilde neredeyse tümü başarısız olmuştur. Daha çok güvenlik kaygıları temelinde geliştirilen bu politikalara başvuran devletlerden biri olan Avustralya, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ülkenin beyaz ve İngiliz ırkından gelen kişilerden oluşan nüfus yapısını korumak için uğraşmış fakat sonunda, yüz farklı ülkeden gelen göçmenlerle, dünyanın en heterojen insan topluluğuna sahip devletlerinden biri olmuştur. Yine Almanya, 1955-1973 yılları arasında,

⁵⁹ Wayne A. Cornelius ve Marc R. Rosenblum, **a.g.m.**, ss. 103-104.

⁶⁰ Alessandro Silj, **a.g.m.**, s. 12.

geleceklerin ülkede kalıcı olmamaları ve toplum yapısının göçlerden fazla etkilenmemesi için misafir işçi uygulamasına başvurmuş ancak uzun dönemde gerçekleşen aile birleşimleri nedeniyle ülke, çok etnikli ve kültürlü bir toplum haline gelmiş ayrıca yaşanan köklü sosyal ve kültürel değişimler nedeniyle de, uyrukluk yasasında 1999 yılında yapılan değişikliklerle, Alman vatandaşlığı kavramının içeriği yeniden tanımlanmıştır⁶¹.

Sınırlayıcı göç politikalarının başarısız olduğu ve tersine sonuçlar ortaya çıkardığı bir başka örneği, Batı Avrupalı devletlerin 1990'lı yıllarda uyguladığı politikalar oluşturmaktadır. Yasa-dışı göçleri azaltmak ve sığınmacıların ülkeye girişlerini mümkün olduğunca kısıtlamak amaçlı olarak, hem ulusal hem de bölgesel düzeyde uygulanan söz konusu politikalar, bu amaçların gerçekleştirilmesini sağlayamadığı gibi, potansiyel göçmenlere ve sığınmacılara fahiş fiyatlarla hizmet sunan ve hızla büyüyen bir ulusaşırı (transnational) göç endüstrisinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca, söz konusu politikalar çerçevesinde göçmenlere karşı yaratılan olumsuz görüntüler nedeniyle, toplumlarda mevcut olan bazı önyargılar ve basmakalıp tavırlar yeniden filizlenmiş, bu ise, kamuoyunun yabancı olanı reddetmekte ısrar etmesine katkıda bulunmuştur⁶².

Peki, siyasiler tarafından yaratılan söz konusu kısıtlayıcı göç politikaları sürekli neden başarısız olmakta ve beklenilenin tersi sonuçlar doğurmaktadır? Bunun en baştaki nedeni yabancı olana yani “öteki”ye karşı bireysel düzeyden toplumsala uzanan bir çerçevede mevcut olan önyargılardır ki, bunun kökenlerini sosyoloji biliminin ortaya çıktığı 19. yüzyıla kadar götürebiliriz.

Bilindiği gibi sosyoloji bilimi, 19. ve 20. yüzyıllarda ulusal sanayi toplumlarının bilimi olarak gelişmiş ve kendi gibi gelişim aşamasındaki sanayi toplumlarının entegrasyon ve düzen problemleri, ki bu sorunlar siyasal ve kültürel olarak ulus-devlet ile sınırlanmıştı, ile ilgilenmiştir. Ayrıca bu

⁶¹ Georgios Karyotis, “European Migration Policy in the Aftermath of September 11: The Security-Migration Nexus”, *Innovation: The European Journal of Social Sciences*, C. 20, S. 1, Mart, 2007, ss. 1-2; Stephen Castles, “Migration...”, s. 2.

⁶² Muhammed Haşani, “Göç Politikası: Avrupa Birliği ile Fas Arasındaki İlişkilerde Göç Sorunu”, Çev. Murat Çelikkafa, <http://www.goethe.de/ges/pok/prj/mig/mgr/tr2039995.htm>, (erişim tarihi: 17.12.2008).

dönemde, Batılı ulus-devletlerin dünyanın geri kalanını sömürgeleştirmek için rekabet halinde olmaları, ister istemez, sosyoloji ve onun kardeş disiplini antropolojinin, içinde ortaya çıktıkları dünyanın ilgi alanını oluşturan Batı-dışı toplumlar ve kültürlerle de alakadar olmasını gerektirmiştir. “Tehlikeli sınıflar” (sınai işçileri) ile “tehlikeli insanlar”ın (sömürgeciliğe direnen kişiler) kontrol edilmesini sağlayan söz konusu ilgi, aslında sosyolojinin ortaya çıkışındaki temel nedeni oluşturmaktadır ki, söz konusu ilgi, farklı görünümelerde de olsa halen güncelliğini korumaktadır⁶³.

Yabancıların ya da “öteki”nin anormal ve potansiyel tehdit olarak değerlendirilmesini içinde barındıran sosyolojinin bu tarihsel ilgi alanı, devletler ve toplumlar tarafından zamanla öyle içselleştirilmiştir ki, 20. yüzyılın başlarında göçmenlere karşı ABD’de uygulanan asimilasyon politikaları bile temel dayanağını buradan almışlardır. Asimilasyonist düşünceye göre göçmen, göç öncesi kültürü değersiz ve yerleşilecek ülkenin kültürü için çoğunlukla zararlı olan bir kişi olarak karakterize edilmektedir ki, bu durum, sosyolojinin sanayi toplumlarına ve Batı-dışı kültürlerle yaklaşımının da devamı niteliğindedir.

Göçmenlerin, baskın kültürü kesinlikle kabul etmeleri ve özümsemeleri gerektiği inancına dayanan asimilasyonist düşünce günümüzde birçok göç alan ülkede geçerli olduğu gibi, akademik alanda yapılan çalışmalarda da baskın bir yaklaşım niteliği sergilemektedir. Sanayileşme döneminden kalma sosyolojik yaşanmışlıkların günümüz davranışlarını ve yaklaşımlarını şekillendirdiğini bizlere gösteren bu örnek, çeşitli ülkelerde neden sınırlayıcı göç politikalarına başvurulduğunu ve bunların başarısız olduğunu da açıklamaktadır⁶⁴.

Göçmen eşittir öteki, o da eşittir tehdit/sorun üçlemesine dayanan anlayış, sosyoloji ve antropoloji bilimlerinin ortaya çıkış amaçları çerçevesinde zaman içinde gelişmiş ve toplumsal algılamaların en başköşesine oturmuştur. Günümüzde göçmenlere, özellikle yerinden edilmiş kişilere yönelik yaratılmış tüm politik ve hukuksal konseptlere yansımış olan

⁶³ Stephen Castles, “Towards...”, ss. 23-24.

⁶⁴ Stephen Castles, “Migration...”, s. 3.

söz konusu algılama öyle yaygındır ki, halen pek çok politikacı seçim dönemlerinde seçmenlerden oy almak, diğer dönemlerde de, özellikle ülke içi sorunların had safhaya ulaştığı dönemlerde, ilgiyi farklı tarafa yani ötekiye çevirmek için, göçmenleri ve göç olgusunu kullanmaktadır.

Bir düşünün. Acaba mülteci kamplarının neredeyse tüm ülkelerde gözden ırak, toplumla bağlantısı en aza indirgenmiş yerlerde kurulmuş olmaları bir tesadüf müdür yoksa öteki olan ve potansiyel tehdit/sorun olarak algılanan göçmenleri, mümkün olduğunca uzakta tutmanın bir yolu mudur? Ya da şu soruya cevap verin. Acaba kapsayıcı ve birleştirici bir politik algılamaya sahip olan ya da böyle olduğu kabul edilen İngiltere'deki İşçi Partisi lideri Gordon Brown'un ülkeye artan göçler ve yoğunlaşan işsizlik sorunu karşısında "İngilizlerin işleri İngilizlerindir" demesi⁶⁵ sadece seçmenleri etkilemek için kurgulanmış basit bir söylev midir yoksa arkasında belirli bir yaşanmışlığı ve önyargıları içeren bir temenni midir?

Sanırım tüm bu soruların cevabı, sosyoloji biliminin de baştan beri cevap aradığı temel soruların bir devamıdır ki, söz konusu bilim dalının yabancı olana yani "öteki"ye yönelik bahsedilen cevapları ile bu sorunların cevapları da aynıdır.

Temelde, belirtilen öteki algılaması çerçevesinde geliştirilen sınırlayıcı göç politikaları, homojen ulus mitine dayanan devletler tarafından öylesine benimsenmektedir ki, göç alanında yapılan, hemen hemen tüm, çalışmalar genelde hükümetler tarafından finanse edilmekte ve bunların siyasal çıkarları çerçevesinde şekillendirilmektedir. Göçlerin, geniş kapsamlı sosyal dönüşüm şekilleriyle ilintili dinamik bir sosyal süreç olduğunu görmeyi reddeden ve onları, yasalar ve politikalar çerçevesinde açılıp-kapanabilecek bir musluk gibi algılayan politikacıların, göç alanında yapılacak çalışmalarda kendi düşüncelerini ve devletlerinin çıkarlarını aramaları, hem farklı düşüncelerin ortaya konulmasını hem de algılama yanlışlarının düzeltilmesini engellemektedir. Dar kapsamlı yaklaşımlarıyla hem kendilerine hem de göç alanında çalışan sosyal bilimcilere zarar veren siyasetçilerin, göç ve göçmen

⁶⁵ "A Survey of Migration: The Politics of the Gun", **The Economist**, 3 Ocak 2008, http://www.economist.com/surveys/displaystory.cfm?story_id=10286165, (erişim tarihi: 15.12.2008).

karşıtı söylemleriyle girdikleri seçimlerde başarılar elde etmeleri, söz konusu sorunun bir fasit daire içerisinde kalacağını bir işareti niteliğindedir⁶⁶.

Küreselleşme süreciyle birlikte klasik tam egemenlik anlayışının ortadan kalkmaya başlaması ve sermaye akışları, para politikaları, uluslararası ortaklıklar gibi alanlarda kontrolün dış güçler ile paylaşılması zorunluluğu, devletlerin egemenliklerini daha klasik bir alanda, sınır kontrolleri alanında ispatlamaya itmiştir ki, ülkelerin sınırlayıcı göç politikaları benimsemelerinin bir nedenini de bu oluşturmaktadır. Devletlerin uluslararası hukukça tanınan ülkesel yetkilerinden birini oluşturan, yabancıların ülkeye girişleri konusunda tek yetkili olması durumu, günümüzde diğer birçok faktör tarafından aşındırılan egemenlik olgusunun kanıtlanmasını sağlayan bir alan niteliğine erişmiştir⁶⁷.

Göç politikaları konusunda anlatılanları özetlemek gerekirse, sınırlayıcı göç politikalarının göç akımları üzerinde ya çok az etkilerinin olduğunu ya da hiç olmadığını ayrıca, bunların özellikle yasa-dışı göçleri engelleyemediklerini, tam tersine, artmasına neden olduklarını söyleyebiliriz. Göç politikaları alanında gözlemlenen bir diğer gerçek de, “öteki” algılamasına dayanan önyargıların ve korkuların söz konusu politikaların ortaya çıkmasında temel neden olduğudur ki, bu sebep günümüzde halen aşılamamış bir psikolojik eşik niteliğindedir.

II. Zorunlu Göç Olgusu

A. Zorunlu Göç Kavramı ve Zorunlu Göçün Nedenleri

Tarihsel olarak insan gelişimin en etkin ve olumlu gücünü oluşturan göçler, her zaman insanların kendi iradeleri çerçevesinde aldıkları kararlar neticesinde gerçekleşmemektedir. Çalışmak, eğitim almak, gezmek gibi amaçlarla gönüllü yapılan göçlerin yanında, tarih bize, savaşlar, çatışmalar,

⁶⁶ Stephen Castles, “Twenty-First-Century Migration as a Challenge to Sociology”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, C. 33, S. 3, Nisan 2007, s. 363; Stephen Castles, “Towards...”, ss. 25-26.

⁶⁷ Alessandro Silj, *a.g.m.*, s. 14.

düşmanlıklar ve adaletsizlikler temelinde gerçekleşen ve bireylerin iradesine dayanmayan kimi zorunlu yer değişim hareketlerinin yaşandığını da göstermektedir ki, bunlar, bugün bile izleri kaybolmayan büyük acıların ve yıkımların ortaya çıkmasına sebebiyet vermişlerdir.

Genel olarak insanların irade dışı yer değiştirme hareketlerini tanımlamak için kullanılan zorunlu göç (forced migration) olgusu, bireylerin, temel insan haklarının veya insani ihtiyaçlarının bile sağlan(a)madığı yerlerden ayrılıp/ayrılmak zorunda bırakılıp, yaşamlarını daha güvenli ve sağlıklı sürdürebileceklerini hissettikleri bölgelere gitmelerini açıklayan bir kavramdır⁶⁸. Göç etmeye yönelik kararın alınmasına sebebiyet veren olayın, tamamen bu kararı alan bireylerin dışında geliştiği zorunlu göçlerde, bireyler tümüyle edilgen bir konumda bulunmamakta, nereye, ne zaman ve nasıl göç edileceği hususları söz konusu bireyler tarafından kararlaştırılmaktadır.

Zorunlu göç kavramının önemi, bu kavramın öznesini oluşturan bireylerin yani yerinden edilmiş kişilerin yaşamak için kaçmak zorunda olduklarına yönelik bir inanca sahip olmalarından gelmektedir. Başka bir deyişle, gelirini arttırmak veya başka ülkeleri görmek amacıyla göçmen işçiler veya turistlerin gönüllü yaptığı göçlerden farklı olarak, zorunlu göç kurbanı yerinden edilmiş kişiler, yaşamlarını devam ettirebilmek gibi tüm amaçların önünde gelen bir gayenin peşindedirler ki, bu husus, aynı zamanda zorunlu göçleri gönüllü göçlerden de ayıran en temel özelliktir⁶⁹.

Tarihsel süreç içerisinde pek çok neden, insanların zorla bulundukları yerlerden ayrılmasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenler, kimi durumlarda ülkelerin içerisinde bulundukları koşullardan (içsel nedenler) kaynaklanırken kimi zaman da uluslararası sistem düzeyinde yaşanan gelişmeler (dışsal nedenler), zorunlu göçlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zorunlu göçe yol açan içsel nedenleri; zayıf ve başarısız yönetimler, zayıf sosyal yapılar, nüfus fazlalığı, kitlesel işsizlik, kaynakların paylaşımı ve kontrolü konusundaki çatışmalar, ekonominin kötü idaresi/yoksulluk, doğal ve insan kaynaklı

⁶⁸ Sultan Barakat ve Arne Strand, "Forced Migration and Dilemmas of Humanitarian Assistance: Challenges for Applied Research", *Norsk Geografisk Tidsskrift*, C. 54, S. 3, 2000, s. 134.

⁶⁹ David Turton, "Conceptualising Forced Migration", *University of Oxford Refugee Studies Centre Working Paper No. 12*, October 2003, ss. 7-12.

felaketler ve dinsel, dilsel ve kültürel düşmanlıklar, oluşturmaktadır. Uluslararası sistem kaynaklı dışsal nedenleri ise, sömürgecilik, devletlerin dağılması/yeni devletlerin ortaya çıkması, adaletsiz ticari düzenlemeler ve ulusaşırı ortaklıkların yerel ekonomiler üzerine etkileri, silah ticareti ve kalkınma program ve yardımları oluşturmaktadır⁷⁰.

İçsel ve dışsal nedenleri genel olarak değerlendirdiğimizde, zorunlu göçlerin sebeplerinin dört ana başlık altında toplanabileceğini görmekteyiz. Bunlar;

- 1) Siyasi istikrarsızlık ve şiddet,
- 2) Yaşama tehdit oluşturan ekonomik düşüşler/sıkıntılar ve kalkınma programları,
- 3) Etnik, dinsel, ırksal ve kabilesel nedenlere dayanan iç çatışmalar/savaşlar,
- 4) Doğal ve insan kaynaklı felaketlerdir⁷¹.

Belirtilen nedenlerin her birinin, zorunlu göçler üzerinde etkisi farklı olmakla birlikte, yapılan araştırmalar, geniş boyutlu ve uzun süreli yerinden edilme durumlarının (zorunlu göçlerin) ortaya çıkmasında, ağır siyasi şiddet eylemlerinin (örn. soykırım) ve dış askeri müdahalelerin eşlik ettiği iç savaşların önemli etkileri olduğunu göstermiştir. Bu noktada zorunlu göç kararın alındığı sırada mevcut olan bazı zamansal ve mekansal faktörlerin, göçlerin gerçekleşmesini bazen kolaylaştırıp, bazen de zorlaştırabildiğini belirtmek gerekir. Örneğin bir ülkede geçilmesi zor yüksek sıradağların bulunması ve sıkı sınır kontrollerinin yapılması göçlerin gerçekleşmesini zorlaştırırken, yabancı ülkelerin konuk işçi alımları çağrısında bulunması veya başka ülkelerdeki tanıdıkların varlığı gibi etmenler ise göçleri kolaylaştıran bir rol oynayacaktır⁷².

⁷⁰ Channe Lindstrom, “Addressing the Root Causes of Forced Migration: A European Union Policy of Containment”, **University of Oxford Refugee Studies Centre Working Paper No. 12**, September 2003, ss. 3-4.

⁷¹ William B. Wood, “Forced Migration: Local Conflicts and International Dilemmas”, **Annals of the Association of American Geographers**, C. 84, S. 4, 1994, ss. 614-615.

⁷² Susan Schmeidl, “Exploring the Causes of Forced Migration: A Pooled Time-Series Analysis, 1971-1990”, **Social Science Quarterly**, C. 78, S. 2, Haziran 1997, ss. 304-305.

B. Zorunlu Göçler ve Yerinden Edilmiş Kişiler

Zorunlu göç mağdurları olan yerinden edilmiş kişiler, bugün mülteci, sığınmacı ve ülkesinde yerinden edilmiş kişiler (Internally Displaced Persons-IDPs) gibi farklı kavramlar etrafında tanımlanmakta ve bu kavramlara dayanan farklı hukuksal rejimlere tabi tutulmaktadırlar. Zorunlu göçün kavramsallaştırılmasına yönelik ortaya konan yasal kurumsal modelin⁷³ (legal institutional model) uluslararası hukuka bir yansıması olan bu kavramlar, modelin öngördüğü gibi, zorunlu göçü ve mağdurlarını yasal tanımlar etrafında belirginleştirmekte ve kimlerin söz konusu statülerden yararlanabileceğini, yine yasal kurumların (devletler, BM vb.) takdirine bırakmaktadır.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (United Nations High Commissioner for Refugees-UNHCR) 1950 yılında kurulması ve 1951 yılında Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme'nin kabulü, zorunlu göç olgusu içerisinde yasal kurumsal modeli şekillendiren temel köşe taşları olup, her iki gelişme çerçevesinde, zorunlu göçün ne olduğu ve zorunlu göç mağdurlarının kimler olabileceği egemen birimlerin yani devletlerin takdirleri çerçevesinde belirlenmiştir.

Zorunlu göçlerin tarihsel arka planını ortaya koymaktan çok uzak olan bu yaklaşım tarzı, temelinde insan haklarını ilgilendiren bir sorunu, devlet odaklı algılamalara ve kavramlara bir yerde feda etmektedir. Oysaki sorun, devletlerin isim koymalarına dayanan bir sorun değil, bireylerin istemedikleri halde bulundukları coğrafyaları, büyük ve acı bedeller ödeyerek, terk etmeye

⁷³ Zorunlu göçün kavramsallaştırılması noktasında yasal kurumsal modelin dışında, üç modelin daha var olduğunu belirtmek gerekir. Bunlar, sosyal kalkınma modeli, siyasal ekonomi modeli ve güvenlik modeli'dir. Sosyal kalkınma modeli, zorunlu göçe yönelik kavramsallaştırmalarda, geniş kapsamlı bir yaklaşım benimsenmesi ve bu çerçevede de zorunlu göçe yol açan tüm ekonomik, sosyal ve kültürel sebeplerin inceleme içerisine alınması gerektiğini belirtmektedir. Siyasal ekonomi modeli ise, ekonominin politik etkisine önem veren ve bu çerçevede ekonomik küreselleşme, teknolojik değişme ve küresel politik düzen gibi pek çok etkeni, zorunlu göç kavramsallaştırmasında kullanan bir modeldir. Zorunlu göçün kavramsallaştırılması noktasında kullanılan bir diğer model olan güvenlik modeli ise, geleneksel ve gelenek-dışı güvenlik algılamaları üzerine odaklanan ve sorunun güvenlik eksenli ele alınmasını savunan bir yaklaşımdır. Daha fazla bilgi için bkz. Padma Prasad Khatiwada, "Forced Migration: Concept and Context", *Nepali Journal of Contemporary Studies*, C. 6, S. 2, Eylül 2006, ss. 3-9.

zorlanmaları ile ilgili bir sorundur. Özellikle, mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişi kavramları etrafında yerinden edilme sorununun, uluslararası sınırlar kavramının ve vatandaşlar ve topraklar üzerine devletlerin mevcut egemenlik iddialarının arkasına gizlenmesi, temelde aynı sebeplerle yerinden edilen bireyleri, yapay kavramsal ayrımlara hapsetmek ve sorunun bütünü görmekten başka bir şey değildir. Her ikisi de ülkesinde siyasi zulüme maruz kalan kişilerden, maddi imkanları elverenin bir başka ülkeye kaçıp burada mülteci statüsü kazanması, buna rağmen ekonomik durumu kötü olan diğerinin, ülkesinden ayrılamaması nedeniyle içeriği çok da belirli olmayan ülke içinde yerinden edilmiş kişi kavramı çerçevesinde ölüm tehlikesi ile yüz yüze bırakılması nasıl açıklanabilir? Ya da başka bir açıdan olaya yaklaşırsak, bir kişinin belirli bir ülkenin sınırlarını aşamaması, onun o ülkede zulüm görmeye devam etmesi için yeterli bir sebep midir?

Burada görülmesi gereken gerçek, zorunlu göçlere sebebiyet veren koşulları yaratanların genelde devletler olmaları ve bu çerçevede zorunlu göç olgusunun kendilerine zarar verecek şekilde fazla gündeme getirilmesini istememeleridir⁷⁴. Devlet çıkarlarının baskın olduğu bir alanda, bu çıkarlara zarar verebilecek adımların atılması çok zordur. Uluslararası ilişkiler alanındaki kritik teori ile post-modern kuramın da belirttiği gibi bilgi, her zaman için birileri ya da bir şey için geliştirilir ve bütün bilgi oluşum süreci bilişsel bir süreçten çok politik bir süreçtir ki, yerinden edilmiş kişiler konusunda oluşturulan sığınmacı, mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişi şeklindeki ayırım da aslında, siyasal güçler tarafından kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde oluşturulmuş yapay bir ayırımdır. Burada devletlerin temel amacı, genelde kendilerinin sebebiyet verdiği bir sorunu, yine kendilerinin geliştirecekleri kavramlar ve kurallar bütünü içine hapsetmek ve arkasında devlet çıkarları bulunan kavramlarla temelde insan haklarını ilgilendiren bir sorunu, devlet egemenliği ile alakalı kural ve kurumların inisiyatifine bırakmaktır.

⁷⁴ William B. Wood, **a.g.m.**, s. 1.

Zorunlu göçe tabi tutulan insanları korumak için günümüzde devletler tarafından oluşturulmuş olan sığınmacı, mülteci, ülke içinde yerinden edilmiş kişi gibi farklı kavram ve rejimler, sorunları ortadan kaldırmak yerine bunları derinleştirmekte ve problemleri sabit kalıplar içerisine sokarak, aralarındaki bağlantıların görülmesini engellemektedirler. Günümüzde, yerinden edilmelerin yaşandığı tüm durumlara uygulanabilecek kapsamlı bir kurallar, standartlar ve kanunlar bütününe gereksinim bulunmaktadır. Bunun yapılabilmesi için ise, sorunun, çeşitli kavram ve kurallarla parçalara bölünmesi değil, bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

ABD'nin BM eski daimi temsilcisi Richard Holbrooke, yerinden edilme durumlarıyla ilgili kapsamlı bir yaklaşım gerekliliğini ortaya koyan siyasetçilerden biridir. 2000 yılında BM Güvenlik Konseyi'nde Afrika'daki çatışmaların ve yerinden edilmelerin tartışıldığı bir toplantıda konuşan Holbrooke, ülkesinde yerinden edilmiş kişiler ile mültecileri birbirlerinden ayırmaya yönelik girişimlerin günümüzün karmaşık kriz ortamı koşullarında normal karşılanamayacağını ayrıca mülteci tanımının da günümüzde yaşanan yeni sorunlar çerçevesinde tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Holbrooke'a göre, mülteci tanımı yeni tehdit algılamalarını göz önüne alacak bir şekilde genişletilmeli ve tüm yerinden edilmiş kişilere yönelik çatı işlevi görecektek bir kurum içinde uygun önlemlerin alınması sağlanmalıdır. Yerinden edilmiş kişilere yönelik bütünleyici bir yaklaşım benimseyen Holbrooke'un bu açıklamaları, günümüzün hegemon gücü ABD'nin temsilcisi olması açısından ayrı bir öneme sahiptir⁷⁵.

Günlük hayatta kullanılan kavramlar, belirli nesneleri ve öznelere tanımlamaya yarasalar bile, bunların zaman ve mekan unsuruna bağlı olarak anlam kaymalarına veya farklı yaklaşımlara konu oldukları unutulmamalıdır. Yerinden edilmiş kişilerden ülke içinde bu duruma maruz kalanları belirtmek için kullanılan IDPs kavramına da bu açıdan yaklaşmak, kavramların arkasına gizlenebilen amaçları da ortaya koymaya yardımcı olabilir. Bu kavramın daha çok ülkesine artan sığınma başvurularından rahatsız olan

⁷⁵ Nicholas Van Hear, "Locating Internally Displaced People in the Field of Forced Migration", *Norsk Geografisk Tidsskrift*, C. 54, S. 3, Haziran 2000, ss. 94-95.

devletler tarafından sahiplenildiği görülmektedir ki, bu durum, aslında kavramın sığınma aramaya yönelik talepleri azaltıcı bir etki göstermesinin beklendiğinin de açık bir ifadesidir. Öyle ki, IDPs kavramı ile yerinden edilmiş ve sığınma başvurusunda bulunmak isteyen kişilere bir yerde sizler ülkenizin sorumluluğundasınız, bu yüzden sığınma başvurusunda bulunmanız mümkün değildir denilmektedir/denilebilecektir. Bu ise aslında sorunun, devlet temelli kavramlara ve çıkarlara feda edilmesi olup, çok masumane görünen bir kavramın bile zamanla istenilen tam tersi sonuçlar doğurabileceğini gözler önüne sermektedir. Nitekim 1990'lı yıllardan bu yana dünya çapındaki mültecilerin sayıları düşerken, ülkesi içinde yerinden edilmiş kişilerin sayılarının giderek artıyor olması, kavramlar etrafında yaratılan fiili durumu ve bu fiili durumun arkasındaki, sığınmacıları ülkeleri içerisinde tutma fikrinin/stratejisinin geçerliliğini ortaya koyması açısından son derece önemlidir⁷⁶.

C. Zorunlu Göçler ve Günümüzde Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

Günümüzün en önemli sorunlarından biri olan zorunlu göçler, Asya'dan Afrika'ya, Latin Amerika'dan Kuzey Amerika'ya kadar çok geniş bir coğrafyada ortaya çıkmakta ve gerek bölgesel gerekse uluslararası alanda önemli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde yüz milyonlarla ifade edilen yerinden edilmiş kişilerin varlığı, bir yandan sorunun ne kadar ciddi boyutlara ulaştığını gösterirken diğer yandan da içinde yaşadığımız dünyanın giderek büyüyen sorunlarının, çözüm bulunamazsa çok daha büyük sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet vereceğini bizlere göstermektedir.

Uluslararası sınırları aşmaları ve birden çok devleti etkilemeleri nedeniyle daha çok mülteciler üzerinden ele alınan ve görünür kılınan yerinden edilmiş kişiler sorunu, en az iki boyutu bulunan son derece önemli bir konudur. Sorunun birinci boyutunu insani olgular/değerler oluşturmaktadır. İnsanların sahip oldukları hakların en başında zulüm ve ölüm korkusundan

⁷⁶ Nicholas Van Hear, **a.g.m.**, s. 90.

uzak özgür bir hayat yaşamak hakkı bulunmasına rağmen, zorunlu göç mağdurları açısından bu durum tamamen ortadan kalkmıştır. Sorunun ikinci boyutunu ise, uluslararası sistemde ortaya çıkan olumsuz sonuçlar oluşturmaktadır. Ulusal ve bölgesel ekonomiler ve siyasalar üzerinde son derece yıpratıcı etkiler ortaya çıkardığı gözlemlenen zorunlu göçler, bu yönüyle güvenliği azaltıcı ve yıkıcı bir boyuta sahiptir⁷⁷.

Zorunlu göçlerin etkilerini en fazla hissedenler kuşkusuz, yerinden edilen kişiler ve aileleridir. Bulundukları yerle özleşen tarihleri ve geleneklerinden kopmak zorundan bırakılan bu insanlar, yeni bir hayat kurmak ve bu hayata kendilerini hazırlamak zorundadırlar ki, bunu, zaman içerisinde alacakları kararlara ve bu kararlara dayalı geliştirilen stratejilere dayalı olarak yaparlar. Günümüzde zorunlu göç mağduru yerinden edilmiş kişilerin içerisinde bulundukları durumdan çıkmaya yönelik olarak iki strateji geliştirdikleri görülmektedir. Bunlardan biri, ailenin veya aile üyelerinden birinin başka bir ülkeye işçi olarak gönderilmesi iken, diğeri ise, sığınma aramak ve hayatlarını mülteci olarak sürdürmektir. Şunu baştan belirtmek gerekir ki, her iki strateji de ailelerin maddi imkanları ile yakından ilgilidir ve ailenin tümünün mü yoksa aile fertlerinden yalnızca birinin mi göç edeceği, söz konusu imkanlar neticesinde hane halkı tarafından kararlaştırılır. Ayrıca, hangi ülkede çalışılacağı veya sığınma aranacağına da içerisinde bulunulan sosyal ağlar çerçevesinde karar verilmekte ve öncü göçmenler ve onlardan sağlanan bilgiler bu noktada yol gösterici olmaktadır⁷⁸.

Sığınma arama seçeneğine göre daha düşük maddi olanaklarla gerçekleştirilebilen işçi göçü seçeneğine baktığımızda, ailelerin öncü olarak bir üyesini yurt dışına gönderdiklerine şahit olmaktadır. Gittiği yerde, geride kalan ailesinin geçimini sağlamak için para kazanan ve bu paranın büyük bir kısmını anavatanındaki ailesine gönderen öncü göçmen, bir yandan da, diğer aile fertlerinin bulunduğu ülkeye gelebilmeleri için gerekli koşulları yaratmaya çalışır. Giden kişinin başarılı olamaması, bu kişiyi göndermek için büyük

⁷⁷ Will H. Moore ve Stephen M. Shellman, "Fear of Persecution: Forced Migration, 1952-1995", **Journal of Conflict Resolution**, C. 40, S. 5, Ekim 2004, s. 724.

⁷⁸ Nicholas Van Hear, **a.g.m.**, ss. 92-94.

maddi külfetlerin altına giren diğer aile üyelerinin bulundukları ülkede kalmalarına sebebiyet vermektedir ki, bu durum, yerinden edilmiş ailenin zorunlu göçe yönelik ortaya koydukları stratejinin de başarısız olmasına sebebiyet verir.

Zorunlu göç çerçevesinde yerinden edilmiş kişilerin geliştirdikleri bir diğer strateji ise, sığınma aramaktır. Sığınma kurumuna yönelik maliyetler (aracı kurumlara ve ulaşımaya yönelik masraflar, sığınma arayan kişinin gittiği ülkede çalışmasına izin verilmemesi) çok yüksek olduğundan, ancak ekonomik açıdan güçlü aileler bu yola başvurabilmekte ve genelde de ailenin tümü değil yalnızca bir ferdi, ki bu kişi genelde ailenin en genç üyesi olmaktadır, sığınma aramak için başka bir ülkeye göç etmektedir. Gönderilen kişinin sığınma başvurusunun reddedilerek, mülteci statüsünün sağladığı olanaklardan yararlanamaması hem gönderen aile için hem de giden aile ferdi için gerçek bir yıkım olacaktır. Öyle ki, giden kişi mülteci statüsü kabul edilmediği için ülkesine geri gönderilecek, geride kalmış olan diğer aile fertleri ise, yaşadıkları ilk yıkımın ardından bir diğeri (ekonomik yıkıntı) ile de yaşamak zorunda kalacaklardır.

Zorunlu göç çerçevesinde geliştirilen her iki stratejinin de temel özelliği ekonomik açıdan güçlü ailelere hitap etmeleridir. Yerinden edilmiş kişilerin ekonomik sıkıntılarla boğuşan insanlar olmaları durumunda tek bir seçenekleri bulunmaktadır ki, bu da, ülke içerisinde başka bölgelere göç etmektir. Ancak bu strateji geniş çaplı yerinden edilme durumlarının yaşandığı ülkelerde, yaşanan sıkıntılara kalıcı çözüm bulmaktan uzakta bir yöntem olacaktır.

Zorunlu göçlerin etkilerini hisseden ve yaşayanlar sadece bireyler ve aileler de değildir. Söz konusu göçlerin yaşandığı ülkeye komşu olan devletler de, sorunların ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlardan etkilenmektedirler. Aniden ülkelerine gelen yerinden edilmiş kişilerin ortaya çıkardığı ekonomik ve toplumsal sorunlarla uğraşmak zorunda kalan devletler, hem bu sorunlara çözüm bulmak hem de benzer sıkıntıların bir daha yaşanmaması için birtakım çözümler geliştirmek zorundadırlar. Zorunlu göçlerin ortaya çıkmasını önleyebilecek bu çözümlerden ilki, sorunun

yaşandığı ülkenin ekonomik, siyasal ve toplumsal yapısının düzelmesi için o ülkeye yardımlarda bulunmaktır. Bu yardımlar parasal nitelikte olabileceği gibi, ülke demokrasisinin ve insan hakları standardının gelişmesine yönelik moral yardımlar niteliğinde de olabilecektir. Çözüm yöntemlerinden ikincisi ise, sorunlara kaynaklık eden sistemsel düzeydeki etkilerin azaltılmasıdır ki, bu, Kuzey ve Güney arasındaki eşitliksizliklerin giderilmesinden, silah satım anlaşmalarının düzenlenmesine kadar çok geniş bir çerçevede ele alınması gereken geniş boyutlu bir konudur. Devletlerin ortak çalışmalarını gerektiren bu çözüm yöntemi hem zorunlu göçleri yaratan temel sebeplere inilmesine fırsat sağlayacak hem de geçici önlemler çerçevesinde sorunların üstünün örtülmesinin ve bunların fiilen devam ettirilmesinin yolunu tıkayacaktır⁷⁹.

Zorunlu göç olgusu, günümüzde hiçbir dönemde olmadığı kadar önemli bir boyut kazanmıştır ve bu öneme nazaran çok daha geniş çaplı politikalara ve yaklaşımlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun yolu ise, zorunlu göçü ortaya çıkartan koşulları iyi anlamaktan ve kalıcı çözümler üzerine çalışmalar yapmaktan geçmektedir. Yerinden edilmiş kişilerin mevcut sorunlarına çözüm bulmaya yönelik yaklaşımlar yerine, yerinden edilme durumunu yaratan koşulları düzeltmeye yönelik girişimler, bu noktada, çok daha faydalı ve etkili olabilecektir.

⁷⁹ BMMYK (UNHCR): **a.g.e.**, s. 222; Channe Lindstrom, **a.g.m.**, s. 25.

II. BÖLÜM: ULUSLARARASI HUKUKTA SIĞINMA HAKKI VE SIĞINMACILAR

I. Tarihsel Süreçte Siğınma Kurumunun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İngilizcesi “asylum” olan siğınma kelimesi etimolojik köken olarak Yunanca “asylon” kelimesinin Latincesi olup, alıkoymanın öznesi olmayan şey veya alıkoymadan muaf olmak anlamına gelmektedir⁸⁰. Uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan siğınma kelimesi ve olgusu, en az 3500 yıldır çeşitli kavimlerin ve toplumların geleneklerinde ve metinlerinde kullanılmaktadır⁸¹.

İnsanlık tarihinin değişmez bir özelliği olan siğınma kurumu, çağlar boyunca çok farklı kültürlerle ve değerler sistemine sahip pek çok toplum tarafından, dert ve sıkıntı içerisinde bulunan yabancıları korumaya ve desteklemeye yönelik bir yükümlülük olarak tanınmış ve benimsenmiştir. İlk çağlarda siğınmanın temelini dinsel ve sosyal nedenler oluştururken orta çağın sonlarından itibaren, özellikle 15. yüzyılda, daimi elçiliklerin kurulmasına paralel olarak siyasi sebepler siğınma hakkı tanınması noktasında belirleyici olmaya başlamış ve böylece dini esaslara dayanan ve kuvvetini kaybetmeye yüz tutan dini siğınma hakkı yanında diplomatik siğınma kurumu da yer etmeye başlamıştır⁸².

Antik dönemlere baktığımızda, siğınma kurumunun ilk olarak Orta Doğu bölgesinde ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu bölgede kurulan antik Mısır ve Asur medeniyetlerinde krallar tarafından yaptırılan ve koruma arayan kişilerin kullanımına sunulan mabetler, ilk siğınma hakkının izlerini yansıttıkları gibi, ilk çağlarda siğınmanın kutsal bir yanının bulunduğunu da açıkça ortaya koymaktadırlar. Bu noktada Kral Assyrophernes tarafından oğlu anısına yaptırılan mabedin can güvenliğini tehlikede gören kişilerce

⁸⁰ Atle Grahl-Madsen, **Territorial Asylum**, Stockholm, Almqvist & Wiksell International, 1980, s. 1.

⁸¹ B. S. Chimni (Ed.), **International Refugee Law: A Reader**, New Delhi/London/Thousand Oaks, 2000, s. 82.

⁸² Edip F. Çelik, **Devletler Hukukunda Melce ve Milletlerarası Adalet Divanı İçtihadı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 694/Hukuk Fakültesi Yayınları No. 143, 1956, s. 7 ve 13.

sığınma amaçlı olarak kullanıldığını görmekteyiz ki, çeşitli tarihçelere göre de Kral Assyrophernes hem yaptırdığı mabet hem de sığınma arayanlara tanıdığı haklar nedeniyle, sığınma haklarının kurucusudur⁸³.

Mabetlere sığınan şahısların Allah'a sığındıkları ve böylece yeryüzündeki iktidarın yetki sahasının dışına çıktıklarının kabul edildiği ilk ve orta çağ kavimlerinden biri olan Museviler aynı zamanda dinsel temelli sığınma hakkını yasal bir müessese olarak tanzim etmişlerdir. Hz. Musa tarafından öngörülen kurallar çerçevesinde kendilerine sosyal ve yasal bir düzen kuran Museviler, kavimleri içerisindeki kan davalarının önlenmesi noktasında sığınma kurumunu oluşturmuşlar ve Allah'a adanan sunaklara sığınan kişilere dokunulmayacağını ve Allah'ın izni olmaksızın kimsenin bu kişileri bu kutsal yerlerden alamayacağını kabul ederek, bu ilkeleri yasa saymışlardır. Başlarda sadece sunak ve mabetler sığınma aranılan yerler iken zamanla bazı önemli şehirler de Museviler tarafından kutsal yerler olarak kabul edilmiş ve zulümden kaçan insanların korunma aradıkları mekanlar haline gelmişlerdir.

Eski çağlarda sığınma hakkının izlerinin görüldüğü bir diğer uygarlık Antik Yunan'dır. Mitoloji, tarih, şiir ve tiyatro gibi pek çok alana sirayet etmiş olan sığınma olgusu, bu medeniyetin günlük yaşamında büyük bir yer teşkil etmiş ve güçsüzlerin güçlülerden korunmalarında önemli bir rol oynamıştır. Antik Yunan'da hemen hemen her şehirde bulunan mabetler kutsal addedilmiş ve Allah'ın merhametinin sunulduğuna inanılan bu yerlere, koruma arayan herkesin sığınabileceği kabul edilmiştir. Antik Yunan'da despotizmin ve insafsızlığın engellediği ve yargılandığı yerler olarak kabul edilen kutsal mabetlere sığınanlara zarar verenler, kutsala saygısızlık eden kafirler olarak kabul edilmişler ve ölüm veya sürgün cezasına çarptırılmışlardır. Yunanlılarda sığınma kurumuna bu kadar önem atfedilmesinin temeldeki nedeni kadere olan inançla yakından alakalı olup, bu toplumdaki insanlara göre sığınmaya riayet edilmemesi çok büyük felaketleri beraberinde getirecek olan büyük bir günahı. Antik Yunan'da sığınma

⁸³ Katalin Siska, "Historical and Legal Perspectives of the Right of Asylum and Extradition Until the 19th Century", *Miskolc Journal of International Law*, C. 1, S. 2, 2004, ss. 189-190.

kurumunun bu kadar önemsenmesi ve alanının cezalandırılmamış suçluları dahi alacak şekilde geniş tutulması, ister istemez masum ve suçlu ayrımının yapılmasını imkansızlaştırmış, bu ise sığınma kurumunun haksızlıkları da kutsayan bir kurum haline gelmesine sebep olmuştur⁸⁴.

Antik dönemlerde sığınma hakkının izlerinin görüldüğü uygarlıklardan bir diğeri olan Hititler'de, bu olgu çeşitli anlaşmalara konu edilmiştir. Örneğin bir Hitit kralı, bir ülke ile yaptığı anlaşmada, anlaşmaya taraf olan ülkeden kendi ülkesine sığınan bir kişinin geri gönderilmeyeceğini ve korunacağını açıkça ifade etmiştir. Kralın düşüncesine göre, sığınma arayan bir kişiyi Hitit topraklarından çıkartmak bir hak değildir. Ayrıca M.Ö. 14. yüzyılda bir başka Hitit Kralı olan Kral Urhi-Teshup amcası tarafından tahttan uzaklaştırılmış ve bunun üzerine kral da Mısır'a sığınmıştır⁸⁵.

Antik dönem uygarlıklarından Aztekler, sığınma kurumuna medeniyetlerinde yer vermiş olan bir başka topluluktur. Esirlerin, toplumları içerisindeki yerleri üzerine önemli kurallar getirmiş olan Aztekler, onların sığınma hakları ile ilgili de önemli bir ilke benimsemişlerdir. Bu ilkeye göre, eğer bir esir sahibinden kaçır ve korunmak için bir başkasına giderse, o kişi, esire kötü ve kaba davranmayacak ve onu asla eski sahibine geri göndermeyecektir. Yine Aztekler tarafından kabul edilen bir başka ilkeye göre, borcu olan ve suç işleyen bir esir kraliyet sarayında bir şekilde sığınma hakkını elde etmesi halinde, yeniden özgürlüğüne kavuşabilecektir.

Roma İmparatorluğu, ilk çağlarda sığınma kurumunun uygulandığı önemli bir başka medeniyettir. Antik Yunan uygarlığındaki sığınma anlayışının aynen kabul edildiği Roma İmparatorluğu'nda ilk sığınma uygulaması, imparatorluğun kuruluşunda da önemli rol oynayan, Kral Romulus tarafından gerçekleştirilmiş olup, güçlü ve savaşçı bir devlet kurma amacına yönelik olarak Romulus, ülkeye gelecek herkese koruma vaat etmiştir. Sığınma hakkının tarihsel gelişim süreci içerisinde önemli bir kilometre taşı oluşturan Roma sığınma kurumu, Antik Yunan

⁸⁴ Katalin Siska, **a.g.m.**, ss. 190-191; Edip F. Çelik, **a.g.e.**, ss. 10-11.

⁸⁵ M. Tevfik Odman, **Mülteci Hukuku**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları No. 15, 1995, ss. 6-7.

medeniyetindekine benzer bir biçimde, kutsal yerleri sığınak olarak kabul etmiş ancak, Antik Yunan'dan farklı olarak, suçluların bu yerlerde koruma aramasına izin vermemiştir. Bunda, Roma İmparatorluğu içerisinde geliştirilen ayrıntılı yasalar ve kurallar önemli rol oynamış, söz konusu yasalar çerçevesinde suçlu bulunanların ayrıca sığınma kurumundan yararlanmaları engellenmiştir. Nitekim, modern sığınma prosedürüne benzer ilk düzenlemeleri yapan ve Roma Hukuku'nu yeniden derleyip düzenleyen I. Jüstinyen'in de sığınma kurumuna yönelik olarak benimsediği temel prensip, ancak ciddi suçlarla suçlanmayan kişilere sığınma hakkının tanınması gerektiğidir⁸⁶.

Roma İmparatorluğu'ndaki sığınma kurumlarına baktığımızda, bunların dinsel öneme haiz ve kutsal addedilen yerler oldukları görülmektedir. Örneğin, Satürn ve Jüpiter mabetleri firari esirlere ve yabancılara sığınak vazifesi görürken, Allah'a tahsis edilen ormanlar, mezarlar ve Romulus gibi önemli şahsiyetlerin heykelleri de, imtiyaz dereceleri farklı bulunan sığınma mahalleri olarak kabul edilmişlerdir.

Orta Çağ'a geldiğimizde sığınma yasaları dinsel yasalarla birleşmiş ve iç içe girmiştir. Öyle ki, dinsel nitelik taşıyan sığınma hakkı bir yerde Katolik Kilisesi'nin laik dünyaya yönelik merhamet ve bağışlayıcılığını yansıtan bir araç haline gelmiştir. Yeryüzündeki hükümetin yetkilerini giderek elinden almaya başlayan sığınma uygulamasına yönelik tepkiler de yine bu dönemde, özellikle Hristiyanlık içerisindeki reform hareketinin ortaya çıkışı ve Protestanlığın yayılması ile artmış ve büyük monarşilerin kuruluşları bu süreci daha da hızlandırmıştır. Söz konusu süreçte, Protestanlığı kabul eden memleketlerde kiliseler ve diğer sığınma mahalleri kutsal addedilmekten çıkmış, Katolik ülkelerde ise suçlu ile suçsuzun birbirinden ayırt edilmesini engelleyen ve adaleti felce uğratan dinsel sığınma kurumunun yeniden düzenlenmesine yönelik Roma Kilisesi'ne yoğun talepler iletmeye başlanmıştır. Bu sürece bir de reform hareketiyle kilisenin gücünü yitirmeye başlaması ve monarşilerin halk üzerindeki etkilerini yeniden kurmaları

⁸⁶ Katalin Siska, **a.g.m.**, ss. 191-193.

olguları eklenince, dinsel sığınma kurumunun yerini devletlerin yani laik dünyevi kurumların söz sahibi olduğu diplomatik sığınma kurumuna bırakması kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Kiliseler ve din adamları yerine devletler ve hükümdarlarının kutsal kabul edilmeye başlanmaları ile birlikte, tıpkı dinsel sığınma hakkında olduğu gibi, kutsal telakki edilen hükümdarı yabancı memleketlerde temsil eden daimi elçilerin ikamet ettikleri binaların dokunulmazlığı fikri yerleşmeye başlamış ve bu fikir diplomatik sığınma hakkının da temelini oluşturmuştur⁸⁷.

Avrupa devletleri içerisinde dinsel sığınma yasalarını ilk ortadan kaldıran devlet Fransa (1539) olmuş, onu İngiltere (1624), Prusya (1827), Macaristan (1855) ve İspanya (1860) izlemiştir. Laik dünyada devletlerin giderek önem kazanmaları ile birlikte, devletlere ve devletlerle eş değerdeki hükümdarların şahsına karşı suç işleyenlerin, yani siyasi suçluların, geri iadelerine yönelik antlaşmalar da yapılmaya başlanmıştır. Bugünkü geri iade antlaşmalarının tam tersi şekilde siyasi suçluların geri iadesini öngören bu antlaşmalardan ilki, Fransa Kralı V. Charles ile Savoy Kontu arasında 4 Mart 1376 tarihinde imzalanmış ve bunu 16. ve 17. yüzyıllarda diğer Avrupa monarşileri arasında yapılan antlaşmalar izlemiştir.

Bugünkü uygulamaya benzer şekilde siyasi suçluların geri iade edilmemeleri ve diplomatik sığınma hakkından yararlanmaları yönündeki uygulama ilk olarak Fransız Devrimi ile başlamıştır. Her ne kadar daha sonraki dönemlerde bu ilkenin ihlaline yönelik birkaç örneğe rastlanıyor olsa da, Devrim'den itibaren siyasi suçluların korunmasına yönelik temel kıstasın güçlenmeye başladığı görülmektedir. Nitekim 1833 tarihli Belçika Geri İade Yasası'nda siyasi suçluların geri iade edilemeyecekleri açıkça vurgulanmıştır⁸⁸.

17. yüzyılın ortalarından itibaren ulaşım alanında yaşanan ilerlemeler insanların ülkeler arasında hareketliliğini arttırmış, bu ise, sığınma alanında sorunların artmasına ve bunların önlenmesine yönelik yeni tedbirlerin alınmasına sebep olmuştur. Bu süreçte öncelikle birbirine yakın devletler

⁸⁷ Edip F. Çelik, **a.g.e.**, ss. 14-15.

⁸⁸ Katalin Siska, **a.g.m.**, s. 194.

arasındaki sığınma sorunları gündeme gelmiş ve bu çerçevede çeşitli geri iade antlaşmaları imzalanmaya başlanmıştır ki, bunlardan ilki, Fransa ile Hollanda arasında imzalanan geri iade antlaşmasıdır. 18. yüzyıl boyunca birbirine yakın ve komşu devletler arasında geri iade antlaşmaları yapılmaya devam etmiş ve bu antlaşmalar mütekabiliyet prensibi üzerine oturtularak sadece ciddi suçlar işleyenler için antlaşmaların uygulanması kabul edilmiştir. 19. yüzyıldan itibaren söz konusu antlaşmaların komşu ülkeler yanında birbirine uzak ülkeler arasında da yapılmaya başlanması ile birlikte geri iade hakkı yeni bir aşamaya girmiştir ki böylece sığınma hakkı da evrensel gündemde yer edinmeye başlamıştır.

19. yüzyılda suçluların geri iadeleri konusunda yaşanan gelişmeleri takiben 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki dünya savaşı ve ortaya çıkardığı milyonlarca yerinden edilmiş kişi gerçeği, sığınma hakkının ve evrensel sığınma hukukunun oluşumunda temel uyarıcı olmuştur. Devletler bir yandan savaşların ortaya çıkardığı sorunları çözmek için uğraşırken bir yandan da yerlerinden edilmiş milyonlarca insanın nereye ve nasıl yerleştirileceği sorusuyla meşgul olmuşlardır. Bu noktada sığınma hakkı temel tartışma konusu olarak belirmiş ve devletlerin koruma arayan kişilere hangi ölçütler çerçevesinde sığınma hakkı tanıyacakları belirlenmeye çalışılmıştır.

Devletlerin bu aşamada üzerinde uzlaşa sağladıkları konu, bir devletin uyruğunda bulunduğu ya da ikamet ettiği devletteki baskılardan kaçan yabancıların ülkesine girmesine ve ülkesinde kalmasına izin verme yetkisi olarak tanımlanabilecek olan sığınma hakkının (right of asylum), ülkesinde sığınma aranan devlete ait bir hak olduğu, bireylerin sığınma hakları diye bir şeyden söz edilemeyeceği olmuştur. Günümüzde sığınma hukuku çerçevesinde temel ilkeyi oluşturmaya devam eden bu gerçek, devletlerin sığınma tanımaya yönelik uluslararası alanda herhangi bir yükümlülük altına girmemeleri ile de perçinlemiştir⁸⁹.

Bugün uluslararası hukukta bireyin sığınma hakkına sahip olduğu kabul edilmemektedir. Bireye sığınma hakkı bahşetmek devlete tanınmış bir

⁸⁹ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri-II. Kitap**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1999, s. 206.

ayrıcalık olarak görülmektedir. Baktığımızda devletlerin de bireylere sığınma hakkı tanınması konusunda pek istekli olmadıkları, böyle bir şeyin ülkelerine yönelik kitlesel sığınma taleplerini arttıracığından korktukları anlaşılmaktadır.

Sığınma alanında bireylerin sahip oldukları temel hak, herhangi bir devleti yükümlülük altına sokmayan, sığınma talebinde bulunma hakkı olup, bunu kabul veya ret etmek tamamen devletlerin kendi inisiyatiflerinde bulunmaktadır. Uluslararası hukuktaki ana ilkeye göre, yabancıların ülkeye girişleri ve ülkede kalışları konularında tek yetkili olan devletler, söz konusu ilkenin bir uzantısı olarak, topraklarında sığınma arayan yabancıların bu taleplerini değerlendirme noktasında da temel belirleyici konumundadırlar. Eğer devletler, uluslararası alanda ya da ulusal mevzuatlarında sığınma tanımaya yönelik bir yükümlülük altına girmemişlerse, günümüz uluslararası hukuk mevzuatı çerçevesinde de devletleri bireylerin sığınma taleplerini kabul etme noktasında zorlayacak herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Günümüz uluslararası hukuk konseptine göre bireylerin sığınma hakları diye bir şeyden söz etmek mümkün değildir. Sığınma hakkı tamamen devletlerin takdir yetkisine bağlı bir haktır ve devletler de birbirlerinin sığınma alanında aldıkları kararlara saygı göstermek zorundadırlar⁹⁰.

Günümüzde bir devletten sığınma aranması direkt onun ülkesine giderek yapılabileceği gibi (ülkesel sığınma) ayrıca söz konusu devletin büyükelçilikleri, konsoloslukları, savaş gemileri ve uçakları ile askeri kamplarına başvurularak (diplomatik sığınma) da yapılabilmektedir. Devletler gerek ülkesel gerekse diplomatik sığınma durumlarında, başvuruları kabul etmek noktasında ihtiyari bir yetkiye sahip olmakla birlikte, uluslararası hukukun getirdiği bir takım sınırlamalara da tabidirler. Söz konusu sınırlamalardan ilki, sığınma hakkının suçluları adaletten kaçırmak amacıyla keyfi bir biçimde kullanılmamasıdır. Devletler, kendilerine sığınma başvurusunda bulunan şahısların söz konusu başvurularına temel teşkil eden nedeni iyi araştırmak zorunda olup, ülkelerinde işledikleri adi suçlardan dolayı sığınma talebinde bulunanların bu taleplerini kabul etmemek yükümlülüğü

⁹⁰ Guy S. Goodwin-Gill, **The Refugee in International Law**, Oxford, Clarendon Press, 1996, ss. 202-203.

altındadırlar. Günümüzde sığınma kurumundan sadece siyasi suçlular yararlanabilmekte olup, adi suçluların sığınma başvurusunda bulunmaları mümkün değildir⁹¹.

Uluslararası hukukun devletleri sığınma tanıma noktasında sınırladığı bir diğer konu ise diplomatik sığınma olgusudur. Bu noktada, eğer ilgili devletler arasında aksini düzenleyen bir antlaşma ya da yapılageliş kuralı yoksa devletlerin diplomatik sığınmaya izin vermemeleri gerektiği, günümüzde uluslararası hukuk alanında kabul gören önemli bir ilkeyi oluşturmaktadır. Bu ilkenin gerisinde yer alan mantık, diplomatik sığınmada sığınma arayan kişinin suç işlediği ülke üzerinde bulunan bir yabancı diplomasi temsilciliğine başvurmasının, ülke devletinin ülkesel egemenliğine bir aykırılık oluşturduğunun kabul edilmesidir.

Her ne kadar devletler diplomatik sığınma tanıma noktasında ihtiyatlı davranmak zorunda iseler de, bir devletin başka bir ülkedeki diplomasi temsilciliğine sığınan bir kişiyi, ilke olarak, ülke devletine teslim etme yükümlülüğü de bulunmamaktadır. Böyle bir yükümlülük ancak bu yönde bir antlaşma hükmünün ya da başka yolla kabulün var olması ile olanaklıdır. Diplomatik sığınma hakkının tanınmasının kesin olabilmesi için en sorunsuz yol bunun hem sığınma tanıyan devlet hem de elçiliğin bulunduğu ülke devleti tarafından kabul edilmesidir. Tek tarafın iradesinin var olmasının diplomatik sığınma hakkının sorunsuz bir biçimde tanınması noktasında yeterli olmadığı, Kolombiya ile Peru arasında diplomatik sığınma konusunda yaşanan ve Kolombiya tarafından 15 Ekim 1949 tarihinde Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) taşınan uyuşmazlıkta (Sığınma Davası) da görülmüştür.

Söz konusu uyuşmazlık, Amerikan Halklarının Devrimci İttifakı Partisi lideri olan ve Peru'da 3 Ekim 1948 tarihinde gerçekleşen askeri isyandan sorumlu tutulan M. Victor Raul Haya de la Torre'nin 3 Ocak 1949 tarihinde Lima'daki Kolombiya büyükelçiliğine sığınmasını konu almaktadır. Kolombiya büyükelçisi 4 Ocak 1949 tarihinde Peru dışişleri bakanlığına bir bildirimde bulunarak Haya de la Torre'ye sığınma hakkı tanıdığını belirtmiş ve

⁹¹ Hüseyin Pazarcı, **a.g.e.**, ss. 207-208.

kendisinin ülkeden güvenle çıkışı için bir pasaport verilmesini talep etmiştir. 14 Ocak'ta Peru dışişleri bakanlığına bir başka bildirimde bulunan Kolombiya büyükelçisi, Haya de la Torre'yi siyasi mülteci olarak tavsif ettiğini belirtmiştir. Peru hükümetinin, Kolombiya büyükelçisi tarafından yapılan her iki bildirimde reddetmesi üzerine, iki devlet mevcut uyuşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı'na tek taraflı götürülebilmesi hükmünü içeren "Lima Senedi"ni 31 Ağustos 1949 tarihinde imzalamışlardır⁹².

Kolombiya Hükümeti, Lima Senedi'ne istinaden 15 Ekim 1949 tarihinde UAD'na başvurmuş ve Divan'dan kendisinin Haya de la Torre'ye siyasi mülteci vasfını tanımasının hukuksallığını ve Peru'nun söz konusu kişinin ülkeden çıkışı konusunda gerekli bulunan teminatı (burada Kolombiya tarafından istenen pasaport) vermek zorunda olduğunun kabulünü talep etmiştir. UAD 20 Kasım 1950 tarihinde verdiği kararında ilk istekle ilgili olarak, Kolombiya'nın diplomasi temsilciliğine sığınan Haya de la Torre'ye tek taraflı olarak siyasi mülteci statüsü tanıma ve bunu Peru için bağlayıcı tavsif etme hakkının bulunmadığına ikinci istekle ilgili olarak ise, iradesi olmadan Haya de la Torre'ye siyasi mülteci statüsü tanınması nedeniyle, Peru'nun söz konusu kişinin ülkeden çıkışı için gerekli bulunan teminatı vermek mecburiyetinin bulunmadığını belirtmiştir. Ancak Divan bu noktada, Peru'nun iddiasının aksine, Kolombiya'nın Haya de la Torre'yi iade etme zorunluluğunun bulunmadığını da açıkça belirtmiştir⁹³.

Diplomatik sığıma tanınmanın kesin ve sorunsuz olabilmesinin her iki devletin de aynı yöndeki iradelerine bağlı olduğunu gösteren Sığınma Davası, aynı zamanda, bugün de tartışılmaya devam eden sığınma ve insan hakları ilişkisi açısından da önemli bir gösterge olmuştur. Söz konusu davada Kolombiya tezlerini, sığınma hakkının aynı zamanda bir insan hakkı olduğuna ve bu çerçevede bir devlet tarafından bir kişiye sığınma hakkı tanınmasının

⁹² Asylum Case, Judgement of 20 November 1950, <http://www.icj-cij.org/docket/files/7/1851.pdf>, (erişim tarihi: 12. 02. 2009); Asylum Case (Colombia v. Peru), <http://www.unhcr.org/refworld/country,,ICJ,,COL,,3ae6b6f8c,0.html>, (erişim tarihi: 12. 02. 2009).

⁹³ Kolombiya ile Peru arasındaki sorun, iki ülke arasında yapılan ikili diplomatik görüşmeler vasıtasıyla aşılmış ve Haya de la Torre'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmesi sağlanmıştır. Bkz. William W. Bishop, "Asylum Case (Colombia/Peru)", *The American Journal of International Law*, C. 45, S. 1, Ocak, 1951, ss. 179-182.

aslında söz konusu kişinin ihlal edilen insan haklarının korunması için yapılmış bir girişim olduğunu savunmuştur. Grotius, Zacharia, Mohl ve Viilefort gibi evrensel yasal teoriyi (universal legal theory) kuran teorisyenlerce de savunulan söz konusu görüşe göre, insan şahsiyetine veya hürriyetine zuhur eden her türlü tecavüzün önlenmesi uluslararası hukukun ve bu çerçevede de milletlerarası toplumun en baştaki görevidir. Ancak milletlerarası toplum bu görevi yerine getirecek özel organlara ve teşkilatlanmaya sahip olmadığı için, bunun ulusal organlar eliyle gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kolombiya'ya göre, kendisinin Haya de la Torre özelinde koruma arayanlara sığınma hakkı tanınması, aslında uluslararası topluma yüklenmiş olan görevin tekil bir biçimde yerine getirilmesi bir başka deyişle, uluslararası topluma ait bir sorumluluğun üstlenilmesidir. Sığınma olgusuna yaklaşıırken dikkat edilmesi gereken nokta devletlerin egemenliklerden ziyade hakları ihlal edilen insanlar olmalıdır. Nasıl ki, yaşama hakkı ve ifade özgürlüğü bir insan hakkıysa, bunların ihlal edildiği bir devletten kaçmak ve başka bir devlette sığınma aramak da bir insan hakkıdır⁹⁴.

Kolombiya'nın sığınma ve insan hakları arasında kurduğu bu ilişkiye, Peru egemenlik teorisinin (sovereignty theory) ortaya koyduğu düşünceler çerçevesinde yaklaşmış ve devlet egemenliğinin üstünlüğü ilkesini savunarak, kendi ülkesinde kendi vatandaşının ülkesel yetkileri dışına çıkartılmasını kabul etmeyeceğini belirtmiş ve dava boyunca da bu tezini savunmuştur. Peru'ya göre, sığınma hakkının tanınması devlet egemenliğini ihlal eden bir mahiyet taşımaktadır ki, bu, insan haklarından önce devletin varlığı ve yetkisi sorununu gündeme getirmektedir.

Divan'ın, Sığınma Davası'na ilişkin verdiği kararında Peru'nun tezlerini destekler bir tutum benimsediği görülmektedir. Bu UAD'nın devlet egemenliğini temel alan tezlerin yanında yer aldığını göstermektedir ki, devletler tarafından, devletler arasında çıkan sorunları çözümlmek için kurulmuş bir kurumun böyle bir yaklaşım sergilemesi pek şaşırtıcı değildir.

⁹⁴ Katalin Siska, **a.g.m.**, ss. 195-196; Edip F. Çelik, **a.g.e.**, ss. 138-139.

Ancak olaya günümüzde yaşanan olaylar ve sorunlar çerçevesinde yaklaştığımızda, sığınma ve insan hakları arasında bir ilişki kurulmasının kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu görülmektedir. En başta günümüzde sığınma arayan kişilerin, insan hakları kurbanı kişiler olmaları bunu gerektirmektedir. Günümüzde eğer devletler bu kişilere yardım ediyorsa bunun temelinde, tüm uluslararası toplumca benimsenmiş hakların ihlal edilmesi gerçeği bulunmaktadır. Bir yerde bugün sığınma, insan haklarının korunması noktasında başvurulacak en önemli ve etkili araç konumundadır. Kendi ülkelerinde ciddi insan hakları ihlaline maruz kalan bireylere sığınma tanınması, aslında kaçılan ülkede gösterilmesi gereken saygı ve korumanın sığınılan ülkeden talep edilmesidir ki, bu, sığınma kurumunun insan haklarını koruma noktasında geldiği yeri bizlere göstermektedir.

İkinci olarak geleneksel sığınma kurumunun kalbinde, herhangi bir devletin yargı yetkisine karşı bir yabancıya koruma sağlanması olgusu yer almaktayken, günümüzde sığınma, bir zarara karşı koymayı özellikle de temel insan haklarının ihlal edilmesinin önlenmesini de içermektedir. Araç ve amaç olarak bir değişim gösteren sığınma kurumu, görüldüğü gibi, insan haklarının ayrılmaz bir parçası, onu koruyan ve var eden önemli bir olgu haline gelmiştir⁹⁵.

İnsan haklarının korunması noktasında önemli bir kurum haline gelen sığınma, devletlere tanınmış bir haktır ancak devletler bir kere sığınmayı tanıdıklarında buna paralel olarak sığınma arayan kişiye karşı bir takım yükümlülükler altına girerler. Günümüzde sığınma kurumunun şu unsurları içerdiği ve devletlere bu alanlarda yükümlülükler getirdiği görülmektedir:

- a) Kişiyi devlet ülkesine kabul etme.
- b) Kişinin ülkede kalmasına izin verme,
- c) Kişinin sınır dışı edilmesinin reddedilmesi,
- d) Kişinin geri iade edilmesinin/gönderilmesinin reddedilmesi (non-refoulement),
- e) Kişiye yönelik soruşturma açmama,

⁹⁵ Guy S. Goodwin-Gill ve Jane McAdam, **The Refugee in International Law**, Oxford, Oxford University Press, 2007, ss. 355-356.

f) Kişiyi cezalandırmama veya başka yollarla kişisel özgürlüğünü sınırlandırmama⁹⁶.

Her ne kadar devletler sığınma tanıma konusunda takdir yetkisine sahiplerse de, bir kez bir kişiye sığınma hakkını verdiklerinde yukarıda altı başlıkta sıralanan yükümlülükleri de yerine getirmek zorundadırlar. Sığınma kurumu çerçevesinde devletlere getirilen söz konusu yükümlülükler, vatandaşı oldukları ülkede temel insan hakları ihlal edilen ve çeşitli nedenlerle ayrımcılığa tabi tutulan insanların, sığınılan ülke toplumuna entegrasyonu ve söz konusu toplumla sağlıklı bir ilişki şekli kurabilmesi açısından son derece önemlidir. Geldikleri yerlerde zaten büyük acılar ve yıkımlar yaşamış olan insanların, sığınma aradıkları devletlerde söz konusu acı ve yıkımları mümkün olan en kısa zamanda atlatabilmeleri için düzenli ve programlı bir koruma sürecine gereksinim duydukları açık bir gerçektir. Bu noktada öncelikli olarak ihtiyaç duyulan şey, devletlerin yükümlülüklerine bağlı kalmaları ve sığınma kurumunun anlamına uygun uygulamalara gitmeleridir.

Antik çağlardan itibaren toplumsal ve tarihsel hafızanın ve uygulamanın içerisinde yer almış olan sığınma kurumu, ilk olarak dinsel bir mahiyet göstermiş, 15. yüzyıldan itibaren ise siyasal motiflerde anlam bulmaya başlamıştır. Günümüzde devletlere bahşedilmiş bir hak olan sığınma, insan haklarının korunması ve kollanması noktasında da çok önemli bir araç haline gelmiştir. Nitekim, uluslararası ve bölgesel alanda yapılan birçok sözleşme ve antlaşmada da bu gerçek ortaya konmakta ve sığınma kurumunun önemi belirtilmektedir.

II. Evrensel ve Bölgesel Sözleşmeler Çerçevesinde Sığınma Hakkı

Sığınma olgusunun uluslararası hukukun gündemine girmesi 20. yüzyılla birlikte olmuş ve özellikle yaşanan iki dünya savaşı sığınmacıların ve mültecilerin korunması sorunu çerçevesinde sığınma hakkının bölgesel ve

⁹⁶ Alice Edwards, “Human Rights, Refugees and the Right ‘To Enjoy’ Asylum”, **International Journal of Refugee Law**, C. 17, S. 2, 2005, ss. 302-303.

uluslararası alanda ele alınmasını gerekli kılmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın neticesinde ortaya çıkan yerinden edilmiş milyonlarca insan gerçeği, bu insanların güvenli sığınaklar bulmaları ve buralara yerleştirilmeleri sorununu da gündeme getirmiş ve bu çerçevede hukuksal düzenlemelere gidilmesi zorunluluğu baş göstermiştir.

Şunu baştan belirtmek gerekir ki, sığınma hakkı konusunda henüz uluslararası bağlayıcılığa sahip hukuksal bir metne ulaşılamamıştır. Bunun temel sebebi, devletlerin sığınma hakkı tanıma konusundaki münhasır yetkilerini kaybetmek istememeleri ve bu alanda herhangi bir yükümlülük altına girmekten çekinmeleridir⁹⁷.

Sığınma konusunda günümüze kadar yapılan sözleşmeleri ele aldığımızda, bunların bir devlet tarafından bir kişiye sığınma hakkı tanındıktan sonraki sürece ilişkin olduklarını, bir başka deyişle, sığınma başvurusu kabul edilmiş bireylerin yani mültecilerin haklarını ve de yükümlülüklerini düzenledikleri görülmektedir. Bu durum, mültecileri uluslararası hukukun koruması ve değerlendirmesi altına sokarken, sığınma olgusunun kendisini ise egemen devletlerin takdirine bırakmıştır. Günümüzde devletler, kendilerine yapılan sığınma başvurularını kabul veya ret etmek noktasında tamamen serbestlerken, sığınma başvurusunu kabul ettikleri bireylerin yani mültecilerin statülerini değerlendirme noktasında uluslararası alanda kabul edilmiş sözleşmelerle bağlıdırlar. Bu durum, sığınma başvuruları değerlendirme aşamasında olan ve *de facto* mülteci olarak kabul edilen sığınmacıların korunması ve kollanması noktasında hukuksal bir boşluk yaratmakta ve bu çerçevede devletlerin her biri kendi değerlendirmeleri paralelinde sığınma tanımaya ve sığınmacıların kendisine yönelik standartlar ve ilkeler belirleme yoluna gitmektedirler⁹⁸.

Sığınma alanında uluslararası alanda yapılan çalışmaların başlangıcı, I. Dünya Savaşı sonrası döneme gitmektedir. Bu savaşın neticesinde Avrupa kıtasında önemli bir sorun olarak beliren mültecilere yönelik, Milletler

⁹⁷ Guy S. Goodwin-Gill, **a.g.e.**, s. 178.

⁹⁸ Ranjana Khanna ve Charles Piot, "Asylum: A Historical and Comparative Approach", **Common Fund Proposal 2007-2008**, s. 2.

Cemiyeti (MC) himayesi altında birçok sözleşme ve antlaşma imzalanmıştır. Bunlar; 5.7.1922 ve 31.5.1924 tarihli Rus ve Ermeni Sığınmacılara Kimlik Belgesi Verilmesi Antlaşmaları ile bunları değiştiren 12.5.1926 tarihli Antlaşma, 30.6.1928 tarihli Rus ve Ermeni Sığınmacılar Hakkında Saptanan Kimi Kuralların Öteki Sığınmacılara Uygulanması Antlaşması, 28.10.1933 tarihli Mültecilerin Uluslararası Statüsü Antlaşması, 4.7.1936 tarihli Almanya'dan Gelen Sığınmacıların Statüsü ile İlgili Geçici Düzenleme, 10.2.1938 tarihli Almanya'dan Gelen Sığınmacıların Statüsü ile İlgili Sözleşme ve 14.9.1939 tarihli Almanya'dan Gelen Sığınmacıların Statüsü ile İlgili Sözleşme'dir⁹⁹.

MC döneminde kabul edilmiş tüm bu antlaşmaların ve sözleşmelerin genel özellikleri, belirli bir mülteci grubunu konu alan dar kapsamlı ve dar katılımlı belgeler olmalarıdır. Yine söz konusu belgeler, sığınma hakkının içeriğine yönelik olmaktan çok, belirli mülteci gruplarının belirli ülkelere yerleştirilmeleri veya bazı ülkelere anavatanlarına geri dönmelerini konu alan, gündelik ivedi ihtiyaçların karşılanması ve nüfus hareketlerinin yola konulması amaçlı düzenlemelerdir.

MC döneminde, I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı mülteci sorununu çözmek amaçlı yapılan çalışmalar, II. Dünya Savaşı ertesinde aynı sorunun yaşanması sebebiyle Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında devam ettirilmiştir. BM Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 günü kabul ve ilan edilen, uluslararası insan hakları hukukunun kaynağı veya doğum belgesi mahiyetinde olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi¹⁰⁰'nin (İHEB) 13/2. (dolaylı) ve 14. maddeleri sığınma hakkıyla ilgilidir. Beyanname'nin 13/2. maddesinde, "herkes, kendi ülkesi dahil herhangi bir ülkeden ayrılma ya da kendi ülkesine yeniden dönme hakkına sahiptir" denilmektedir ki, bu hüküm, ülke dışında sığınma aranmasına yönelik hareketlerin engellenemeyeceğinin, bunun bireylere tanınmış bir hak olduğunun dolaylı bir ifadesidir.

⁹⁹ Hüseyin Pazarcı, **a.g.e.**, s. 204.

¹⁰⁰ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin İngilizce resmi tam metni için bkz. "The Universal Declaration of Human Rights", <http://www.un.org/Overview/rights.html>, (erişim tarihi: 4.03.2009).

İHEB'nin doğrudan sığınma hakkını konu alan 14/1. maddesine göre, “herkesin, zulüm karşısında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır” ancak bu hak yine aynı maddenin 2. fıkrasına göre “adi bir suçlu ya da Birleşmiş Milletler ilke ve amaçlarına aykırı eylemlerle ilgili kovuşturmalar halinde, ileri sürülemeyecektir”. Bu maddede görüldüğü gibi, bireylerin başka ülkelerde sığınma arama ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı tanınmıştır ancak devletlere kendilerinden sığınma arayanlara bu hakkı tanımalarına yönelik herhangi bir yükümlülük getirilmemiştir. Oysa, İHEB'nin BM İnsan Hakları Komisyonu'nda hazırlanan ve devletlere sunulan ilk taslağında sığınma hakkının bireylere verilmiş bir hak olduğu vurgulanmaktaydı.

Beyanname'nin İngilizce ilk taslağında madde “everyone has the right to seek and be granted...” şeklinde kaleme alınmış yani herkesin zulüm karşısında sığınma arama ve sığınma hakkını elde etme/sahip olma hakkına sahip olduğu belirtilerek, sığınmanın bireysel bir hak olduğu vurgulanmıştır. Ancak Komisyon'da taslak metin üzerine yapılan tartışmalarda özellikle İngiltere sığınmanın bireysel bir hak olarak tanınmasına karşı çıkmış ve “to be granted” şeklindeki ifadenin “to enjoy” olarak değiştirilmesini istemiştir. İngiltere'nin öncülük ettiği bir grup ülkeye göre, İHEB'nin zaten kendisi bağlayıcı bir mahiyette öngörülmemiştir dolayısıyla sığınma konusunda devletlere yükümlülük getirecek bir hükmün Beyanname'de yer alması da anlamlı değildir. Herkes sığınma hakkından yararlanabilir ancak bu konuda son sözü sığınılan ülkenin söylemesi, söz konusu ülkenin egemenliğinin doğal bir sonucudur. İngiltere'nin görüşlerine karşı çıkan ve Fransa'nın öncülük ettiği diğer bir grup ülkeye göre ise, sığınma temel insan haklarından biridir ve böyle değerlendirilmelidir. Eğer herkes düşünme ve düşündüklerini açıklama özgürlüğüne sahipse ve bu bir insan hakkıysa, bulundukları devletlerde bu hakları ihlal edilenlerin başka devletlerde söz konusu haklarını kullanmak için sığınma aramaları da bir insan hakkıdır. Söz konusu devletlere göre, sığınma hakkı insanın insan olmak vasfıyla sahip olduğu temel haklardan biridir ve uluslararası hukukta yer alan diğer insan haklarının doğal bir sonucudur. Komisyon'da iki görüş etrafında yapılan tartışmalar

neticesinde İngiltere'nin öncülük ettiği ve sığınmanın bir devlet hakkı olarak kalmasını savunan görüş ağırlık kazanmış ve madde bugünkü şekliyle kabul edilmiştir¹⁰¹.

1948 tarihli İHEB'nin ardından 28 Temmuz 1951 tarihinde Cenevre'de toplanan konferansta kabul edilen Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme¹⁰², isminden de anlaşılabilceği gibi mültecileri ve mültecilik kurumunu konu almakta ve sığınma hakkına yönelik bir hükme yer vermemektedir. Ancak Sözleşme'nin başlangıç kısmında, "sığınma hakkı tanımanın, bazı ülkelere son derece ağır yük yükleyebileceğini ve uluslararası kapsamı ile niteliği Birleşmiş Milletler'ce kabul edilmiş bulunan bir sorunun, uluslararası işbirliği olmaksızın tatmin edici bir şekilde çözümlenemeyeceği" belirtilerek, sığınma konusuna atıfta bulunulmuş ve sorunun uluslararası niteliği vurgulanmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki, sığınma başvuruları kabul edilmiş kişileri yani mültecileri konu alan bir sözleşmede sığınma hakkına ve sığınmacılara değinilmemesi büyük bir eksikliktir. Sözleşmedeki bu eksiklik, günümüzde özellikle sığınmacılara uygulanacak muamele noktasında yeknesak kuralların geliştirilememesi ve devletlerin her birinin bu konuda farklı bir standart belirlemesinde etkili olmuştur.

Her ne kadar Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme'de mülteciler konu edilmiş ve onlara yönelik bir takım hak ve yükümlülükler öngörülmüşse de, Sözleşme'nin 31. ve 33. maddelerinin sığınmacıların da yararlanabileceği hükümler içerdiği görülmektedir¹⁰³. 31. maddenin 1. fıkrasına göre, "taraf devletler, hayatlarının ve özgürlüklerinin tehdit altında bulunduğu bir ülkeden doğrudan gelerek izinsizce kendi topraklarına giren veya bu topraklarda bulunan mültecilere, gecikmeden yetkili makamlara başvurarak yasadışı girişlerinin veya bulunuşlarının geçerli nedenlerini göstermek koşuluyla, yasadışı yollardan girişleri veya bulunuşlarından dolayı

¹⁰¹ Guy S. Goodwin-Gill ve Jane McAdam, **a.g.e.**, ss. 358-361.

¹⁰² 28 Temmuz 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme'nin İngilizce resmi tam metni için bkz. "Convention Relating to the Status of Refugees", http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/o_c_ref.htm, (erişim tarihi: 04.03.2009).

¹⁰³ Alice Edwards, **a.g.m.**, ss. 303-304.

ceza vermeyeceklerdir". Aynı maddenin 2. fıkrasına göre de, "taraf devletler, bu mültecilerin hareketlerine gerekli olanların dışında kısıtlama uygulamayacaklardır ve bu kısıtlamalar ancak, ülkedeki statüleri belirleninceye veya bir başka ülkeye kabulleri sağlanıncaya kadar uygulanacaktır. Taraf devletler, bu mültecilerin diğer bir ülkeye kabullerini sağlamak için makul bir süre ve gerekli bütün kolaylıkları sağlarlar". Görüldüğü gibi 31. madde kısaca cezalandırmama olarak adlandırılabilir bir hüküm içermektedir ve bu hükümden *de facto* mülteci olan sığınmacıların yararlanmaması için de herhangi bir engel bulunmamaktadır. Nitekim sığınmacılar da, tıpkı mülteciler gibi, ülkelerini çok zor şartlar altında ve acele alınan kararlar neticesinde terk eden bireyler olup, onların da sığınma aradıkları ülkelere yasa dışı girişleri nedeniyle cezalandırılmamaları gerekmektedir.

Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme'nin sığınmacıları dolaylı da olsa konu alan bir diğer maddesi 33. maddedir. 33/1. maddeye göre, "hiçbir taraf devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek ya da iade etmeyecektir". Geri göndermeme (non-refoulement) ilkesinin bir ifadesi olan bu madde, sığınma arayan tüm kişiler açısından geçerlidir ki, bu sadece ilgili hükmün sözleşmede yer almasından değil, uluslararası teamül hukukunun bir parçası olmasından da kaynaklanmaktadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki geri göndermeme ilkesi mutlak da değildir nitekim 33. maddenin 2. fıkrasına göre, "bulunduğu ülkenin güvenliği için tehlikeli sayılması yolunda ciddi sebepler bulunan veya özellikle ciddi bir adi suçtan dolayı kesinleşmiş bir hükümle mahkum olduğu için söz konusu ülkenin halkı açısından bir tehlike oluşturmaya devam eden bir mülteci, geri göndermemeye yönelik 33/1. madde hükmünden yararlanmayı talep edemeyecektir".

İHEB'nin hazırlık çalışmalarında görüşleri kabul görmeyen Fransa'nın 1957 yılında BM Ekonomik Sosyal Konseyi'ne sığınma üzerine bir bildiri hazırlanması önerisinin neticesinde, Genel Kurul'da 14 Aralık 1967 tarihinde

oybirliği ile onaylanan BM Ülkesel Sığınma Bildirisi¹⁰⁴, doğrudan sığınma olgusunu konu alan ancak tüm BM Genel Kurul kararları gibi, bağlayıcı niteliğe sahip bulunmayan önemli bir başka uluslararası belgedir. Sığınma hakkı tanımanın barışçıl ve insani bir eylem olduğunu, dolayısıyla başka bir devlet tarafından düşmanca bir eylem olarak kabul edilemeyeceğini belirten Bildiri, devletlerin sığınmaya ilişkin uygulamalarında bir takım ilkelere uymalarını istemiştir. Dört maddeden oluşan Bildiri’de yer alan ilkelere göre;

1. Bir devletin egemenliğini kullanarak, sömürgeciliğe karşı mücadele edenler dahil olmak üzere, İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinin 14. maddesine giren kişilere tanıdığı sığınmaya, tüm öteki devletlerce saygı gösterilecektir.
2. Sığınma arama ve sığınma olanağından yararlanma hakkı, hakkında barışa karşı bir suç/bir savaş suçu ya da insanlığa karşı bir suç gibi suçlarla ilgili hükümleri belirlemek için hazırlanan uluslararası belgelerde tanımlandığı şekilde suçları işlediğini düşünmek için ciddi nedenler bulunan herhangi bir kimse tarafından ileri sürülemez.
3. Sığınma hakkı tanımaya ilişkin koşullar, sığınma hakkı tanıyan devlet tarafından belirlenecektir.
4. Bir devlet, sığınma hakkı tanıma ya da tanımayı sürdürme konularında zorluklarla karşılaşır, devletler tekil olarak ya da bir arada ya da BM aracılığıyla, uluslararası dayanışma ruhu içinde, söz konusu devletin üzerindeki yükü hafifletmek için gerekli önlemleri alacaklardır.
5. 1. maddede sayılan hiç kimse, sınırda reddedilme ya da sığınma aradığı ülkeye daha önce girmiş ise sınır dışı edilme ya da zulme uğrayabileceği herhangi bir ülkeye zorla geri döndürölme gibi önlemlere maruz bırakılmayacaktır. Bunun tek istisnası ancak olağanüstü nedenler yani ulusal güvenlik

¹⁰⁴ 14 Aralık 1967 tarihli BM Ülkesel Sığınma Bildirisi’nin İngilizce resmi tam metni için bkz. “Declaration on Territorial Asylum”, [http:// www.unhcr.ch/html/menu3/b/o_asylum.htm](http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/o_asylum.htm), (erişim tarihi: 4.03.2009).

ya da kitlesel nüfus akışı durumunda olduğu gibi nüfusun korunmasını sağlama amacıyla yapılan kısıtlamalar olacaktır.

6. Sığınma hakkı tanıyan devletler, sığınma hakkı elde etmiş kişilerin BM'nin amaç ve ilkelerine aykırı etkinliklerde bulunmasına izin vermeyeceklerdir.

BM Ülkesel Sığınma Bildirisi'nin en önemli yanı, BM çatısı altında yapılan daha önceki 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nde hiç değinilmemiş olan sığınma konusuna değinmesi ve devletler için tavsiye niteliğinde bile olsa bir takım ilkeler ortaya koymuş olmasıdır. Üye devletlerin belirlenen ilkeler ışığında uygulama ve düzenleme yapması açısından Bildiri önemli bir yere sahiptir¹⁰⁵.

Sığınma konusunda henüz evrensel nitelikli ve bağlayıcı bir belgeye ulaşılamamış olsa da çeşitli yumuşak hukuk (soft law) kararları ve bildirilerinden söz etmemiz mümkündür. Bunlardan biri 1993 yılında BM çerçevesinde düzenlenen İnsan Hakları Üzerine Dünya Konferansı'nda kabul edilen ve sığınma arama ile sığınmaya ilişkin kurumlardan yararlanma hakkını teyit eden Viyana Deklarasyonu'dur. Yine BM bünyesinde faaliyet gösteren İnsan Hakları Alt Komisyonu'nun 2000 yılında kabul etmiş olduğu 2000/20 sayılı karar da İHEB'nin 14. maddesine atıfta bulunmakta ve devletleri, bireylerin sığınma aramaya yönelik haklarını kullanmalarını engelleyici uygulamalardan kaçınmaları noktasında uyarmaktadır. Alt Komisyon 2001 ve 2002 yılında aldığı 2001/16 ve 2002/23 sayılı kararlarıyla, eski kararlarını teyit etmiş ve sığınma kurumunun düzgün işletilmesi noktasında devletlere uyarılarını yinelemiştir. Yine BMMYK de sığınma hakkının kullanımına ve sığınma hakkının tanınmasına yönelik çeşitli tarihlerde aldığı kararlarıyla, devletleri sığınma arayan kişilere muameleleri noktasında uyarmış ve onlara yol gösterici tavsiyelerde bulunmuştur¹⁰⁶.

Evrensel düzeyde olduğu gibi, bölgesel düzeyde de doğrudan sığınma hakkını konu alan belgeler kabul edildiği gibi ayrıca benimsenen birçok

¹⁰⁵ Mehmet Özcan, **Avrupa Birliği Sığınma Hukuku: Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Ankara: Asil Yayınları, 2005, s. 18.

¹⁰⁶ Guy S. Goodwin-Gill, **a.g.e.**, s. 365.

belgede de sığınma kurumuyla ilintilendirilebilecek kimi hükümlere yer verilmiştir. 20 Şubat 1928 tarihinde Havana’da yapılan Amerikan Devletleri Altıncı Konferansı’nda kabul edilen ve 21 Mayıs 1929 tarihinde yürürlüğe giren Havana Sığınma Sözleşmesi söz konusu belgelerden biridir. Sözleşme’ye göre, adi suçlarla suçlanan veya kara veya deniz kuvvetlerinden firar eden kişilere temsilciliklerde, savaş gemilerinde veya askeri uçaklarda sığınma hakkı tanınmayacağı belirtilmiş ve bu kişilerin talep üzerine ülkelerine teslim edileceği açıklanmıştır. Bu kişiler dışında kalan bireylerin ise, politik nedenlere dayalı olarak anılan yerlere sığınmaları kabul edilmiştir. Ancak politik nedenlere dayalı sığınmanın da sadece ivedilik gösteren durumlarda tanınması ve süresinin de mevcut tehlikenin varlığı ile sınırlanması gerektiği belirtilmiştir¹⁰⁷.

26 Aralık 1933 tarihinde Montevideo’da düzenlenen Amerikan Devletleri Yedinci Uluslararası Konferansı’nda imzalanan ve 28 Mart 1935 tarihinde de yürürlüğe giren Montevideo Siyasi Sığınma Sözleşmesi¹⁰⁸, sığınma konusunda bölgesel düzeyde kabul edilen bir diğer belgedir. Dokuz maddeden oluşan söz konusu Sözleşme ile 1928 Havana Sözleşmesi’nin 1. maddesi değiştirilmiş ve adi suçlarla suçlanan veya hüküm giymiş kişiler ile kara ve deniz kuvvetlerinden firar eden kişilere baskı ve zulüm altında bulunsalar dahi temsilciliklerde, askeri kamplarda, savaş gemilerinde ve askeri uçaklarda sığınma hakkının tanınmayacağı ve bu kişilerin en kısa sürede ülkelerine teslim edilecekleri hükme bağlanmıştır. Sözleşme’de siyasi suç tanımlamasının o kişiye sığınma tanıyan devlet tarafından karar verilebilecek bir husus olduğu belirtilmiş ayrıca, yine Sözleşme’de, siyasi sığınmanın insancıl yönü üzerinde durularak, bu konuda mütekabiliyet ilkesinin kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır.

28 Mart 1954 tarihinde Amerikan Devletleri Örgütü bünyesinde Karakas’ta gerçekleştirilen konferansta imzalanan ve 29 Mart 1954 tarihinde

¹⁰⁷ M. Tevfik Odman, **a.g.e.**, ss. 47-48.

¹⁰⁸ 26 Aralık 1933 tarihli Siyasi Sığınma Sözleşmesi’nin İngilizce resmi tam metni için bkz. “Convention on Political Asylum”, [http:// www.oas.org/juridico/english/treaties/a-37.html](http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-37.html), (erişim tarihi: 4.03.2009).

yürürlüğe giren Karakas Diplomatik Sığınma Sözleşmesi¹⁰⁹, sığınma konusuyla alakalı önemli bir başka belgedir. Sözleşme’de siyasi sebepler veya siyasi suçlar nedeniyle temsilcilikler, savaş gemileri, askeri kamplar veya uçaklarda gerçekleştirilen sığınma kabul edilmiş ancak, ülkeler bu konuda mutlak bir yükümlülük altına sokulmayarak, her devletin sığınma tevcihine hakkı olduğu vurgulanmıştır. Yine bu Sözleşme ile, adi suçluların diplomatik sığınma hakkından yararlanmaları reddedilmiş ve suçun mahiyetini belirleme noktasında takdir hakkının sığınma tanıyan devletlere ait olduğu belirtilmiştir.

Diplomatik Sığınma Sözleşmesi ile aynı gün imzalanan ve yürürlüğe giren Karakas Ülkesel Sığınma Sözleşmesi¹¹⁰, Amerikan Devletleri Örgütü bünyesinde kabul edilmiş bir başka önemli belgedir. Bu Sözleşme’de, inançları, görüşleri ve politik düşünceleri nedeniyle veya bunlara dayalı işledikleri suçlar nedeniyle baskı ve zulüm altında olan kişilere sığınma hakkı tanınmış ve bu kişilerin iade edilmeyeceği ve söz konusu kişilerin suçluların iade edilmesi kapsamına alınamayacağı hükme bağlanmıştır.

Bölgesel düzeyde sığınma konusunu ele alan sözleşmeler yapıldığı gibi, doğrudan sığınma ile alakalı olmamasına rağmen birçok belgede de, dolaylı da olsa, sığınmaya ilişkin hükümlere yer verildiği görülmektedir. 4 Kasım 1950 tarihinde Roma’da imzalanan ve 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi¹¹¹ (AİHS), söz konusu belgelerden biridir. İnsan haklarının uluslararası hukuk düzeninde hak olma özelliğini ilk defa kazandığı AİHS’nin doğrudan sığınma hakkına ilişkin bir hükmü bulunmamakla birlikte, Sözleşme’nin işkence yasağını konu alan 3. maddesi sığınma olgusu ile ilintilidir. “Hiç kimsenin işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya işlemlere tabi tutulamayacağının” öngörüldüğü 3. madde

¹⁰⁹ 28 Mart 1954 tarihli Diplomatik Sığınma Sözleşmesi’nin İngilizce resmi tam metni için bkz. “Convention on Diplomatic Asylum”, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-46.html>, (erişim tarihi: 4.03.2007).

¹¹⁰ 28 Mart 1954 tarihli Ülkesel Sığınma Sözleşmesi’nin İngilizce resmi tam metni için bkz. “Convention on Territorial Asylum”, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-47.html>, (erişim tarihi: 4.03.2007).

¹¹¹ 4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin İngilizce tam metni için bkz. “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>, (erişim tarihi: 4.03.2007).

devletlere, dolaylı da olsa, bireyleri söz konusu eylemlerin uygulandığı ülkelere göndermeme yükümlülüğünü de getirmektedir ki, bu da, sığınma alanında önemli bir ilke olan geri göndermeme (non-refoulement) ilkesinin üstü kapalı bir biçimde ifadesidir.

13 Aralık 1957 tarihinde imzalanan ve 18 Nisan 1960 tarihinde yürürlüğe giren Suçluların İadesine Dair Avrupa Sözleşmesi¹¹² (SİDAS), sığınma konusuna ilişkin hükümler içeren bir başka belgedir. SİDAS'ın siyasi suçlar başlığını taşıyan 3. maddesinin 1. fıkrasına göre, “iade talebine sebep olan suç kendisinden iade talep edilen tarafça siyasi bir suç veya böyle bir suç ile murtabit fiil olarak telakki edildiği takdirde suçlu iade edilmeyecektir” denilmek suretiyle, siyasi suçluların ve siyasi suçlarla irtibatı olan adi suçluların iade edilmeyeceği (non-extradition) ilkesi kabul edilmiştir. Yine aynı maddenin 2. fıkrasına göre de, “kendisinden iade talep edilen taraf, adi bir suç için vaki iade talebinin bir şahsı ırk, din, milliyet veya siyasi kanaat cihetinden takip veya cezalandırmak gayesi ile yapıldığına veya bu şahsın vaziyetinin bu sebeplerden biri dolayısı ile ağırlaşabileceğine dair ciddi sebepler mevcut olduğuna kanaat hasıl olduğu takdirde de aynı kaide tatbik edilecektir” denilmek suretiyle, adi suçluların da madde de sayılan sebepler hasıl olduğu takdirde geri iade edilmeyecekleri belirtilmiştir. Dolayısıyla, söz konusu Sözleşme’ye taraf olan Avrupa devletleri, kendilerine sığınan suçluların öncelikle suçlarının mahiyetini tespit ettikten sonra, ki bu hak Sözleşme ile kendilerine tanınmıştır, eğer bu suç siyasi bir suçsa ya da adi bir suç olup siyasi bir yanı bulunuyorsa veya adi suç olmasına rağmen iade talebinin kişiyi ırkı, dini, milliyeti veya siyasi düşüncesi nedeni ile cezalandırma amacı taşıdığına inanılıyorsa, söz konusu sığınma arayan kişiyi iade etmeyebilecektir.

10 Eylül 1969 tarihinde Addis Ababa’da Afrika Birliği Örgütü’nün (ABÖ) kabul ettiği Afrika’daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen

¹¹² 13 Aralık 1957 tarihli Suçluların İadesine Dair Avrupa Sözleşmesi’nin İngilizce resmi tam metni için bkz. “European Convention on Extradition”, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/024.htm>, (erişim tarihi: 4.03.2007).

Sözleşme¹¹³, sığınmaya ilişkin hükümler içeren ve aynı zamanda sığınma kurumunu güçlendiren bir belgedir. Sözleşme'nin sığınma başlıklı 2. maddesine göre üye devletler kendi kanunlarına uygun olarak, haklı nedene dayanan sebeplerden dolayı, vatandaşı olduğu veya menşesinin ait olduğu ülkeye geri dönemeyen ya da dönmek istemeyen mültecilerin kabulünü ve yerleşimlerini sağlamak için gerekli çabayı göstereceklerdir. Ayrıca 2. maddede düzenlenen hükümlere göre sığınma hakkının barışçıl ve insan bir eylem olduğu belirtilmiş ve bunun hiçbir üye devlet tarafından düşmanca bir eylem olarak görülemeyeceği belirtilmiştir. Bunlara ilaveten hiçbir mültecinin geri gönderilemeyeceği ve menşe ülkesinde kalmaya yol açacak sınırda geri çevrilme ve sınır dışı edilme gibi önlemlere maruz bırakılamayacağı yine Sözleşme'de düzenlenmiştir ki, bu düzenlemeyle, geri gönderme yasağı daha net bir biçimde tanımlanarak bu hak üzerindeki garanti genişletilmiştir.

7 Aralık 2000 tarihinde Nice'de gerçekleştirilen zirvede imzalanan ve Avrupa Birliği Anayasası'nın da II. Bölümünü oluşturan "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı"¹¹⁴nın 18. maddesi doğrudan, 19. maddesi ise dolaylı olarak sığınma hakkına ilişkindir. Şart'ın 18. maddesinde, "sığınma hakkı, mültecilerin statüsüne ilişkin 21 Temmuz 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve 31 Ocak 1967 tarihli Protokolün kuralları gözetilerek ve Avrupa Topluluğunu Kuran Antlaşmaya uygun olarak teminat altına alınır" denilmek suretiyle, sığınma hakkının Avrupa Birliği'nin güvence altına aldığı temel insan haklarından biri olduğu belirtilmiştir. Yine Şart'ın "ülkeden çıkarma, sürgün veya iade durumlarında korunma" başlıklı 19. maddesinde de, toplu sürgünün yasak olduğu (19/1. madde) ve hiç kimsenin, ölüm cezasına, işkenceye veya diğer insanlık dışı ve alçaltıcı muameleye veya cezaya tabi tutulmasının ciddi ihtimal dahilinde bulunduğu bir ülkeye gönderilemeyeceği, sürülemediği veya iade edilemeyeceği (19/2. madde) hükme bağlanmıştır.

¹¹³ 10 Eylül 1969 tarihli Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Sözleşme'nin İngilizce resmi tam metni için bkz. "Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa", http://www.africa-union.org/Official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/Refugee_Convention.pdf, (erişim tarihi: 4.03.2007).

¹¹⁴ 7 Aralık 2000 tarihli Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın İngilizce resmi tam metni için bkz. "Charter of the Fundamental Rights of the European Union", http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf, (erişim tarihi: 4.03.2007).

Buraya kadar anlatılan evrensel ve bölgesel sözleşmeler çerçevesinde sığınma hakkına ilişkin yapılan düzenlemeleri incelediğimizde, sığınma hakkını tanıma konusunda devletlere yükümlülük getiren herhangi bir hükmün mevcut olmadığını ve devletlerin, bireylere sığınma tanıma konusunda serbest bırakıldıklarını görmekteyiz. Sözleşmelerde öne çıkan husus, sığınmacıların kaçtıkları ülkelere geri gönderilmemeleri (non-refoulement) olup, bu ilke günümüzde uluslararası teamül hukukunun da bir parçası haline gelmiştir.

Devletlerin sığınma alanında yükümlülük almaktan kaçındıkları, gerek uluslararası gerekse bölgesel alanda yapılan sözleşmelerde buna uygun hükümler oluşturmaları ve kendilerini bağlayıcı maddelere belgelerde yer vermemelerinden anlaşılmaktadır. Ancak günümüzde giderek güçlenen eğilim, sığınma hakkının bir insan hakkı olduğu ve bundan dolayı devletlerin egemenlik yetkilerinin bu alanda mümkün olduğunca azaltılması gerektiği yönündedir. Çoğu sığınma olayında, sığınmaya yol açan sebeplerin devlet kaynaklı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, koruma arayan bireylere yönelik olarak yine devletlerin söz sahibi olmaları sığınma hakkının tam manasıyla gerçekleştirilmesini engelleyici bir işlev görmektedir. İçeriği tam belli olmayan devlet çıkarı mefhumunun bu noktada temelinde insan haklarını ilgilendiren bir sorunu gölgelemesi kabul edilemeyecek bir konudur. Bundan dolayı, sığınma alanında devletleri yükümlülük altına alacak yeni ve bağlayıcı bir sözleşmeye ihtiyaç vardır ki, ancak bu şekilde, sığınma sorunu ait olduğu mecrada yani insan hakları alanında değerlendirilebilecektir.

III. Uluslararası Hukukta Sığınmacı Statüsü ve Sığınmacılar

İngilizcesi “asylum seeker”in karşılığı olan “sığınmacı” kelimesinin etimolojik kökenini incelemek istediğimizde asylum kelimesine bakmamız gerekir. Asylum kelimesinin kökeni Latince “esir etmek, yakalamak, bozmak, ihlal etmek, tecavüz etmek ve tahrip etmek” anlamına gelen “sylao” kelimesine dayanır. Sylao fiili başına Latince’de olumsuzluk ifade eden “a” ekini alarak esir edilmeme, yakalanmama anlamlarına kavuşur. İngilizce

asylum kelimesinin sözlük anlamı “özellikle politik sebeplerden ötürü ülkesini terk eden kişiye bir devlet tarafından verilen koruma”dır. Bu eylemi gerçekleştiren kişiyi işaret etmek amacıyla asylum kelimesi, “aramak, araştırmak, çabalamak” anlamına gelen “seek” fiilinin isim hali olan “seeker” ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır ve böylece “sığınma arayan” anlamına gelen “asylum seeker” yani sığınmacı kelimesi türetilmiştir¹¹⁵.

Sığınmacı kavramı özünde, politik nedenlerle göç edenleri, ekonomik nedenlerle göç edenlerden ayırt etmek için bulunmuş bir kavramdır¹¹⁶. Sığınmacı kavramı bu nedenle, yaşadıkları ülkede ırkı, dini, milliyeti, siyasi düşüncesi vb. nedeniyle ayrımcılığa tabi tutulan ve temel insan hakları ihlal edilen ve ülke dışında koruma aramak zorunda bırakılan insanları tanımlamaktadır. Uluslararası sınırlar içerisinde uluslararası bir koruma arayışında olan sığınmacılar, fiili yaşam açısından göçmenlerle aynı statüde sayılırlar da hukuksal durum açısından göçmenlerden ayrılmaktadırlar. Göçmen ve sığınmacının ortak yanları, her ikisinin de belli bir yerden başka bir yere hareket etmeleri/gitmeleridir. Yer değiştirme fiili açısından ortaklıkları bulunan bu iki insan grubunun, ayrıldıkları temel nokta ise, sığınmacının yer değiştirmeye zorlanması bir başka deyişle zorunlu göçe tabi tutulmasıdır. Her ne kadar sığınmacı özelinde de yer değiştirme kararını veren özne yine bireyin kendisi olmakla birlikte, söz konusu kararı ortaya çıkartan sebepler bireyin iradesi dışında gerçekleşmekte ve söz konusu birey, yaşamını devam ettirebilme gayesiyle göç etme kararını almak zorunda kalmaktadır. Bu açıdan baktığımızda bir sığınmacı için göçmen denilmesi, günlük yaşam dili açısından sorunlu olmasa da hukuki dil açısından sorunludur. Çünkü hukuksal açıdan sığınmacı, baskı, zulüm ve can korkusu gibi nedenlerle başka bir ülkeye gelmiş olan bir kişiyi ifade ederken, göçmen ise, ekonomik nedenlerle ve daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak amacıyla başka ülkeye giden kişilere denilmektedir¹¹⁷.

¹¹⁵ Liza Schuster, “Why do States Grant Asylum?”, *Politics*, C. 18, S. 1, (1998), s. 12; M. Tefik Odman, *a.g.e.*, s. 189.

¹¹⁶ David Turton, *a.g.m.*, s. 14.

¹¹⁷ Rona Aybay, *Yabancılar Hukuku*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 23.

Göçmenlerin, yer değiştirme kararlarında dış baskı unsuru neredeyse sıfıra yakinken sığınmacı için göç etme kararının alınmasında irade dışı etkenlerin etkisi tamdır. Sığınmacılar, hayatlarını idame ettirme gayesinin ötesinde hayatta kalma amacıyla olan ve kendileri ve/veya aileleri için can korkusu taşıyan bireylerdir. Bu açıdan baktığımızda, sürgüne¹¹⁸ gönderilen kişiler de sığınmacılardır. Çünkü bu kişiler, ırk ya da etnik aidiyetleri nedeniyle bulundukları hatta vatandaşı oldukları devlet topraklarında istenmemekte, buralarda kalmalarına izin verilmemekte ve zulüm tehdidiyle karşı karşıya bırakılmaktadırlar. Dolayısıyla, sığınmacıları göçmenlerden ayıran temel özellik, bunların yaşamlarına yönelik doğrudan bir tehdit altında olmaları ve bu tehdit nedeniyle göç etmeye zorlanmalarıdır.

Her ne kadar sığınmacılar gibi, yaşamsal tehdit algılamalarına sahip olsalar da mültecileri de sığınmacılardan ayırmak gerekir. Öyle ki mülteci (refugee), mültecilik statüsü hukuken (de jure mülteci) kabul edilmiş olan bir yabancıyı ifade ederken, sığınmacı (asylum seeker) mültecilik statüsü incelenen ve bu sebeple kendisine geçici koruma sağlanan (de facto mülteci) kişi anlamına gelmektedir. Kısaca mülteci, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin tanıdığı bütün haklardan yararlanan, sığınmacı ise sığınma statüsü henüz deklare edilmemiş yabancı kişi demektir¹¹⁹.

Ülkesinde çeşitli nedenlerle baskı ve zulme uğrayan kişiler, ülkeden ayrılıp başka bir ülkeye vardıklarında doğrudan mülteci statüsü kazanmazlar. Söz konusu kişilerin başvuruları ilk olarak vardıkları ülke devletinin ilgili organları tarafından incelemeye alınır ve öne sürdükleri iddiaların geçerliliği

¹¹⁸ II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaklaşık 16 milyon Alman'ın yaşadıkları yerlerden sürgün edilmeleri bu olgunun uluslararası topluluğun gündemine gelmesine de vesile olmuştur. Özellikle Alman hukukçular tarafından uluslararası hukuka aykırı olduğu öne sürülen sürgün, yine bu hukukçular tarafından insanlara Allah tarafından bahşedilen “vatan hakkının/vatanında yaşama hakkının” da ihlali olarak kabul edilmiştir. Genel olarak, insanların doğdukları vatanlarında yaşamalarını ve buralardan zorla koparılma durumlarının yasak olduğunu kabul eden vatan hakkının (Heimatrecht), uluslararası hukukta gerçekten bir hak niteliği kazanıp kazanmadığı konusu tartışmalıdır. Böyle bir hakkın uluslararası hukukta günümüze kadar tanınmamış olduğu birçok uluslararası hukukçu tarafından açıkça ifade edilmektedir. Nitekim bugün uluslararası hukukta böyle bir hakkı koruma amacı güden herhangi bir sözleşme de mevcut bulunmamaktadır. Bkz. İlyas Doğan, “Vatanında Yaşama Hakkı ve Sürgünün Devletler Hukukundaki Hukuki Niteliği”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi-SBArD**, S. 6, Eylül 2005, ss. 180-185 ve R. Pattanayak, **Dictionary of Public Administration**, Delhi, Mehra Offset Press, 2006, ss. 185-186.

¹¹⁹ Bülent Çiçekli, **Yabancılar Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2007, s. 212.

derinlemesine incelenir. Ancak iddiaları gerçekçi bulunan kişilerin vardıkları ülkede kalmalarına ve mültecilik statüsünden yararlanmalarına izin verilir. Bu açıdan baktığımızda sığınmacı, mülteci statüsünü almaya yönelik başvurusu henüz karara bağlanmamış kişilerdir. Aynı zamanda henüz başvuru yapmamış veya başvurusu hakkında cevap bekleyen kişiler de sığınmacı olarak tanımlanır. Ancak her sığınmacı mutlaka mülteci olarak tanınmak zorunda olmayıp, sadece başvurularına olumlu yanıt alan kişiler sığınmacı olmaktan çıkarak mülteci kabul edilirler. Bu nedenle, “de facto mülteci” ya da “varsayımsal mülteci” olarak kabul edilen sığınmacıların sahip oldukları statü, hukuki bir statü olmaktan çok, fiili ve kısa süreli bir durumunu ifade eden bir konumdur¹²⁰.

Günümüz uluslararası hukuk konsepti göz önünde bulundurulduğunda, bir kişinin sığınma başvurusunu değerlendirmek ve bu çerçevede kişiye mülteci statüsü tanıyıp tanımamak tamamen egemen devletlerin inisiyatifi altındadır. Bir başka deyişle, mülteci olmak için söz konusu statünün ilgili devletçe kabul edilmesi zorunludur fakat sığınmacı olmak için böyle bir kabule gerek yoktur. Bir devlet, ülkesine gelen ya da diplomatik temsilciliklerine, askeri gemi ve uçaklarına ve üstlerine sığınan kişilerin, söz konusu sığınma taleplerine temel teşkil eden nedenleri araştırmak ve bu araştırmanın neticesinde onlara uluslararası hukukun koruması altındaki bir statü olan mültecilik statüsünü tanıyıp tanımamak konusunda tamamen serbesttir. Ancak sığınmacı statüsünü tanımak diye bir şey söz konusu değildir, çünkü ülkesinde baskı ve zulme uğradığına inanan ve ulusal sınırları aşan herkes doğrudan sığınmacı statüsü kazanır. Sığınmacı statüsü, ülkeden kaçış ile kazanılır ve varılan ülkede yapılan başvurunun sonuçlanmasına kadar da devam eder.

Sığınmacı statüsünün devletler karşısında bireylere tanıdığı en büyük hak, insanları baskı ve eziyet tehlikesi ile karşılaşabilecekleri bir ülkeye geri göndermelerini yasaklayan geri göndermeme (non-refoulement) ilkesinden yararlanabilmektedir. Günümüzde uluslararası teamül hukukunun en önemli

¹²⁰ Mehmet Özcan, *a.g.e.*, s. 23.

ilkelerinden biri haline gelmiş olan geri göndermeme ilkesi, sığınmacılar özelinde özenle uygulanması gereken ve devletleri, sığınmacılar karşısında yükümlülük altına sokan önemli bir mihenk taşıdır. 1951 tarihli Mültecilerin Statüsüne Dair Sözleşme’de açıkça ifade edilen bu ilkeye ayrıca 1957 tarihli Suçluların İadesine Dair Avrupa Sözleşmesi, 1977 tarihli Tedhişçiliğin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi ve 1984 tarihli İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı BM Sözleşmesi’nde de benzer hükümlerle yer verilmiştir¹²¹.

Sığınmacı statüsünün son bulması noktasında devletlere yapılan başvuruların değerlendirilmesi ve sonuçlandırılması aşamaları önemli kilometre taşlarıdır. Yaptıkları başvuruları ilgili devletler tarafından kabul edilenler mülteci statüsüne erişirken, reddedilenler ise ilgili devletin göçmenler için uyguladığı olağan göçmen yasalarına göre değerlendirilmektedirler. Bir başka deyişle, yaptıkları başvuruları kesin olarak reddedilenler için sığınmacı statüsü bu noktada sonlanmakta ve bu kişiler herhangi bir göçmenden farksız bir konuma gelmektedirler.

Kendi ülkesinde işkence görme yolunda haklı nedene dayanan bir korkusu bulunan ya da silahlı çatışma ve şiddet olayları nedeniyle yaşamı tehlikede olan, bu yüzden de bir başka ülkeden mülteci statüsü isteyen sığınmacıların, en temel özelliklerinden birisi de devletler tarafından sağlanan diplomatik koruma kurumundan yoksun bulunan kişiler olmalarıdır. Bu husus öyle önemlidir ki, bir devlet bir kişiye diplomatik koruma sağladığı müddetçe o kişiye başka bir devletçe sığınma hakkı tanınması mümkün değildir. Dolayısıyla temelinde fiili bir statünün ifadesi olan sığınma kurumu, ancak vatandaşı olunan devletin ilgili kişiye baskı ve zulümde bulunması yoluyla dolaylı olarak ya da diplomatik koruma sağlamak istememesi ve/veya çeşitli yollardan bundan kaçınması gibi doğrudan, ilgili kişi nezdinde diplomatik koruma mekanizmasını işletmemesi durumlarında söz konusu olabilmektedir. Sığınmacıları, vatansız kişilerden ayıran fark da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Vatansızlar, vatandaşlık sahibi olmadıkları için diplomatik

¹²¹ Bülent Çiçekli, a.g.e., s. 233.

korumadan yoksunlarken, sığınmacılar ise zulüm nedeniyle bu korumadan yararlanmayan ve bir nevi “de facto vatansızlar” olarak nitelendirilebilecek bir grubu oluşturmaktadırlar¹²².

Kendi anavatanları dışında ve uluslararası sınırlar dahilinde kendilerine koruma arayan sığınmacılara tarihin hemen her safhasında rastlanmıştır. Modern dönemi kendimize referans aldığımızda 15. yüzyıldan günümüze kadar yaşanan sığınmacı akımlarını şöyle özetleyebiliriz:

- 15. yüzyıl: İspanya’daki engizisyon yönetiminden kaçan Endülüs Emevilerinin ve Musevilerin Avrupa ve Orta Doğu’daki pek çok ülkeye sığınmacı olarak başvurduklarını görmekteyiz. Bilindiği gibi söz konusu Musevi sığınmacıların bazıları bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’na sığınmış ve Osmanlı da söz konusu sığınmacılara büyük bir hoşgörü göstermiştir.
- 17. yüzyıl: Püritenler Atlantik Okyanusu’nu aşarak dinsel özgürlük arayışında olmuştur.
- 18. yüzyıl: Fransız İhtilali’nden kaçan aristokratlar, birçok Avrupa ülkesine sığınmışlardır.
- 19. yüzyıl: Otokrasilerden kaçan pek çok Rusyalı, Polonyalı ve Alman sığınmacılar değişik Avrupa ülkelerine kaçmışlardır.
- 1918: Rusya’da, Balkanlar’da ve Asya Kıtası’nda meydana gelen pek çok ihtilal, katliam ve etnik kargaşalar nedeniyle büyük sığınmacı akımları yaşanmış ve bu akımlardan birçok ülke etkilenmiştir.
- 1930’lar: Almanya, İtalya, İspanya ve Çin’de gerçekleşen faşist baskı ve saldırılar nedeniyle pek çok sığınmacı bu ülkelerden kaçmıştır.
- II. Dünya Savaşı: Yaklaşık yedi milyon Musevi ve Çingene Nazilerin katliamlarından ve işkencelerinden kaçarak, dünyanın dört bir yanında sığınma aramışlardır.
- 1945-1956: Sovyet baskısından kaçan iki yüz bini aşkın Polonyalı, Litvanyalı, Letonyalı, Çek ve Macar İngiltere’de sığınma başvurusunda bulunmuştur.

¹²² Niraj Nathwani, “The Purpose of Asylum”, *International Journal of Refugee Law*, C. 12, S. 3, 2000, ss. 357-362.

- 1950'ler: Çin'de, Endonezya'da ve Küba'da gerçekleşen komünist devrimler ve Arap-İsrail savaşları toplu sığınma vakalarının yaşanmasına sebep olmuştur.
- 1960'lar ve 1970'ler: Vietnam Savaşı binlerce insanın yerinden edilmesine ve komşu ülkelerde sığınma aramasına sebep olmuştur.
- 1980'ler ve 2000: Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Afrika'da yaşanan çeşitli etnik çatışmalar, savaşlar, darbeler, çevresel felaketler, yoksulluk ve kıtlık gibi pek çok sebep yüz binlerce insanın yerinden edilmesine ve başka ülkelerde sığınma aramasına sebep olmuştur¹²³.

Günümüzde sığınmaya yol açan olaylar devam etmekte olup, dünyada tahminen on yedi milyon insan uluslararası sınırlar dahilinde ve transit bir halde sığınma aramaktadır. Dünyada sığınma aramakta olan bu on yedi milyon insanın yaklaşık olarak yarısını kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır.

Sığınmacıların geldikleri bölgelere baktığımızda bunların yaklaşık %50'nin Asya Kıtası'nda bulundukları, bunu Afrika (%21), Avrupa (%15), Latin Amerika ve Karayipler (%12) ile Kuzey Amerika'nın (%1) takip ettiği görülmektedir. Sığınmacıların geldikleri yerleri ülkeler bazında değerlendirdiğimizde ise, 2007 yılı rakamlarına göre en fazla sığınmacının Irak'tan geldiği görülmektedir. Irak'ın dışında en fazla sığınmacının ortaya çıktığı diğer ülkeler ise sırasıyla Rusya Federasyonu, Çin, Sırbistan, Pakistan, Somali, Meksika, Afganistan, İran, Sri Lanka, Eritre ve Türkiye'dir. Yine 2007 rakamlarına göre, sığınmacıların en fazla koruma aradıkları ülke ABD'dir. Sığınmacıların yaklaşık %15'inin koruma aramak için başvurduğu ABD'yi sırasıyla İsveç (%11), Fransa (%9), Kanada (%8), İngiltere (%8), Yunanistan (%7), İtalya(%4), Avusturya (%4) ve Belçika (%3) takip etmektedir¹²⁴.

Sığınmacıların, sığınma başvurusu yaptıkları ülkelerde söz konusu başvuruları karara bağlanana kadar yararlandıkları imkanlar her ülkenin

¹²³ David J. Whittaker, *Asylum Seekers and Refugees in the Contemporary World*, London and New York, Routledge Press, 2006, s. 16.

¹²⁴ UNHCR, *Asylum Levels and Trends in Industrialized Countries-2007: Statistical Overview of Asylum Applications Lodged in Europe and Selected Non-European Countries*, 18 March 2008, ss. 6-10.

kendi uygulamaları çerçevesinde ortaya çıkmakta ve farklılaşmaktadır. Bunda sığınmacıların haklarını ve yükümlülüklerini düzenleyen bağlayıcı bir uluslararası düzenlemenin olmayışı ve bunun sığınmacılara yönelik uygulamalar konusunda devletleri tamamen serbest bırakması en büyük etkidir. Sığınmacılara yönelik uygulama farklılıklarının en iyi gözlemlendiği yer Avrupa'dır. Bu kıtada Fransa, İtalya, İspanya, Danimarka ve Finlandiya gibi ülkelerde sığınmacıların ülkeye girişlerinden itibaren genelde Kızıl Haç tarafından sağlanan barınma yerlerinde kalmaları istenmekte, çalışmalarına izin verilmemekte ve çocuklarının ulusal okullarda öğrenim görmelerine de izin verilmemektedir. Tamamen sığınmacıları toplumdan soyutlama amacı taşıyan bu uygulamalar nedeniyle, sığınmacıların ülke toplumları ile entegrasyonları zorlaşmakta ve çalışmalarına izin verilmediklerinden dolayı da ülke bütçelerine olan maliyetleri fazlalaşmaktadır. Yine Avrupa Kıtası'nda yer alan Belçika ve İsveç gibi ülkelerde ise, sığınmacıların çalışmalarına yine izin verilememekle birlikte çocuklarının devlet okullarında, genelde on altı yaşına kadar, ücretsiz eğitim görmelerine izin verilmektedir¹²⁵.

Sığınmacılara yönelik Avrupa özelinde gözlemlenen kısıtlayıcı uygulamaların temelinde, söz konusu kişilere yönelik devlet yöneticileri ve belli toplum kesimlerinde gözlemlenen şüphe ve korkulara dayalı önyargıların etkili olduğu söylenebilir. Özellikle devlet yöneticilerine hakim olan ve sığınmacıları devlet üzerinde bir yük ve ekonomik ve siyasal istikrar için bir tehlike olarak algılayan önyargılar, söz konusu bireylerin toplumdan mümkün olduğunca uzak tutulmasının gerekliliği yönünde bir inancı beslemektedir. Avrupa toplumlarına hakim olan "öteki" anlayışının sığınmacılar özelinde devamı niteliğini taşıyan bu psikolojik algılama, özellikle 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen terörist saldırıların ardından daha geniş toplum kesimlerinde itibar görmeye başlamıştır. Ancak burada unutulmuş bir şey vardır ki o da hem 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirenlerin sığınmacı olmamaları hem de sığınmacıların kendilerinin zaten ülkelerinde çeşitli baskı ve zulümlere maruz kalan masum insan hakları kurbanları olduklarıdır.

¹²⁵ Valentina Petrus, "Asylum Procedures in Selected European Countries", <http://www.sav.sk/journals/mot/full/mo201j.pdf>, (erişim tarihi: 12.03.2009).

Sığınmacıların, koruma aradıkları ülkelerde dışlanmaya, soyutlanmaya değil yaşadıkları psikolojik travmayı üstlerinden atmalarını sağlayacak destekleyici entegrasyon ve rehabilitasyon programlarına ihtiyaçları vardır. Bu aşamada devletler, özellikle insan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarından sığınmacılara yönelik uygulamalar çerçevesinde yararlanmalı ve mümkün olduğunca toplumsal olgulardan sığınmacıların da faydalanmaları için gayret göstermelidirler.

Devletlerin sığınmacılara yönelik yaklaşımlarında gözetebilecekleri birkaç ilkeden söz edilebilir. Bunlar;

1. Egemen devletler, bu alanda faaliyet gösteren uluslararası kurumlarla birlikte sığınmacılara yönelik planlı ve koordineli bir yardım programı oluşturmalı ve buna tüm sosyal tarafların katılımlarını sağlamalıdır.
2. Sığınmacılara yönelik oluşturulacak koruma sistemi, sığınma başvurusunda bulunan kişilerin bugünkü, dünkü ve gelecekteki tecrübelerini göz önüne almalıdır.
3. Sığınma talebinde bulunan bireylerin, söz konusu taleplerine temel teşkil eden sebeplerin geçerliliğini araştırmak için geçirilecek sürenin makul olanı aşmamasına dikkat edilmelidir.
4. Sığınma talebindeki bireylere yönelik ayrımcılıktan uzak bir yaklaşım sergilenmeli ve geri göndermeme kuralı kesin bir biçimde uygulanmalıdır¹²⁶.

Söz konusu ilkelerin günümüzde tüm devletler tarafından gerektiği gibi uygulandığını söyleyebilmek mümkün değildir. Devletlerin, sığınma konusunda yükümlülük altına girmekten kaçınmalarının sonucu olan bu gerçek nedeniyledir ki özellikle bölgesel alanda sığınmacılara yönelik uygulamalarda tekdüzelik ve koordinasyon sağlamaya yönelik çalışmalar yapıldığı gözlemlenmektedir. Söz konusu bölgesel çalışmalardan en önemlisi Avrupa kıtasında Avrupa Birliği çatısı altında gerçekleştirilmektedir.

¹²⁶ David J. Whittaker, **a.g.e.**, s. 17.

Uluslararası alanda sığınmacılar konusunda devletleri bağlayacak ve yükümlülük altına sokacak hukuksal bir belgenin bulunmamasından kaynaklanan boşluğu hiç değilse kendi kıtasında gidermeye çalışan Avrupa Birliği, bu kapsamda önemli çalışmalara imza atmaktadır. Bu çalışmalardan biri olan Sığınma Prosedürü Asgari Teminatları Hakkında Konsey İlke Kararı 20 Haziran 1995 tarihinde AB Adalet ve İçişleri Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Her ne kadar İlke Kararı AB'nin bağlayıcı olmayan yasal bir aracı olmasına rağmen Karar'ın VIII. Bölümü'ne göre, üye ülkeler, ulusal mevzuatlarına ilişkin bütün değişiklik tekliflerinde bu ilkeleri dikkate almayı kabul etmişler ve bir yerde İlke Kararı, devletlerin sığınma alanında ileride atacakları adımlarda yol gösterici bir rehber niteliği almıştır¹²⁷.

İlke Kararı'nın içeriğine baktığımızda Karar'ın bir giriş kısmı ile dokuz ayrı bölümden oluştuğu görülmektedir. Bu bölümler;

- Adil ve etkin sığınma prosedürlerine ilişkin evrensel ilkeler,
- Sığınma başvurularının incelenmesine ilişkin teminatlar,
- Sığınmacıların inceleme, itiraz ve yeniden inceleme prosedürleri sırasındaki hakları,
- Refakatsiz çocuklar ve kadınlar için ek koruyucu tedbirler,
- Mülteci olarak sınıflandırma kriterlerinin karşılanması halinde ikamet hakkı,
- Diğer durumlar,
- Ek tedbirler ve
- Daha elverişli hükümler olarak belirtilebilir¹²⁸.

Karar'ın II. Bölüm 1. maddesine göre, sığınma prosedürleri bakımından sığınmacı ve mültecilerin, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nden, 1967 New York Protokolü'nden ve diğer uluslararası hukuktan ve insan hakları düzenlemelerinden kaynaklanan haklarına saygı gösterilecektir. Bu bağlamda İlke Kararı'nda özellikle Cenevre Sözleşmesi'nin 33. maddesinde

¹²⁷ Sandra Lavenex, **Safe Third Countries: Extending the EU Asylum and Immigration Policies to Central and Eastern Europe**, Budapest and New York, Central European University Press, 1999, ss. 54-55.

¹²⁸ Mehmet Özcan, **a.g.e.**, ss. 94-95.

yer verilen geri göndermeme ilkesinin üye ülkeler tarafından tam olarak uygulanması üzerinde ısrarla durulmuştur. İlke Kararı'nın 12. maddesine göre, geri göndermeme ilkesinin tam olarak uygulanabilmesi için sığınma talebinde bulunan kişilerin talepleri hakkında bir karar alınmadığı sürece bu kişilerin geri gönderilmemesi gerekmektedir. Aynı maddeye göre, sığınma başvuruları hakkında bir karara varılmadığı sürece, başvuru sahiplerinin başvurunun yapıldığı ya da incelenmekte olduğu üye ülkede kalmalarına izin verileceği yönündeki genel ilke geçerli olacaktır. İlke Kararı'nın 17. maddesine göre de, sığınmacının başvurusu reddedilse bile bu ret kararı üzerine yaptığı itirazın incelenmesi sürecinde sığınmacının geri gönderilmemesi gerekmektedir.

İlke Kararı'nın 6. maddesinde sığınma başvurularını değerlendirecek olan yetkili mercilerin özellikleri belirtilmiştir. Buna göre, sığınma başvurularının incelenmesinden sorumlu görevlilerin sığınma ve mülteciler ile ilgili konularda tam yetkiye sahip olması gerekmektedir. Bu kapsamda bu kişiler;

- Sığınma ve mültecilerle ilgili konularda gerekli bilgi ve deneyime sahip ayrıca başvuru sahibinin halinden anlayan uzman personel olmalı,
- Sığınmacıların menşe ülkelerinde ve transit ülkelerdeki durumlarına ilişkin BMMYK de dahil olmak üzere farklı kaynaklardan kesin ve güncel bilgilere erişim olanağına sahip olmalı,
- Gerekli durumlarda belirli konuların uzmanlarına örneğin doktor, psikolog gibi kişilere danışma hakkına sahip olmalıdır¹²⁹.

Bunlara ilave olarak üye ülkeler, yetkili mercilerin görevlerini en iyi koşullarda ve zaman kaybetmeksizin yerine getirebilmesi için bu mercilere yeterli personel ve ekipman temin edilmesini sağlayacaklardır.

¹²⁹ Mehmet Özcan, **a.g.e.**, ss. 96-97.

İlke Kararı'nda sığınmacıların genel olarak haklarına yer verilmiştir. Bu haklar arasında sığınmacılar tarafından verilen beyanatların ve başvuru dosyasındaki bilgilerin, özellikle menşe ülkeye karşı ciddi şekilde korunması gerekmektedir. Karar'ın 11. maddesine göre sığınmacılar tarafından verilen ifade ve bilgilerin üye ülkelerin ulusal hukuk sistemleri tarafından korunması için yeterli garantinin verilmesi şarttır. Ayrıca sığınmacıların takip edilecek prosedür açısından bu prosedürün uygulanması sırasındaki hak ve sorumlulukları hakkında anlayabilecekleri bir dilde bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bu kişilerin,

- Başvurularını ilgili makamlara sunarken gerekli olması durumunda kendilerine bir tercüman temin edilmelidir.
- Tercümanın yetkili merciler tarafından görevlendirilmesi durumunda bu hizmetlerin bedeli kamu fonlarından karşılanmalıdır.
- İlgili üye ülke yasaları uyarınca prosedür sırasında bir hukuki danışmandan ya da başka bir danışmandan yararlanılabilir.
- Prosedürün tüm aşamalarında sığınmacıların BMMYK ya da ilgili üye ülkede BMMYK adına çalışan diğer mülteci kuruluşları ile, bu kuruluşların da sığınmacılar ile temas kurması için fırsat verilmelidir¹³⁰.

İlke Kararı'nın V. Bölümü, sığınma başvurusunda bulunan refakatsiz çocuklar ve kadınlar için ek koruyucu tedbirleri düzenlemektedir. Buna göre, refakatsiz çocukların ulusal mevzuata göre yeterli ehliyete sahip olmamaları durumunda bu çocukların özel olarak atanmış kişiler ya da kurumlar tarafından temsil edilmesi sağlanacaktır. Görüşme sırasında çocukların çıkarlarını koruyan bu kişi ve kurumlar, çocuklar ile birlikte görüşmeye katılabileceklerdir. Kadınlar ile ilgili olarak özellikle yaşadıkları deneyimler ve kültürel kökenleri nedeniyle başvuru gerekçelerini detaylı bir şekilde anlatmakta zorlandıkları durumlarda bu kadınlara, nitelikli kadın çalışanlar ve bayan tercümanlar temin edilecektir.

¹³⁰ Mehmet Özcan, a.g.e., ss. 97-98.

Son olarak Karar'ın IX. Bölümü'nde, bu karar çerçevesinde belirtilen sığınmacılara sağlanan asgari teminatlardan daha fazlasını sağlamak isteyen üye ülkelere bu konuda esneklik sağlanmış ve isteyen ülkeler daha fazla teminat sağlamak konusunda serbest bırakılmışlardır.

Görüldüğü gibi AB çatısı altında kabul edilen söz konusu İlke Kararı, uluslararası hukuk bünyesinde sığınma alanında yaşanan boşluğu doldurmaya yönelik önemli bir girişim niteliğindedir. Karar'da bir sığınmacının üye bir ülkeye girişinden itibaren karşılaşacağı tüm aşamalar için yol gösterici kurallar benimsenmiş ve böylece sığınmacılara yönelik muamele konusunda muğlaklıklar ortadan kaldırılmıştır. İlke Kararı'na yönelik getirebilecek tek eleştiri söz konusu Karar'ın bağlayıcı olmamasıdır. Ancak bu husus, İlke Kararı ile getirilen kuralların uluslararası hukukta bu alanda yaşanmakta olan boşluğu doldurmak adına önemli ipuçları ortaya koyması bakımında göz ardı edilebilecek niteliktedir.

Günümüzde sığınma hakkı ve sığınmacılar ile alakalı pek çok sorun yaşanmaya devam etmektedir. Bunlardan biri, yukarıda belirttiğimiz, sığınmayı ve sığınmacıları konu alan bağlayıcı bir uluslararası belgenin olmayışdır. Diğer bir sorun ise, neredeyse tüm kıtaların kitlesel sığınmacı akımları ile uğraşmalardır ki bu, çoğu kez sığınmacı angaryası (asylum seeker fatigue) denilen bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Pek çok durumda yoğun sığınmacı akımları, söz konusu göçleri alan ülkelerin ekonomileri ve güvenlikleri üzerinde ciddi yükler oluşturmakta, bu yüklerin diğer devletler tarafından paylaşılmaktan kaçınılması ile de sığınmacıların sebep oldukları maliyetler devletler üzerinde bir angaryaya dönüşmektedir¹³¹.

Bir başka sorun, artan sığınma başvurularının değerlendirilmesi ile alakalıdır. Günümüzde giderek artan sığınma başvuruları ister istemez söz konusu başvuruların değerlendirilmesi noktasında aksaklıklara ve sorunlara sebep olmakta bu ise, kimlerin gerçekten sığınmacı kimlerin ise sığınmacılara sağlanan ayrıcalıklardan yararlanmaya çalışan fırsatçı göçmenler olduklarının belirlenmesini güçleştirmektedir. Ayrım konusunda

¹³¹ David J. Whittaker, *a.g.e.*, ss. 18-19.

yaşanan bu belirsizlik, sığınma prosedürünü suistimal eden göçmenlerle nasıl baş edileceği sorununu da ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunun bir yanını gerçekten büyük sıkıntılar ve acılar çeken insanlar için mümkün olduğunca çabuk korunma sağlanması gerekliliği oluştururken bir diğer yanını ise, söz konusu süreçten istifade etmek isteyen asılsız iddialar üzerine kurulu başvuruların ayıklanması gerekliliği teşkil etmektedir.

Günümüzde sığınma alanında yaşanan bir diğer sorun ise, sığınmacıların korunması amacıyla sorunlu bölgelerde görev yapan kişilerin can güvenliklerinin korunmasıdır. İlgili devletler ile uluslararası örgütlerin koordineli işbirliğini gerektiren bu sorun, uluslararası hukuk alanında sığınma konusuyla alakalı yasal araçların bulunmaması sorunundan da doğrudan etkilenmektedir.

Sonuç olarak baktığımızda, sığınma hakkı ve sığınmacılarla ilgili alakalı ciddi sorunların var olduğu görülmektedir. Devletlerin sığınma hakkı tanımayı bir ayrıcalık olarak kabul edip, bu haktan feragat etmeye yanaşmamaları bir yandan sığınmacıların etkin ve hızlı korunmaya ulaşmalarını engellerken diğer yandan da sorunun asıl öznesi olduğu insan hakları alanından kayarak devlet merkezli kavramlara ve tanımlamalara hapsolması sorununu doğurmaktadır. Sığınmacılar uluslararası sınırlar dahilinde uluslararası koruma arayan masum insan hakları kurbanlarıdır ve söz konusu kişilere yaklaşımlarda bu özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. İnsan hakları konsepti, devletlerin sığınmacılara yönelik tutumlarında önemli bir yol gösterici araç olarak orada durmaktadır ve devletlere düşen de söz konusu konsepti önceleyen politikalarla sığınmacıları karşılamak olmalıdır.

IV. Sığınma-Göç İlişkisi ve Sığınma Politikaları

Ülkesinde insan hakları ihlal edilen veya çeşitli nedenlerle ayrımcılığa maruz kalan bir kişinin, herhangi bir ülkeden sığınma talep edebilmesi ilk olarak o kişinin söz konusu yabancı ülkeye varmasına bağlıdır. Bir başka deyişle ancak vatandaşı olduğu ülkeden yabancı bir diğerine göç etmeyi başaranlar ve o ülke topraklarına ya da o ülke toprağı sayılan diğer alanlara

ayak basmayı başaranlar sığınma talebinde bulunabilmektedirler. Bu açıdan baktığımızda göç olgusu, sığınma talebinde bulunabilmek açısından bir önkoşul haline gelmektedir. Ancak, her göç edenin sığınma hakkından yararlanması da mümkün değildir. Ekonomik nedenlerle bir ülkeye göç eden göçmenlerle, yaşamsal tehditlerden kaçmak için göç eden sığınmacıların birbirlerinden ayrılmaları gerekir. Bunun için, her devletin göçmenler ve sığınmacılar için ayrı standartlar ve politikalar belirlemesi gerekmektedir. Günümüzde göç alanında devlet uygulamalarına baktığımızda bunların kısıtlayıcı nitelik taşıdıkları ve daha çok ülkeleri göçmenlerden korumayı amaçladıkları görülmektedir. Bu durum ister istemez göç etmek isteyen insanları başka yollar aramaya itmektedir ki bunlardan biri sığınma talebinde bulunmak olmuştur. Öyle ki günümüzde sığınma giderek, göç için alternatif bir yol olarak görülmekte ve “göçün sığınma stratejisi” ifadesi kullanılmaktadır¹³².

Sığınma-göç ilişkisini (asylum-migration nexus) ortaya koyan bu durum dışında üç olgu daha söz konusunu ilişkinin varlığını doğrulamaktadır. Bunlar:

1. Birçok göçmen ilk başlarda çalışmak amacıyla bir ülkeye göç etmek istemekte fakat gerekli oturma ve çalışma izinlerine sahip olamadıkları için bunu yasal olarak başaramamakta ve yasadışı yollarla söz konusu ülkede kalmaya çalışmaktadırlar. Böyle durumlarda başvurulacak önemli yollardan biri de gerçek dışı sığınma taleplerinde bulunmak olmaktadır. Hiçbir gerçek nedene dayanmayan bu talepler, yapılan incelemeler neticesinde büyük ölçüde reddedilmekte ve göçmenler ülkelerine geri gönderilmektedirler. Ancak bu gerçeğe rağmen birçok göçmen, hiç değilse söz konusu başvuru inceleme süresi dahilinde ülkede kalabilmek için bu yola başvurmaktadır.
2. Belirli bir ülkede yaşanan sıkıntılar ve zulümler toplu göç akımlarına yol açmaktadır ki böyle durumlarda, kimlerin

¹³² Niraj Nathwani, **a.g.m.**, s. 354.

gerçekten sığınma başvurusu için gerekli koşullara sahip olduğu kimlerinse olmadığı tam olarak belirlenememektedir. Göçmen ve sığınmacı olgularının iç içe geçtiği bu durumlarda genelde insanlar, geçici koruma kamplarında tutulmakta ve kaçılan ülkedeki durum düzelene kadar burada kalmalarına izin verilmektedir. Kaçılan ülkedeki koşullarda köklü değişimlerin yaşandığı durumlarda ise, gönüllü geri dönüşler özendirilmekte ve böylece insanların ülkelerindeki olağan yaşamlarına dönmeleri sağlanmaktadır.

3. Birçok sığınmacı, sığınma başvurusunda bulunacakları ülkelere pek çok durumda yasa dışı göç yollarını kullanarak gitmek zorunda kalmaktadır. Bunda temel neden sığınma arayan kişilerin ülkelerini terk etmek için çok az bir vakte sahip olmaları ve gerekli belgelere (vize, pasaport vb.) bu nedenle sahip olamamalarıdır. Ayrıca, genelde kaçılan ülkede devlet otoritesinin bulunmayışı da gerekli belgelerin elde edilmesini önlemektedir¹³³.

Sığınma-göç ilişkisinin kurulmasını sağlayan bu nedenler, küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı birçok etkenden etkilenmekte ve bu etkenler söz konusu ilişkinin devamlılığını sağlamaktadır. Söz konusu etkenlerden biri, dünyanın çeşitli bölgeleri arasında yaşam standartları ve insan güvenliği alanında giderek büyüyen farklılıklardır. Daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak amacıyla pek çok insan doğduğu toprakları terk etmekte ve yaşam standartlarının daha yüksek olduğu ülkelere göç etmektedir. Ancak, bu süreç günümüzde pek çok gelişmiş ülke tarafından uygulamaya konulan sınırlayıcı göç politikaları sebebiyle tam olarak gerçekleşmemekte bu ise, ekonomik amaçlarla göç edenleri, sığınma talebinde bulunmanın da içerisinde yer aldığı başka yollara başvurmaya itmektedir. Yine, dünyanın pek çok bölgesinde yaşanan çatışmalar ve savaşlar da kendilerinin ve ailelerinin can güvenliklerini tehlikede hisseden

¹³³ UNHCR, **The State of the World Refugees: Human Displacement in the Millennium**, New York and Oxford, Oxford University Press, 2006, s. 56.

insanları daha güvenli gördükleri bölgelere göç etmeye ve oralarda sığınma aramaya zorlamaktadır. Tüm bunlar küreselleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan gelişmelerin, göç ve sığınma üzerinde ortaya çıkardığı etkilerin neticeleridir.

Küreselleşme süreciyle birlikte ulaştırma, iletişim ve sosyal ağlar alanında yaşanan gelişmeler de sığınma-göç ilişkisine katkıda bulunan bir diğer etkidir. Ülkeler arasında hareketliliğin kolay ve ucuz hale gelmesi, yine iletişim alanında yaşanan önemli gelişmeler insanların hem ekonomik amaçlarla bir ülkeden diğerine göçlerini kolaylaştırmış hem de temel insan haklarının ihlal edildiği devletlerden kaçarak başka ülkelerde sığınma aramalarını mümkün kılmıştır. Bu noktada göçlerin, sığınma hareketleri için öncü rol oynadıklarını ve sığınmacıların genelde göçmenleri takip ettiklerini de belirtmek gerekir. Sosyal ağlar vasıtasıyla göç alan ve veren ülkeler arasında kurulan ilişkiler yeni göçler için alt yapı oluştururken sığınma gibi olağanüstü durumlarda da yol gösterici olmaktadır. Sığınma olgusunun günümüzde giderek daha çok maddi imkanlara bağımlı hale geldiği göz önüne alındığında, gidilecek ülkedeki öncü göçmenlerin varlığının hem maliyetleri azaltması hem de bilgi paylaşımını mümkün kılması açısından son derece önemli oldukları daha iyi anlaşılacaktır¹³⁴.

Küreselleşme sürecinin mal ve sermayenin bir ülkeden diğerine geçişleri kolaylaştırdığı, bunu bir kural haline getirdiği ancak işgücü hareketleri alanında söz konusu serbestinin hala tam olarak sağlanmadığı açık bir gerçektir. İşgücü alanında yaşanan söz konusu kısıtlamaların bir sonucu, ekonomik amaçlarla göç etmek isteyenlerin gittikleri ülkelerin sınırlarından dönmeleridir ki buna yönelik bulunan fiili çözüm yasadışı yollara başvurmak olmaktadır. Söz konusu yasadışı yollardan en öne çıkanı ise asılsız sığınma başvurularında bulunarak, belirli bir süre söz konusu ülkede kalmak ve bu arada da gerek yasal gerekse yasadışı yollarla sürekli ikameti sağlamak olmaktadır.

¹³⁴ UNHCR, a.g.e., s. 56-57.

Sığınma ve göç arasında gözlemlenen ilişkinin izlerini sığınma politikaları alanında gözlemlemek de mümkündür. 1980'lerden itibaren küresel iletişim ağının hızla genişlemesi, uluslararası hava taşımacılığındaki fiyatların düşmesi ve zengin ülkelerde sürgün toplulukların bulunması, çok sayıda insanı ülkesinden ayrılıp bir başka ülkeden sığınma istemeye özendirmiş, bu ise özellikle Avrupalı devletler üzerindeki sığınma baskısını arttırmıştır. Söz konusu baskılar karşısında devletlerin geliştirdikleri strateji ise, tıpkı göç alanında olduğu gibi, kısıtlayıcı/sınırlayıcı sığınma politikalarına başvurmak olmuştur. Bu noktada devletlerin iki tür önleme başvurdıkları görülmektedir:

1. Sığınmacıların ülkeye girişlerini önlemeye yönelik giriş öncesi (pre-entry) önlemler:
 - a) Vize gereklilikleri,
 - b) Ulaştırma yaptırımları,
 - c) Uçuş öncesi çıkış veya transit ülkesinde yapılan kontroller.
2. Ülkeyi sığınmacılar nezdinde daha az çekici kılan caydırıcı önlemler:
 - a) Ülkede kalış sürelerini kısaltıcı önlemler,
 - b) Sığınma başvuruları reddedilenleri sınır dışı etmeyi kolaylaştırıcı önlemler,
 - c) Ülke içinde hareket özgürlüğünü sınırlayıcı önlemler,
 - d) Sığınmacıların ülkedeki haklarını sınırlayıcı önlemler¹³⁵. (Mecburi ikamet uygulaması, kısıtlı sosyal yardımlar, çalışma hakkı tanınmaması vb.)

Söz konusu önlemlerden ilki çerçevesinde devletler, sığınmacıların sayısını sınırlamak amacıyla, başka ülkelere önemli sayıda sığınmacı ya da düzensiz göçmen gönderen birçok ülkenin yurttaşına uygulanan vize zorunluluğunu genişletmişlerdir. Gerekli belgeleri bulundurmayan yolcuların ülkeye getirilmesinden sorumlu havayolları ve deniz taşımacılığı şirketlerine

¹³⁵ Anita Böcker ve Tetty Havinga, "Asylum Applications in the European Union: Patterns and Trends and the Effects of Policy Measures", *Journal of Refugee Studies*, C. 11, S. 3, 1998, ss. 258-259.

çeşitli yaptırımlar uygulamaya başlamışlardır ki bu yaptırımlar genellikle kişi başına kesilen para cezası şeklinde olmuştur. İlgili bir başka girişimle ise çıkış ya da geçiş ülkelerinde, yine önemli ölçüde sığınmacı gelen ülkeler üstünde yoğunlaşmak üzere, biniş öncesi sıkı belge denetimi getirilmiştir. Ayrıca, ülkelerinden teknelerle ayrılan sığınmacılar (özellikle Kübalılar, Haitililer ve Arnavutlar) denizdeyken durdurulmuş, kendi ülkelerine geri gönderilmiş ya da statüleri kesinlik kazanana değin bir başka ülkede bekletilmişlerdir.

Giriş öncesi önlemlere rağmen yine de amaçladıkları ülkeye varmayı başarmış sığınmacılar için ise caydırıcı nitelikteki ikinci tür önlemlere başvurulmuştur. Bu çerçevede, yeni gelenlerin inmeleri engellenerek doğrudan kendi ülkelerine ya da bir başka ülkeye gönderilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca bazı devletler, uluslararası hava alanlarında durdurma merkezleri kurmuşlar ve buralarda tutulan insanların o ülke topraklarına hiç ayak basmamış olduğunu varsaymışlardır. Daha sık görülen bir uygulamayla ise, yaptıkları sığınma başvuruları açıkça dayanaksız kabul edilen insanların çabucak ülkeden uzaklaştırılmalarını kolaylaştırmak amacıyla hızlı sığınma prosedürleri uygulanmış ve pek çok sığınmacı sınır dışı edilmişlerdir. Her türlü önleme rağmen haklarında sığınma işlemleri başlamış olanlar için de başka bazı önlemler getirilmiştir. Çoğunlukla bu türden sığınmacıların savlarını sürdürmekten caydırılmalarına yönelik nitelik taşıyan bu önlemler çerçevesinde sığınmacıların toplumsal ve sosyal yardım hakları geri alınmış, çalışma ve eğitim haklarına kısıtlamalar getirilmiş ve uzun süre tutuklanmaları ya da hapsedilmeleri gibi uygulamalara başvurulmuştur¹³⁶.

Uluslararası alanda sığınma konusunda devletlere yönelik yükümlülük getiren herhangi bir kuralın bulunmaması ve sığınma tanıma hakkının devletlere bahşedilmiş bir hak olması, söz konusu kısıtlayıcı sığınma politikalarına kolayca başvurulabilmiş olmasında temel etken olmuştur¹³⁷. Sığınma alanında devletlerin sahip oldukları serbesti neticesinde getirilen sıkı sığınma politikaları beklenilenin tersi sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlardan

¹³⁶ BMMYK (UNHCR), *a.g.e.*, ss. 191-194.

¹³⁷ Guy S. Goodwin-Gill ve Jane McAdam, *a.g.e.*, s. 373.

ilki ve en önemlisi, sıkı sığınma politikası izleyen devletlerin bu davranışlarıyla, gerçek ve olası sığınmacıların güvenliklerini de tehlikeye atmaları olmuştur. Vize uygulamaları, taşıyıcı yaptırımları ve taşıtlara biniş öncesi denetimleri eğriyi doğrudan ayırmayan kör uygulamalardır. Aynı uygulamalar, kaçak ve kurallara aykırı göçmenlerin ülkeye girişini zorlaştırmakla birlikte, kendi ülkelerinde işkence görmekten haklı olarak korkan ve bir komşu ülkeden sığınma hakkı alması olanaklı insanların kaçışını da engellemiştir. Dolayısıyla sıkı sığınma politikaları asıl hedef olan sahte sığınma başvurusunda bulunanları etkilediği kadar gerçekten ülkesinde ciddi sıkıntılar ve acılar çeken ve bu nedenle sığınma arayan gerçek sığınmacıların da cezalandırılması sonucunu doğurmuştur ki bu, genel olarak sığınma kurumuna özelde ise sığınma arama hakkına zarar veren sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Her ne kadar uluslararası belgelerde devletlere sığınma tanımaya yönelik bir yükümlülük getirilmemiş olsa da, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde ve 1966 tarihli İkiz Sözleşmelerde geçen haklar bütünü genelinde ve yine bu belgelerde yer alan hareket özgürlüğü özelinde devletlere, koruma aramak amacıyla ülkesini terk edenlerin haklarına saygı gösterilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Dolayısıyla devletlerin, ülkesini terk etmeye çalışan sığınmacıların önüne engeller çıkarmaları veya sığınma prosedürlerine erişimlerini engelleyici eylemlerde bulunmaları söz konusu yükümlülüklerinin ihlali olduğu gibi ayrıca daha genel olarak antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi yönündeki hukuk genel ilkesine de aykırılık teşkil etmektedir. Sıkı sığınma politikaları neticesinde gerçek sığınma başvurularına sahip insanların da cezalandırılmış olması bu noktada hem söz konusu kişiler üzerinden insan haklarının ihlal edilmiş olduğunu hem de imza konulan antlaşmalardan kaynaklanan açık yükümlülüklerin de ihlal edildiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır¹³⁸.

1980'lerden itibaren uygulamaya konulan kısıtlayıcı sığınma politikalarının ikinci sonucu, sığınmacı akımı sorununun kalıcı çözümüne

¹³⁸ Guy S. Goodwin-Gill ve Jane McAdam, *a.g.e.*, s. 370.

katkıda bulunmayan kısa vadeli sonuçlar doğurmaları ve aynı zamanda sorunun yön değiştirmesine sebep olmalarıdır. Bir devlet tarafından başvuru sınırlayıcı sığınma politikaları o ülkeye yönelik sığınma başvurularını kısa süreli olarak azaltmakla birlikte, bu durum kalıcı bir nitelik taşımamakta ve ilerleyen dönemlerde sorun aynı önem ve mahiyette yeniden ortaya çıkmaktadır. Örneğin 1980'li yılların ortasında İngiltere tarafından Sri Lankalılara ve diğer bazı uluslara yönelik başlatılan vize zorunluluğu uygulaması sadece birkaç ay etkisini göstermiş, uygulamanın başlamasından yaklaşık bir yıl sonra ülkeye yönelik sığınmacı akımı tekrar artışa geçmiştir¹³⁹.

Kısıtlayıcı sığınma politikalarının önemli özelliklerinden biri de belli bir süreliğine söz konusu önlemleri alan ülkeyi rahatlatması ancak bu süreçte özellikle komşu ülkeler üzerindeki sığınmacı baskısını arttırmasıdır. Örneğin 1993 yılında İsveç ve Danimarka tarafından Bosnalı sığınmacılar için getirilen vize zorunluluğu, söz konusu ülkeler üzerindeki sığınmacı baskısını azaltmış ancak bu süreçte bu ülkelere komşu olan Norveç üzerindeki baskının artmasına sebebiyet vermiştir. 1992 yılında Norveç'e sığınma başvurusunda bulunan Bosnalıların sayısı sadece dört yüz iken bu rakam komşu ülkelerin sınırlayıcı sığınma politikalarına başvurdukları 1993 yılında sekiz bine ulaşmıştır. Benzer örnekleri Danimarka/Norveç ve Almanya/Hollanda ikilileri özelinde vermekte mümkündür. 1986 yılında Danimarka'nın sığınma yasasında değişikliklere giderek bu alandaki kuralları katılaştırması komşu ülke Norveç'e olan başvuruları arttırırken yine, Almanya sığınma yasasında 1993 yılında yapılan benzer nitelikteki değişiklikler de komşu Hollanda'ya olan sığınma başvurularının tavan yapmasında etkili olmuştur¹⁴⁰.

Birçok gelişmiş ülke tarafından uygulanan kısıtlayıcı sığınma politikalarının üçüncü sonucu ise, yasal yollardan sığınma başvurusunda bulunamayan insanların illegal yollarla bunu gerçekleştirmeye çalışması ve bu noktada insan kaçakçıları gibi yer altı örgütlenmelerinin eline düşmeleridir. Getirilen sıkı önlemler nedeniyle sığınma başvurusunda bulunamayan insanların yasa dışı yollara bel bağladıkları ve bu noktada büyük maddi ve

¹³⁹ Anita Böcker ve Tetty Havinga, *a.g.m.*, s. 264.

¹⁴⁰ Anita Böcker ve Tetty Havinga, *a.g.m.*, s. 258.

manevi külfetler altına girdikleri bilinmektedir. Hayatta kalma amacı taşıyan sığınmacılar insan kaçakçıları tarafından büyük meblağlar karşılığında gelişmiş ülkelere kaçak yollardan taşınmakta ve söz konusu maliyetleri karşılayamayan pek çok sığınmacı da insan kaçakçılarına olan borçlarını ödemek için yasa dışı işlere bulaşmaktadırlar. Bu durum kısıtlayıcı sığınma politikaları uygulayan ülkeleri önlemeye çalıştıkları sorunun çok daha büyüğü ve önemlisi ile karşı karşıya bırakmakta, söz konusu ülke toplumlarının marjinal, dışlanmış ve suça bulaşmış alt sınıflarının genişlemesine sebebiyet vermektedir. Başka bir deyişle, yasal olarak getirilen kısıtlamalar tepki olarak yasa dışı yolları özendirmekte bu ise, hem suç örgütlerini hem de ülke toplumlarının marjinal gruplarını beslemektedir¹⁴¹.

Sınırlayıcı sığınma politikalarının dördüncü sonucu ise, söz konusu politikaların uygulandığı toplumlarda sığınmacılara yönelik zaten mevcut olan önyargıları beslemesi ve genelde yabancıya özelde ise sığınmacıya olan korku ve tepkileri körüklemesidir. Her bir devlet tarafından uygulanan kısıtlayıcı sığınma politikaları, bu politikaların hedefi olan sığınmacıları toplum nezdinde hedef haline getirmekte ve bir yerde onları kötülüklerin öznesi olarak göstermektedir. Bu durum bir yandan sığınmacıların söz konusu toplumlara kabulünü ve entegrasyonunu engellerken bir yandan da sığınmacıların çoğunda zaten bulunan güvensizliği arttırmakta ve bu kişilerin normal hayata dönüşleri yönündeki umutlarını ve hayallerini sekteye uğratmaktadır.

Bu noktada hükümetlerin genelde ülkelerine gelen ve başvuruda bulunan sığınmacı sayısı ile bu başvuruları kabul edilen ve ülkede kalan insanların sayıları konusunda kamuoylarını doğru bilgilendirmedikleri ve toplumlarında sığınmacılarla baş edilemeyeceği gibi bir endişeyi hakim kıldıkları görülmektedir¹⁴². Ülke toplumlarını “öteki” üzerinden şartlandırmayı ve kontrol altında tutmayı amaçlayan bu politikalardan zarar görenler ise masum insan hakları kurbanları olan sığınmacılar olmaktadır. Dünyada yıllar itibarıyla tutulan istatistiklere bakıldığında, tüm yapılan sığınma

¹⁴¹ BMMYK (UNHCR), **a.g.e.**, ss. 199-202.

¹⁴² BMMYK (UNHCR), **a.g.e.**, ss. 214-215.

başvurularının ancak %10'unun kabul edildiği görülmektedir ki bu durum, aslında sığınma baskısı denilen bir şeyin gerçekte mevcut olmadığını göstermektedir. Yine sözü edilen istatistiklere bakıldığında sığınma başvurularının büyük çoğunluğunun dünyanın en yoksul ülkelerine yapıldığı görülmektedir ki bu da bize, daha çok gelişmiş ülkeler tarafından öne sürülen sığınmacı baskısının bulunduğu yönündeki iddiaların gerçeği yansıtmadığını göstermektedir. Burada sorun gelişmiş devletlerin yoksul ülkeler üzerindeki sığınmacı maliyetlerini paylaşmaktan kaçınmaları ve bir yerde kendilerini bu sorundan soyutlamaya çalışmalarıdır.

Sonuç olarak günümüzde sığınma ile göç arasında giderek artan bir ilişki ve etkileşimin mevcut olduğunu, bunun ise her iki alanda koordineli çalışmaları gerekli kıldığını söyleyebiliriz. Göç alanında olduğu gibi sığınma alanında da başvuru kısıtlayıcı politikaların beklenen etkileri vermedikleri, hatta tam tersi sonuçlara neden oldukları görülmektedir. Bu noktada devletler, sınırlayıcı sığınma politikalarına başvurmak yerine bu alandaki kurum ve kurallarını daha işlevsel hale getirmeye çalışmalı ve bunların sığınmacıların gereksinim duydukları temel insan haklarını temin edici noktaya ulaşmasına çalışmalıdırlar.

Sığınmacıların ülkelere varışlarını engellemeye hatta bulundukları ülkede kalmalarına yönelik uygulanan sığınma politikalarının insancıl hiçbir yönü bulunmadığı gibi bunların uzun vadeli etkili sonuçlar doğurmaları da mevcut uluslararası düzen devam ettirildiği sürece mümkün değildir. Sığınmacıların geldikleri ülkelerde yaşanan iç çatışmalarda veya savaşlarda taraflara silah satan devletlerin, söz konusu çatışmalardan kaçan masum insanları bir de sınırlarından geri göndererek cezalandırmalarının ahlaki bir yönünün mevcut olduğunu savunmak imkansızdır. Sığınmacılar özelinde yerinden edilmiş insanların çektiği sorunların çözülmesi gerçekten isteniyorsa bunun için yapılması gereken ilk iş dünyanın her yanındaki demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi olmalıdır. Ancak bu şekilde, insanların yerlerinden edilmelerine sebebiyet veren acılar ve sıkıntılar azaltılarak, mutlu ve müreffeh bir uluslararası düzene ulaşılabilir.

III. BÖLÜM: MÜLTECİLER VE ULUSLARARASI MÜLTECİ HUKUKUNUN VE KURUMLARININ GELİŞİMİ

I. Göçmen-Mülteci Ayrımının Ortaya Çıkışı ve Evrensel ve Bölgesel Sözleşmeler Bağlamında Mülteci Tanımları

İngilizce refugee ve Fransızca réfugié kelimelerinin Türkçe'deki karşılığı olan mülteci kavramı, en genel anlamda, yaşamlarına ve özgürlüklerine yönelik ciddi tehditlerden dolayı bulundukları ülkelerden ayrılmak ya da ülkeleri dışında kalmak zorunda bulunan insanları tanımlamaktadır¹⁴³.

Çeşitli nedenlerden dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalan mültecilerin yaşadıkları sorunlar neredeyse insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte, 20. yüzyıla kadar mülteci kavramı ve tanımı üzerinde fazla durulmamış ve ülkelerini terk etmeye zorlanan mültecilerin korunması sorunu sadece sosyal ve ahlaki bir sorumluluk olarak telakki edilmiştir. Mülteci kavramının ve sorununun uluslararası gündeme gelmesi ve bu alanda hukuksal girişimlerde bulunulması Batılı toplumların çabaları ile olurken, mültecilerin ulusal korumadan yararlanma imkanı bulamadıkları için yerlerini terk etmek zorunda kaldıkları gerçeği, bu kişilerin uluslararası hukukun koruması altına alınması girişimlerinin temelinde yer almıştır. Bir başka deyişle, 20. yüzyıldan itibaren Batılı uluslar öncülüğünde girişilmiş olan mültecilerin uluslararası hukukun konusu haline getirilmesi çabalarında, bunların vatandaşı oldukları devletlerin diplomatik korumasından yararlanamayan bireyler oldukları ve bu kapsamda uluslararası korumaya ihtiyaç duydukları gerçeğinin net bir biçimde algılanması önemli rol oynamıştır.

¹⁴³ Aristide R. Zolberg, Astri Suhrke ve Sergio Aguayo, **Escape From Violence: Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World**, New York ve Oxford, Oxford University Press, 1989, ss. 3-4.

İki dünya savaşının sonucu olan sorunların ortaya çıkışı ve gelişiminde önemli rol oynadığı mülteci hukuku, öncelikli olarak Avrupa ve Kuzey Amerika kıtalarında kendisine yaşam alanı bulmuştur ki bunda, hem ABD'nin hem de İngiltere ve Fransa gibi Batı Avrupalı devletlerin geçmişe yönelik yaşanmışlıkları ile geleceğe yönelik kaygıları önemli etkenler olmuştur. Bu noktada, Nazilerin zulmünden kaçan ve Avrupa ve ABD'den sığınma arayan milyonlarca Musevi'ye yardım edilmemiş olması gerçeği geçmişe yönelik olarak bu devletlerde psikolojik suçluluk duygusu yaratırken, II. Dünya Savaşı neticesinde ortaya çıkan mültecilere bir de Doğu Bloku'nun zulmünden kaçan yeni mültecilerin eklenmiş olması da aynı devletlerde geleceğe yönelik kaygılı bir ruh halinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur¹⁴⁴.

Belirtilen etkenler paralelinde özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında girilen mültecilerin korunması ve bu kapsamda uluslararası hukuk alanına dahil edilmesi çabalarında başı çeken devlet ise ABD olmuştur. II. Dünya Savaşı öncesi döneme kadar göçmenler ile mülteciler neredeyse aynı haklardan ve standartlardan yararlanırlarken, savaş sonrası ABD'nin öncülük ettiği ve bu noktada Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization-ILO) ve BM gibi uluslararası kurumlarla çatışmayı bile göze aldığı politikalar neticesinde ekonomik amaçlarla göç edenler ile medeni ve siyasal haklarının ihlal edilmesi nedeniyle zorunlu olarak göç etmeye mahkum bırakılan mülteciler arasında yapay bir ayırım oluşturulmuş ve bu ayırım günümüze kadar devam etmiştir¹⁴⁵.

Bilindiği gibi II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa ve Amerika kıtalarında büyük bir yeniden yapılanma süreci içerisine girilmiş ve bu kapsamda yoğun bir işgücü ihtiyacı hissedilmiştir. Emek açısından eksikliğin hissedildiği bu dönemde Avrupa kıtasında ise mültecilerden kaynaklanan büyük bir nüfus fazlalığı sorunu yaşanmış ve bu mültecilerin nereye yerleştirilecekleri sorunu baş göstermiştir. Savaş sonrası dönemde yeniden

¹⁴⁴ Daniele Joly ve Astri Suhrke, "A New Paradigm for the European Asylum Regime", **International Migration: Prospects and Policies in a Global Market** içinde, Ed. Douglas S. Massey ve J. Edward Taylor, New York ve Oxford, Oxford University Press, 2004, ss. 295-296.

¹⁴⁵ Rieko Karatani, "How History Separated Refugee and Migrant Regimes: In Search of Their Institutional Origins", **International Journal of Refugee Law**, C. 17, S. 3, 2005, ss. 519-520.

yapılanma süreci içerisinde giren ülkelerin öncelikli hedefi hızlı bir biçimde kalkınmak ve gelişmek olduğundan, bu durumdaki ülkelerin pek çoğu nitelikli işgücünün (ekonomik göçmenler) ülkelerine girmesini niteliksiz mültecilerin girmesinden daha faydalı görmüş ancak göç alanında mülteci ve göçmen ayırımına dayalı bir sistem henüz mevcut olmadığından sınırlarına gelen insanları bu şekilde bir seçime tabi tutamamışlardır. O dönemde bu gerçeği gören ve büyük bir kalkınma hamlesi içerisinde girmiş olan ABD, ulusal göç ve mülteci politikaları üzerindeki uluslararası etkiyi mümkün olduğunca kısıtlayacağına ve sınırlarına gelen insanları ülkesine kabul etme noktasında son sözü kendisine bırakacağına inandığı göçmen-mülteci ayırımını gerçekleştirmek için yoğun bir çaba içerisinde girmiştir. Bu noktada kendisiyle aynı durumdaki pek çok Batı Avrupalı devletin de desteğini alan ABD, ilk olarak, BM bünyesinde mültecilerle özel olarak ilgilenmeyi kendisine temel misyon edinmiş olan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ni (BMMYK) kurdurarak arından da özel olarak mültecileri konu alan Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'yi ortaya çıkarttırarak, günümüzün uluslararası mülteci hakları rejiminin temelini atmış ve böylece göçmen ve mülteci rejimlerinin ayrışmasını sağlamıştır. Günümüzde BMMYK'nın mültecileri, ILO'nun ise işçi göçmenleri konu alan ayrı örgütlenmeler olarak varlıklarını sürdürdükleri göz önüne alındığında, ABD'nin öncülük ettiği göçmen-mülteci ayırımının hukuksal olduğu kadar fiili hayatta da devam etmekte olduğunu söyleyebiliriz¹⁴⁶.

Göçmen ve mülteci arasındaki ayırımın ortaya çıkışı gibi mültecinin kim olduğuna dair uluslararası alandaki çalışmalar da 20. yüzyıla birlikte yapılmaya başlanmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yapılmaya başlanan evrensel nitelikli antlaşmalardaki¹⁴⁷ mülteci tanımlarına bakıldığında

¹⁴⁶ Rieko Karatani, **a.g.m.**, ss. 518-519.

¹⁴⁷ Bu antlaşmalara örnek olarak, Rus ve Ermeni Mültecilerine Hüviyet varakası verilmesi hakkındaki 5 Temmuz 1922 ve 31 Mayıs 1924 tarihli antlaşmaları ve bunları tadil eden ve tamamlayan 12 Mayıs 1926 tarihli antlaşmayı, Rus ve Ermeni mültecileri hakkında tespit edilmiş bazı kaidelerin diğer başka kategori mültecilere de teşmil edilmesi hakkındaki 30 Haziran 1928 tarihli antlaşmayı ve Almanya'dan gelen mültecilerin milletlerarası statüsü hakkındaki sözleşmeyi verebiliriz. Daha fazla bilgi için bkz. Yılmaz Altuğ, **Devletler Hususi Hukuku Bakımından Mülteciler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1292, Hukuk Fakültesi Yayınları No: 277, İstanbul, Sermet Matbaası, 1967, ss. 9-14.

bunların ortak özelliklerinin genel bir mülteci tanımında bulunmayan ve belirli bir milli grubu hedef alan öznel tanımlar oldukları görülmektedir. Örneğin, 10 Şubat 1938 tarihli Almanya'dan Gelen Mültecilerin Milletlerarası Statüleri Hakkında Sözleşme'nin 1. maddesinde Almanya'dan gelen mültecinin tarifi şu şekilde yapılmıştır:

“a) Alman vatandaşlığında bulunan ya da bulunmuş ve başka bir vatandaşlık iktisap etmemiş olan ve hukuken ya da fiilen Alman hükümetinin diplomatik himayesinden faydalanamayan kimseler.

b) Bulundukları Alman ülkesini terk eden, daha evvelki sözleşmeler ve anlaşmalarda durumları ele alınmamış ve hukuken ya da fiilen Alman hükümetinin diplomatik himayesinden faydalanamayan vatansızlar.”

Mültecinin sahip olması gereken genel niteliklerden ziyade daha çok mültecinin kim olduğu veya hangi milletten olduğu sorusu üzerine odaklanan bu dar ve öznel mülteci tanımlarının ilk terk edildiği belge, 15 Aralık 1946 tarihli Uluslararası Mülteci Teşkilatı Anayasası¹⁴⁸’dır. Teşkilat Anayasası’nın 1. kısmına göre mülteci,

“vatandaşı bulunduğu veya eski mutlak ikametgahı memleketi terk eden veya dışında bulunan, vatandaşlığını muhafaza etsin veya etmesin aşağıdaki kategorilerden birine dahil bulunan kimsedir:

- a) Nazi veya faşist rejimlerle bunların tarafını tutan rejimlerin kurbanları,
- b) İspanyol Cumhuriyetçileri veya faşist rejimin kurbanları,
- c) II. Dünya Savaşı’nın başlamasından önce ırk, din veya milliyet sebebiyle mülteci olarak tanınanlar.”

Kendinden önceki belgelere nazaran daha geniş bir mülteci tanımı sunan Uluslararası Mülteci Teşkilatı Anayasası, yine de, belli öznel koşullara atıf yapmakta ve bu koşullara uyan kısıtlı kişi gruplarını mülteci kabul etmektedir. Hiçbir öznel olaya ve duruma atıf yapmadan sadece genel nitelikleri sayarak buna uyan kişileri mülteci olarak kabul eden ilk uluslararası

¹⁴⁸ Uluslararası Mülteci Teşkilatı Anayasası’nın İngilizce resmi tam metni için bkz. “Constitution of the International Refugee Organization, December 15, 1946”, <http://www.unhcr.org/refworld/type,INTINSTRUMENT,UN,,3ae6b37810,0.html>, (erişim tarihi: 26.05.2009).

nitelikteki belge Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Ofisi Statüsü¹⁴⁹'dür. BM Genel Kurulu tarafından 14 Aralık 1950 tarihinde kabul edilen söz konusu statünün II. Bölümü'nün 6. maddesine göre mülteci,

“1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olayların sonucunda ve ırkı, dini, milliyeti ya da siyasal görüşü nedeniyle zulüm görmekten haklı sebeplerle korkan, vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu korkudan dolayı veya kişisel tercihi dışındaki sebeplerden dolayı söz konusu ülkenin korumasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen; ya da bir ülkenin vatandaşlığına sahip olmayan ve eskiden sürekli ikamet ettiği ülkenin dışında bulunan, söz konusu korku sebebiyle ya da kendi kişisel tercihi dışındaki sebeplerle bu ülkeye dönmeyen veya dönmek istemeyen herhangi bir kişidir.”

Soğuk Savaş koşullarında kabul edilmiş olan bu tanıma baktığımızda göze çarpan en önemli özellik “zulüm” nosyonuna odaklanmış olmasıdır. Doğu-Batı ayrımının yoğun olarak hissedildiği bir dönemde ortaya çıkan söz konusu mülteci tanımı, ister istemez, bu tanımı ortaya koyan Batı Bloğu ülkelerinin Doğu'ya yönelik baskıcı/totaliter algılamalarını da içermekte ve bir yerde mülteci denilen kişilerin Doğu Bloğu'nun zulmünden kaçan kişiler olacağı/olduğu varsayımını yansıtmaktadır. Statü'de ortaya konulan tanıma göre mülteci, siyasi ve medeni haklarının ihlal edilmesi nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan kişilerdir ki, bu tanım, içerisinde ortaya çıktığı dönemin Batı Bloğu'nun Doğu'ya yönelik algılamasını ve anlayışını da içerisinde barındırmaktadır.

Günümüzde uluslararası alanda kabul gören mülteci tanımının ortaya konulduğu belge olan “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme¹⁵⁰” 28 Temmuz 1951 tarihinde kabul edilmiş, 21 Nisan 1954 tarihinde de yürürlüğe

¹⁴⁹ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Ofisi Statüsü'nün İngilizce resmi tam metni için bkz. “Statute of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees A/RES/428”, <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/excom/openssldoc.htm?tbl=EXCOM&id=3ae69ee64>, (erişim tarihi: 27.05.2009).

¹⁵⁰ Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'nin İngilizce resmi tam metni için bkz. “Convention Relating to the Status of Refugees”, http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/o_c_ref.htm, (erişim tarihi: 27.05.2009).

girmiştir. Mülteci hukukunun temel belgesi ve dayanağı, bazılarına göre ise Magna Carta'sı kabul edilen Sözleşme'nin 1/A-2. maddesine göre mülteci,

“1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, milliyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişidir.”

BMMYK Statüsü'nde yapılan mülteci tanımının neredeyse aynısı olan bu tanıma diğerinden ayıran temel fark, “belirli bir toplumsal gruba mensubiyet”in de baskı ve zulme temel teşkil eden nedenlerden biri olarak tanıma eklenmiş olmasıdır. Sözleşme'deki tanımda, tıpkı Statü'deki tanımda olduğu gibi, mülteciliğe yol açan koşullar ve olaylar için bir zaman sınırlaması getirilmiş ve bu tarih 1 Ocak 1951 olarak belirlenmiştir. BMMYK'nin kuruluş gününü belirten bu tarihi tanıma koymakla üye devletler, mültecilere yönelik yükümlülüklerini bilinen olaylar nedeniyle ülkelerini terk etmiş olanlarla sınırlamışlar ve böylece bilinmeyen olaylar için açık kart vermekten kaçınmışlardır.

BMMYK Statüsü'ndeki tanımla Sözleşme'deki tanıma birbirinden ayıran bir diğer fark ise, Sözleşme'deki mülteci tanımına getirilen mekan sınırlamasıdır. 1951 Sözleşmesi'nin 1/B-1. maddesine göre mülteci tanımında geçen “1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar” ifadesi ya,

- a) 1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olaylar ya da,
- b) 1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da veya başka bir yerde meydana gelen olaylar,

anlamında anlaşılacak ve her akit devlet Sözleşme'yi imzaladığı, onayladığı ya da ona katıldığı sırada, taahhüt ettiği yükümlülükler bakımından bu ifadenin kapsamını belirten bir beyanda bulunacaktır. Görüldüğü gibi 1951 Sözleşmesi'ndeki mülteci tanımı hem zaman hem de mekan olarak sınırlanmış bir tanımdır. Söz konusu sınırlamalar çerçevesinde

yapılan tanıma yeniden döndüğümüzde, mülteci statüsünün kazanılmasının üç temel şarta bağlanmış olduğu görülmektedir. Bunlar;

- 1) Vatandaşı olunan ülkenin dışında bulunma ve o devletin korumasından yararlanamama ya da yararlanmak istememe,
- 2) Bu durumun zulme uğrama konusunda haklı bir nedene dayanması,
- 3) Zulüm korkusunun ırk, din, dil, milliyet, belirli bir toplumsal gruba mensubiyet ya da siyasal görüş nedenlerinden kaynaklanması.

Bu üç şartı daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse,

- Mülteci statüsü tanınılacak kişi, ülkesine dönmesi halinde temel hakları ve özgürlüğü gerçekten zarar görecektir olan kişi olmalıdır,
- Görmesi muhtemel olan zarar ciddi olmalı ve zarar riski gösterebilmelidir,
- Devlet, onu bu zarardan koruyamayacak durumda ya da korumayacak olmalıdır,
- Söz konusu zarar, Sözleşme’de sayılan ayrımcılık ölçütleriyle ilgili olmalıdır,
- Mülteci, yurttaşı olduğu ülkeye ya da iltica etmeden önce yaşadığı ülkeye dönme olanağından yoksun olmalı ya da bu ülkeye dönmek istemiyor olmalıdır¹⁵¹.

Mülteciliğin, önceki yıllarda yapılan tanımlarda olduğu gibi, grup bazında değil birey bazında ve her olayın niteliğine bakılarak belirlendiği 1951 Sözleşmesi’ndeki mülteci tanımı, milli kimliğe dayalı olmaktan ziyade genel içerikli bir yapıya sahiptir. Ancak bu genel içerik kendi bünyesinde bir sınırlılığı da muhteva etmektedir. Öyle ki, tanımda mülteciliğin temellendirildiği husus olan “haklı nedenlere dayalı zulme uğrama korkusu” ifadesi, insanların zorlayıcı nedenler olmadıkça ülkelerini terk etmeyecekleri gerçeğinden hareketle geliştirilmiş ve bu kapsamda ülkeyi terke zorlayan

¹⁵¹ Bülent Peker ve Mithat Sancar, **Mülteciler ve İltica Hakkı: Yaşamın Kırısındakilere Hoşgeldin Diyebilmek**, Ankara, İnsan Hakları Derneği İktisadi İşletmesi, 2005, ss. 15-16.

neden zulme uğrama korkusu ile sınırlandırılmıştır. Başka bir deyişle, bir kişi ancak sözleşmede sayılan nedenlere dayalı bir zulme uğrama korkusu içerisinde ise mülteci sayılabilecek, bunun dışındaki sebeplerle ülkesini terk etmek zorunda kalmış bile olsa mülteci sıfatına haiz olamayacaktır.

Tanımla getirilen bu kısıtlama çerçevesinde böylece, kıtlık ve doğal afetler gibi çok sayıda insanı ve kitleleri etkileyen olaylar sonucu ülkesini terk edenlerin mülteci statüsüne dahil olma olanakları tamamen ortadan kaldırılmıştır. Oysaki mültecilik statüsü temelde insan haklarının ihlal edilmesine ve insanın insanlık onuruna yaraşır bir hayat yaşamasına engel olan durumlardan kaçmasına tepki olarak doğmuş bir kurumdur. Dolayısıyla, eğer bir insan bulunduğu ülkede yaşanan kuraklık veya seller gibi doğal olayların sonucu olan durumlar sebebiyle bile olsa yerinden ayrılmak zorunda kalıyorsa bu kişilerin de, mültecilik statüsünden faydalanmaları gerekir.

Ancak belirttiğimiz gibi, bugün mülteci hukukunun temel belgesi olan 1951 Sözleşmesi'ndeki tanıma göre sadece zulme uğrama konusunda haklı bir nedene sahip olanlar mülteci kabul edilmektedirler. Soğuk Savaş koşullarında ortaya çıkartılmış olan ve iki kutuplu dünyanın Batısında yer alanların diğerlerine bakarak oluşturdukları bu tanım, günümüz koşullarında artık işlevselliğini yitirmiştir. Günümüz dünyası 1951 yılındaki dünyanın zulümden kaçan politik mülteciler konjonktüründen hem çok uzak hem de çok farklıdır. İnsanlar bugün sadece siyasal görüşleri nedeni ile yerlerinden ayrılmak zorunda bırakılmıyorlar. Yaşanan pek çok sorun, ki bu sorunlar insan ve/veya doğa kaynaklı olabilmektedir, ülkelerinde yaşayan birçok insanı buralardan ayrılmak ve başka ülkelerde hayatlarını sürdürmeye devam etmek zorunda bırakmaktadır.

Siyasal görüşleri nedeni ile zulme uğrayacağına yönelik haklı korkular taşıyan ve başka bir ülkede sığınma arayan bir kişinin yaşadığı zorunlulukla, yaşaması için gereken gıdaya ulaşamayan ve bulunduğu koşullar içerisinde hayatta kalması imkansız olan bir kişinin içerisinde bulunduğu zorunluluk halinin arasında nasıl bir değer ve öncelik nitelemesi yapılamayacaksa, mültecilik statüsünün tanınması noktasında da bir ayrımın yapılmaması gerekmektedir.

Günümüzde belki de bu düşüncelerden hareketle çevresel mülteciler (enviromental refugees) kavramı sıklıkla kullanılır olmuştur. Kavramın giderek daha fazla gündeme geliyor olması, bir yandan mevcut sorunun varlığını ortaya koyarken bir yandan da mülteci konseptine yönelik kavramsal ayrışmaları da beraberinde getirmektedir. Ayrışmaların çözüm yerine çözümsüzlüğü tetikledikleri göz önüne alındığında, sorunun çözülmesi noktasında yapılması gerekenin mevcut kavramın genişletilmesi ve ortaya çıkan yeni kavramları da içerisine alacak şekilde yeniden düzenlenmesi olduğu söylenebilir. Bu yapılırken ayrıca mülteciliğin sığınmacı ve ülkesinde yerinden edilmiş kişi tanımlamalarıyla olan ilişkisinin de göz önünde bulundurulması ve her üç tanımın da aslında zorla yerinden edilmiş kişileri vurgulamakta olduğu gerçeği göz önüne alınarak yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Eğer amaç yerinden edilmiş her bir kişi grubuna bir tanım getirmekse şu anki mevcut tanımlar zaten yeterince faydalı görünmektedir. Ancak kanaatime göre amaç, hedef alınan kişileri tanımlamak değil, o öznelerin sorunlarına eğilmek olmalıdır. Eğer sorun bazlı olarak olaya yaklaşırsak yerinden edilmiş kişi tabiri tüm zorla yerinden edilme durumlarına uygulanabilecek verimli ve uyumlu bir kavramsallaştırmayı gerçekleştirme noktasında yeterince faydalı olabilecektir. Mülteci tanımı özelinde de gördüğümüz gibi, amacın belirli kişileri belirli tanımlamalara hapsedmek olduğu durumlarda, tanımlar olayları takip edememekte ve yetersiz kalmaktadırlar. Dolayısıyla amaç tanımlamak değil sorunu çözümlemek olmalıdır. Buradaki sorun ise, insanların zorla yerinden ayrılmak zorunda kalmalarıdır. 1951 Sözleşmesi'ndeki mülteci tanımının ne sorunu tanımlamak ne de soruna çözüm getirmek noktasında bir faydası vardır. Bugünkü konjonktürde yaşanan gerçeklik, mevcut tanımın kalıplarına sığmayacak derecede büyümüş ve gelişmiştir.

1951 Sözleşmesi'ndeki tanıma yönelik yaşanan sorunlardan biri de vatandaşlıkla ilgilidir. Bu noktada mültecilik statüsünden faydalanmak isteyen kişinin vatansız ya da birden fazla vatandaşlığa sahip bir kişi olması sorunun temelinde yer alan husustur. Sözleşme'de vatansız kişilerin durumuna yönelik getirilen hükme baktığımızda, söz konusu kişilerin durumlarının

değerlendirilmesi noktasında önceden daimi ikamet ettikleri yerlerin esas alındığını ve bu yerin Sözleşme'deki koşullar bakımından milliyetini taşıdığı ülke kavramı ile eşdeğer tutulduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, eğer vatansız bir kişi zulme uğramak konusunda Sözleşme'de sayılan nedenlere dayalı haklı bir korku içerisinde ise ve önceden daimi ikamet ettiği ülkenin dışında bulunuyor ve bu ülkeye dönmüyor veya dönmek istemiyorsa, mülteci statüsünden faydalanabilecektir¹⁵².

Birden fazla vatandaşlığa sahip kişiler durumunda ise, söz konusu kişilerin mülteci statüsüne sahip olabilmeleri için vatandaşlığını taşıdığı ülkelerin her birinin korumasından mahrum olunması gerekmekte olup, bu konu Sözleşme'de "birden fazla tabiiyeti olan bir şahıs hakkındaki vatandaş olduğu memleket tabiri, tabiiyetini haiz olduğu memleketlerden her birini kasteder" (1/A-2. madde) denilerek ifade edilmiştir. Bu hüküm çerçevesinde, vatandaşlığını taşıdığı ülkelerden en az birinin himayesinden yararlanma olanağı bulunanların mülteci statüsünden faydalanma imkanlarının bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bunun arkasındaki mantık, mültecinin diplomatik koruma mekanizması dışında kalmış bir kişi olarak mütalaa edilmesidir. Birden fazla vatandaşlığa sahip kişi durumunda söz konusu vatandaşlıklardan en az birisini himaye eden bireyin, bu ülkenin diplomatik himayesinden yararlanma olanağının da devam edeceği göz önüne alındığında, mültecilik statüsünden faydalanması mümkün değildir. Nitekim bu tür kişilerin yaptıkları iltica talepleri de ilgili ülkelerce kabul edilmemekte ve söz konusu kişiler ülkelere geri gönderilmektedirler.

1951 Sözleşmesi'ndeki mülteci tanımı ile alakalı bir başka sorun, mülteciliğe kabul için gerekli olan haklı nedenlere dayalı zulüm korkusunun kaynağı ile ilgilidir. Tanımda zulüm korkusunun ırk, din, dil, milliyet, belirli bir sosyal gruba mensubiyet veya siyasi düşüncelerden kaynaklanabileceği belirtilmekle birlikte, söz konusu zulüm tehlikesini yaratan aktörün kim olabileceği açıklanmamıştır. Bir başka deyişle, zulüm tehlikesini yaratan özne devlet değil de ülkenin tamamında ya da bir bölümünde hakimiyet kurmuş

¹⁵² M. Tevfik Odman, *a.g.e.*, ss. 20-21.

silahlı gruplar ya da cemaatler gibi devlet dışı aktörler olursa, kişilerin mülteciliğe kabullerinin mümkün olup olmadığı sorusunun cevabı Sözleşme'deki tanımda mevcut bulunmamaktadır.

Bu konuda yaşanan tartışmalara baktığımızda, BMMYK ve sığınma hakkıyla ilgili uluslararası kuruluşların, silahlı gruplar ya da çeşitli cemaat veya grupların zulmünden kaçan kişilerin de mülteci olarak tanınması gerektiğini savundukları görülmektedir. Buna karşılık, Almanya başta olmak üzere bazı Avrupa devletleri ile ABD, Kanada ve Avustralya sığınma taleplerinin değerlendirilmesinde baskı ya da zulmün devlet aktörlerince yapılması şartını aramaktadırlar. Ancak bu son uygulamayı 1951 Sözleşmesi'nin ruhuyla bağdaştırmak pek mümkün değildir. Çünkü Sözleşme, zulmün doğrudan devlete bağlanabilir değil, devletin koruma sağlamaması ya da sağlayamamasını yani devletin koruma sağlama istek ve yeteneğini esas almaktadır. Dolayısıyla, zulmü yaratan özne silahlı gruplar olsa ve o ülke hükümeti vatandaşlarını bu zulümden koruyamasa ya da korumaktan kaçınsa, bu durumda bile kişilerin yabancı devletlerden sığınma arama ve bunun karşılığında mülteci statüsünü talep etme hakları mevcut olacaktır¹⁵³.

Bu noktada, daraltıcı yorumu kabul eden devletlerin çelişkili bir biçimde temel hakların korunmasını devletin yerini alan fiili otoritenin gerçekleştirebileceğini kabul ettiklerini belirtmek gerekir. Bu devletlere göre, ülke üzerinde fiili otorite sağlamış olan aktör o ülkedeki bireylerin temel haklarını ve özgürlüklerini sağlama ehliyetine sahip olacaktır ki, böyle bir durumda, söz konusu ülkeden gelen kişilerin ülkelerinde korunması mümkün olduğundan sığınma taleplerinin reddedilmesi de kabul edilebilir olacaktır. Zulmü ya da korkuyu yaratan özne olarak devlet dışı aktörleri kabul etmeyen devletlerin, konu insan haklarının korunması olduğunda söz konusu aktörleri muhatap olarak kabul etmelerinin savunulur bir yanı bulunmamaktadır. Bu noktada, uluslararası kamuoyunun daraltıcı yorumu benimsemiş devletlere yönelik olarak tüm kamu diplomasisi ve hukuki yolları kullanarak onları bu

¹⁵³ Bülent Peker ve Mithat Sancar, *a.g.e.*, ss. 21-22.

konuda yeniden bir değerlendirme sürecine sokmaları mülteci hukukunun geleceği açısından son derece önemli görünmektedir.

1951 Sözleşmesi'ndeki mülteci tanımına ilişkin açıklığa kavuşturulması gereken bir başka konu da, söz konusu tanıma uyan bir kişinin ne zaman mülteci olarak nitelendirilmeye başlanacağıyla ilgilidir. Bir başka deyişle, haklı nedenlere dayalı zulüm korkusuna sahip olan ve bu korku nedeniyle ülkesi dışına çıkan bir kişi, sığınma talebinin kabul edilmesiyle mi mülteci olmaktadır yoksa daha öncesinden bu statüye sahip olması mümkün müdür? Bu konuda Sözleşme'de herhangi bir açıklama bulunmamakla birlikte, mülteciliğin tanımda yer alan şartların gerçekleşmesi ile birlikte kazanılan bir statü olduğu söylenebilir. Çünkü, mültecilik statüsünün bir devlet tarafından tanınması kurucu yenilik doğuran bir hak değil, mevcut bir durumun yetkili makam tarafından beyan edilmesidir. Dolayısıyla, mültecilik durumunun tanınması deklaratif, açıklayıcı bir beyandır; yoksa mültecilik, şartların gerçekleşmesi ile doğmaktadır. Bir kişi ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ya da siyasi düşünceleri nedeniyle zulme uğrar veya zulme uğrayacağına dair bir korku taşır ve bu nedenle ülkesi dışına çıkarsa, o andan itibaren mültecilik sıfatını haiz olacaktır, bu noktada, bireyin yabancı bir ülkeye sığınma başvurusu üzerine o kişiye mültecilik statüsünün tanınması sadece kazanılmış olan statünün açıklanması anlamına gelecektir¹⁵⁴.

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi'nde getirilen mülteci tanımı başta da belirtildiği gibi zaman ve mekan açısından sınırlı bir tanımdır. Tanımdaki bu sınırlılıkların kaldırılması 31 Ocak 1967'de New York'ta imzalanan "Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol"¹⁵⁵ün 4 Ekim 1967 tarihinde yürürlüğe girmesi ile sağlanmıştır. Bilindiği gibi 1951 Sözleşmesi, 1 Ocak 1951 tarihinden önce meydana gelen olaylar neticesinde ortaya çıkan mültecilerle ilgilenmekteydi. Oysaki, söz konusu tarihten sonra da büyük kitleleri yerinden eden pek çok olay yaşanmış ve bu çerçevede

¹⁵⁴ Yılmaz Altuğ, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁵⁵ Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol'ün İngilizce resmi tam metni için bkz. "Protocol Relating to the Status of Refugees", <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?docid=3ae6b3ae4&page=search>, (erişim tarihi: 07.06.2009).

birçok yeni mülteciler ortaya çıkmıştır. İşte 1967 Protokolü, söz konusu mültecileri de kapsamayı hedeflemiş ve bu noktada 1951 Sözleşmesi ile getirilen zaman sınırlamasını kaldırmıştır (1/2. madde). 1967 Protokolü sadece zaman sınırlamasını kaldırmakla da yetinmemiş ayrıca mülteci tanımına yönelik Sözleşme ile getirilen mekan sınırlamasını da kısmen kaldırmıştır. Buna göre, 1967 Protokolü'ne taraf olan devletler 1951 Sözleşmesi'ndeki mülteci tanımını zaman ve mekan sınırlaması olmadan kabul edebilecekleri gibi, isteyen devletler de, Sözleşme'ye koydukları mekan sınırlamasını devam ettirmek suretiyle Protokol'e taraf olabileceklerdir (1/3. madde).

10 Eylül 1969 tarihinde Afrika Birliği Örgütü (ABÖ) bünyesinde imzalanan ve mülteciler konusunda yapılan ilk bölgesel düzenleme özelliğini taşıyan “Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Sözleşme¹⁵⁶” 1. maddesinde getirdiği mülteci tanımıyla, 1951 Sözleşmesi'ndeki tanımı aynen kabul ettiği gibi bu tanıma yeni unsurlar ekleyerek, onu genişletmiştir. Böylece ABÖ Sözleşmesi ile 1951 Sözleşmesi'nde bulunan nedenlere ek olarak,

- Dış saldırı, işgal, yabancı egemenliği

- Ya da ülkelerinin bir kısmında veya tamamında görülen kamu düzenini ciddi biçimde bozan olaylar nedeniyle menşe ülkeyi terk etmeye zorlanan kişilerin de mülteci olduğu kabul edilmiştir.

1969 tarihli ABÖ Sözleşmesi ile getirilen mülteci tanımı, sivil çatışmalardan, yaygın şiddetten ve savaştan kaçan kişilerin bu sözleşmeye taraf ülkelerde, haklı nedenlere dayalı zulüm korkusuna bakılmaksızın, mülteci statüsü talebinde bulunabileceklerini kabul etmiştir ki, bu durum, zulüm nosyonunun 1969 tarihli Sözleşme'de terk edildiğinin de göstergesi niteliğindedir.

¹⁵⁶ 10 Eylül 1969 tarihli Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Sözleşme'nin İngilizce resmi tam metni için bkz. “Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa”, http://www.africa-union.org/Official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/Refugee_Convention.pdf, (erişim tarihi: 4.03.2007).

Orta Amerika ülkeleri arasında 22 Kasım 1984 tarihinde imzalanan “Mültecilerle İlgili Cartagena Deklarasyonu¹⁵⁷”, 1951 tarihli Sözleşme’nin üzerine inşa edilmiş ve burada yapılan mülteci tanımını daha da genişletmiştir. Bölgesel alanda ortaya konulmuş en geniş tanım olarak kabul edilebilecek 1984 tarihli bu tanıma göre mülteci,

- Yaygın şiddet, dış saldırı, iç çatışmalar,
- Yaygın insan hakları ihlalleri,
- Ya da kamu düzenini ciddi olarak bozan diğer durumlardan dolayı,
- Hayatları, güvenlikleri ya da özgürlükleri tehdit altında olduğu için ülkelerinden kaçmak zorunda olan kişilerdir.

Mülteci tanımına yer veren bir başka bölgesel sözleşme olan “Arap Ülkelerinde Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi¹⁵⁸” Arap Ülkeleri Birliği Konseyi’nin 27 Mart 1994 tarihli ve 5389 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Bu Sözleşme’nin 1. maddesine göre mülteci,

“1. Vatandaşı olduğu ülke veya bir vatandaşlığa sahip değilse sürekli ikamet ettiği ülkenin dışında bulunan, ırkı, dini, etnik kökeni, milliyeti ya da belirli bir toplumsal gruba aidiyeti ya da siyasi fikirleri nedeniyle zulüm görmekten haklı nedenlere dayalı bir korku duyan ve ülkesinde korunma arayamayan ya da ülkesine geri dönemeyen, ya da korkusu nedeniyle koruma aramak veya dönmek istemeyen herhangi bir kimse,

2. Ülkesine yönelik savaş, işgal ya da yabancı denetimi ya da ülkenin bütününde ya da bir bölümünde kamu düzeninin ciddi bir biçimde bozulmasıyla sonuçlanan doğal afet ya da yıkıcı olayların meydana gelmesi nedenleriyle menşe ülke veya daimi ikameti dışında bir ülkede sığınma aramak zorunda kalan herhangi bir kimse”dir.

Sözleşme’nin mülteci tanımına baktığımızda 1951 Sözleşmesi’nin mülteci tanımının aynen benimsendiği görülmektedir. Ancak, farklı olarak

¹⁵⁷ 22 Kasım 1984 tarihli Mültecilerle İlgili Cartagena Deklarasyonu’nun İngilizce resmi tam metni için bkz. “Cartagena Declaration on Refugees, Colloquium on the International Protection of Refugees in Central America, Mexico and Panama”, <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?page=search&docid=3ae6b36ec>, (erişim tarihi: 07.06.2009).

¹⁵⁸ 27 Mart 1994 tarihli “Arap Ülkelerinde Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi”nin İngilizce resmi tam metni için bkz. “Arab Convention on Regulating Status of Refugees in the Arab Countries”, *Refugee Survey Quarterly*, C. 27, S. 2, 2008, ss. 87-90.

zulme temel teşkil eden nedenlerden biri olarak etnik köken olgusuna yer verilmiştir. Ayrıca, 1951 Sözleşmesi'nde hiçbir şekilde yer verilmeyen savaş, işgal, yabancı denetimi, ülkenin bütününde veya bir bölümünde kamu düzeninin ciddi biçimde bozulmasıyla sonuçlanan doğal afet ve yıkıcı olaylar gibi çok geniş şekilde yorumlanabilecek koşullara da Sözleşme'de yer vermek suretiyle mülteci tanım ve konseptinin çok genişletildiği anlaşılmaktadır. Bunda, yıllarca manda ve sömürge yönetimi altında kalmış ve bu süreçte önemli dış baskı, iç karışıklık ve çatışmalara sahne olmuş Arap ülkelerinin yaşanmışlıkları ve bu yaşanmışlıklar üzerinden elde ettikleri deneyimlerin önemli bir etken oluşturduğu söylenebilir.

Mültecinin kim olduğuna cevap vermeye yönelik gerek bölgesel gerekse uluslararası alanda yapılan çalışmalar genel olarak mülteci kelimesinden anlaşılması gereken unsurları ortaya koymakta ve bu çerçevede ismin ifade ettiği anlamı yansıtmaya çalışmaktadırlar. Sözleşmelerde genel mülteci tanımları üzerinde odaklanılmış olunmakla birlikte günümüzde mülteci isminin önüne getirilen çeşitli sıfatlar aracılığıyla meydana getirilmiş birçok farklı mülteci tanımı da bulunmaktadır. Söz konusu tanımlardan birisi olan ulusal/milli mülteci, nüfusunun çoğunluğuyla yakın etnik ve kültürel bağları ve akrabalıkları olan memleketlere sığınmış mültecileri tanımlamaktadır. Bu kapsamda, Bulgaristan'dan çeşitli tarihlerde rejimin ortaya çıkardığı baskı ve zulüm sonucu ülkelerini terk etmek zorunda kalarak Türkiye'ye gelen Türk kökenli Bulgar vatandaşlarının Türk vatandaşlığına kabul edilinceye kadar geçen süreç içindeki durumları ulusal/milli mülteci statüsüne örnektir. Yine, Pakistan'a sığınan Müslümanlar ve Hindistan'a sığınan Hindular da ulusal mülteci kategorisi içerisine alınabilecek kişilerdir¹⁵⁹.

Milli mülteci statüsünün dışında kalanları tanımlayan milletlerarası mülteci statüsü ise, sığındığı memleketin halkıyla herhangi bir ortak noktası bulunmayan ve o ülke halkına yabancı olan kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'ye sığınan bir Rus ya da

¹⁵⁹ M. Tevfik Odman, *a.g.e.*, s. 128.

Avusturya'ya sığınan bir Türk milletlerarası mülteci statüsü içerisinde değerlendirilebilir.

Milli mülteciler, sığındıkları ülkelerdeki halkla çeşitli ortak özelliklere sahip olduklarından ve milletlerarası mülteciler gibi içerisine dahil oldukları topluma yabancı olmadıklarından, bulundukları ülke toplumlarına intibakları ve entegrasyonları çok daha kolay olmakta ve yerinden edilmiş olmanın ortaya çıkardığı sorunları çok daha kolay aşabilmektedirler. Milletlerarası mülteciler özelinde ise bu durum, içerisine dahil oldukları topluma yabancı olmalarından dolayı çok daha uzun ve zorlu olmakta, bu ise, söz konusu kişilerin bulundukları ülke toplumlarına entegrasyonu ve içerisinde bulundukları ruhsal çöküş durumlarının rehabilitasyonu süreçlerini geciktirebilmektedir¹⁶⁰.

Mahallinde/yerinde mülteciler (refugees sur place), bir başka öznel mülteci statüsünü oluşturmaktadır. Ülkesinden ayrıldığı sırada mülteci olmayan ancak yurt dışında iken mülteci statüsüne girmeye hak kazanan kişileri tanımlamak için kullanılan mahallinde mülteci statüsü, özellikle seyahat, eğitim, meslek gibi çeşitli nedenlerle ve yasal yollarla ülkelerini terk etmiş kişiler tarafından kullanılan bir statüdür. Mahallinde mülteci statüsüne dahil olan kişilerin mülteci olma taleplerine temel oluşturan sebeplere baktığımızda bunların, ayrılımlarının ardından ülkelerinde meydana gelmiş olayları gerekçe gösterebildikleri gibi, ülkelerini terk ettikleri sırada mevcut siyasal yönetim aleyhine açıkladıkları görüş ve düşüncelerini de başvurularına gerekçe olarak gösterdiklerini görmekteyiz¹⁶¹.

Doğal felaketlerin ve çevresel olayların yerinden ettiği ve bu nedenle ülkeleri dışında sığınma aramak zorunda kalan kişileri tanımlamak için kullanılan çevresel mülteciler tabiri günümüzde giderek daha fazla yaygınlık kazanan bir başka öznel mülteci statüsünü vurgulamaktadır. Daha çok ülkelerin sınır kesimlerinde yaşayan halkın maruz kaldıkları doğal afetler sebebiyle yerlerinden olmaları ve sınır komşusu yabancı ülkelerde sığınma

¹⁶⁰ Yılmaz Altuğ, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁶¹ M. Tevfik Odman, "Mülteci Hukukunda Uluslararası Düzenlemeler ve Uluslararası Standartlar", **Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler** içinde, İstanbul, İstanbul Barosu Yayınları, 2004, ss. 24-25.

aramaları durumlarında gündeme gelen çevresel mülteci statüsü, her ne kadar bugün sıklıkla kullanılan bir kavramı vurgulamaktaysa da bu kavram üzerinde henüz bilimsel bir uzlaşının sağlandığını söylemek mümkün değildir¹⁶².

Belirtilen ana öznel mülteci statüleri dışında, bazı kaynaklarda geçen ve az da olsa kullanılan başka öznel mülteci tanımlarından söz etmek de mümkündür. Bunlardan dahili mülteci statüsü, günümüzde ülkesi içerisinde yerinden edilmiş kişileri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Yine himaye kapsamına giren mülteciler kavramı da, BMMYK Statüsü çerçevesinde Yüksek Komiser tarafından sağlanan himayeyi talep eden mültecileri ifade etmektedir. Statüleri antlaşmalardan kaynaklanan mülteciler/sözleşme mültecileri ise, 1951 Sözleşmesi'ne kadar yapılmış olan ve milli kimliklere atıf yapan öznel mülteci antlaşmalarında bahsi geçen mültecileri tanımlamaktadır. Sözleşme mültecilerinin dört temel özelliklerinin olduğu söylenebilir. Bunlar;

- a) Doğdukları ülke toprakları dışındadırlar,
- b) Doğdukları ülke devletinin korumasından yararlanamamakta ya da yararlanmak istememektedirler,
- c) Söz konusu yararlanamama ya da yararlanmak istememe durumu zulme dayalı haklı bir korkudan kaynaklanmaktadır,
- d) Var olan zulüm korkusunun nedeni sahip oldukları ırk, din, milliyet, belli bir sosyal gruba üyelik ya da siyasi görüşleri nedeniyle¹⁶³.

Görüldüğü gibi genel mülteci tanımı yanında birçok öznel mülteci tanımı da bulunmaktadır. Söz konusu tanımlar her ne kadar fazla olsa da bunların temelde birleştikleri nokta mültecinin sahip olması gereken iki ana koşuldur. Bu kapsamda eğer bir mülteci den söz edilmek isteniyorsa söz konusu kişinin mutlaka kendi ülkesini terk etmiş olması veya ülkesinin sınırının dışında bulunması ve haklı nedenlere dayalı baskı ve zulüm korkusu taşıması gerekir. Eğer bu iki koşul ilgili kişide bulunmuyorsa ortada bir

¹⁶² Maria Stavropoulou, "Drowned in Definitions", <http://www.fmreview.org/FMRpdfs/FMR31/11-12.pdf>, (erişim tarihi: 08.06.2009).

¹⁶³ Guy S. Goodwin-Gill, *a.g.e.*, s. 20.

mülteciden söz edebilmenin anlamı da bulunmamaktadır. Dolayısıyla yapılan öznel mülteci tanımlarına yaklaşırken de mutlaka mültecinin sahip olması gereken temel özellikleri akılda bulundurmak ve değerlendirmeleri bu özellikler paralelinde ortaya koymak gerekmektedir.

II. Mülteci Statüsü ve Bu Statüye İlişkin Sorun Alanları

Yaşanılan ve yaşanılacak olan büyük insanlık dramlarının sınır aşan kurbanları olan mülteciler gerek öznesi gerekse de nesnesi oldukları zaman dilimi içerisinde büyük acılar ve dramlar yaşarlarken, buna paralel olarak geçtikleri sınırlardaki toplumların sosyal, ekonomik, kültürel vb. birçok yapısal özelliklerini etkilemekte ve bunlardan etkilenmektedirler. Yaşamın kıyısında yaşayan mülteciler sahip oldukları öznel niteliklerinden dolayı her daim uluslararası kamuoyunun gündeminde yer alırlarken aynı zamanda maruz kaldıkları dram ve acıların önemi ve büyüklüğü sebebiyle de özel koruma mekanizmalarının öznesi haline gelmektedirler. Bu nedenledir ki mülteciler, bugün çeşitli tarihlerde kabul edilmiş birçok hukuksal metin çerçevesinde uluslararası hukukun koruması içerisine alınmış ve özel birtakım hak ve ödevlerle donatılmışlardır.

Çeşitli sebeplerle yerlerinden edilen ve zorunlu göçe maruz bırakılan mülteciler her ne kadar sığınma aradıkları ülkelere ilk ayak bastıklarında bu ülkeye gelen diğer yabancılardan farksız görünseler de aslında onları diğerlerinden ayıran ve kendilerine özgü olan birçok özelliğe ve bu kapsamda farklılığa sahiptirler. Örneğin, mülteciler kendileri gibi göç eden diğer insanlardan farklılık taşırlar. Çünkü, diğerleri ekonomik saiklerle ve kendi istekleri ile ülkelerini terk ederlerken mülteciler, kendi iradeleri dışında ve genelde aniden meydana gelen olaylar ve durumlar sebebiyle göç etmek zorunda kalırlar. Bir başka deyişle mültecilerin göç kararlarının arkasında iradeleri değil dışsal zorunluluklar yer alır ve bu yüzden de göç etmez, ettirilirler. Bu yönleriyle zorunlu göç mağdurları olarak nitelendirilebilecek olan mültecileri, diğer göçmenlerden ayıran bir diğer özellikleri ise geri dönüş kararlarında gizlidir. Mülteciler, nasıl ki ülkelerini kendi iradeleri dışında

gelişen olaylar sebebiyle terk ediyorlarsa aynı şekilde geri dönüşleri de yine kendileri dışında gerçekleşen olayların neticesinde vuku bulmaktadır. Normal şartlar altında ülkesine dönmek istemeyen mültecilerin geri dönüşlerine etki eden olaylar inceliğinde ancak kaçılan ülkedeki koşullarda gözlemlenen pozitif nitelikli köklü değişikliklerin bu kararları değiştirebildiği görülmektedir. Dolayısıyla mülteci, kaçış kararını almasında olduğu gibi dönüş kararını almasında da dış etkenlerden etkilenmekte ve irade dışı olayların yönlendirmesine tabi olmaktadır. Oysaki ekonomik vb. sebeplerle göç eden diğer göçmenler ise, hem göç etme kararını hem de geri dönüş kararını kendileri almakta ve iradeleri bu noktada temel belirleyici olmaktadır.

Mültecileri, diğer yabancılardan ayıran özellikleri sığındıkları devletlerin bu kişilere karşı olan yaklaşımları ve tutumları açısından değerlendirmek de mümkündür. Bu çerçevede baktığımızda bir devlet ülkesi sınırları dahiline gelen bir yabancıyı ülkeye kabul etme konusunda serbestiye sahipken, ülke sınırlarına gelen kişinin mülteci olması durumunda bu serbestlik sığınma kurumu çerçevesinde kısmen gevşemektedir. Her ne kadar günümüz uluslararası hukuk konsepti çerçevesinde sığınma tanıma hakkı devletlere bahşedilmiş bir hak olmakla birlikte, gelişen kitle iletişim araçları ve gittikçe büyüyen uluslararası kamuoyunun etkisiyle, devletlerin sınırlarına gelen ve sığınma arayan kişileri ülkelerine kabul etmemeleri durumu giderek güçleşmekte ve uluslararası ahlaki değerler ve normlar bu noktada devletler üzerinde temel baskı aracı işlevi görmektedir¹⁶⁴.

Yine alelade yabancılarla kıyasladığımızda devletlerin, ülkelerine gelen yabancıları geldikleri devletlere geri gönderebildikleri hatta onları sınır dışı bile edebildikleri görülürken, mültecilerin kaçtıkları devletlere geri gönderilemedikleri hatta bunun (geri göndermeme ilkesi) uluslararası teamül hukukun bir parçası olarak kabul edildiğini görmekteyiz. Bu açıdan baktığımızda, mültecilerin sığındıkları devletler nazarında diğer alelade yabancıların aksine önemli bir hukuksal güvenceye sahip olduklarını ve bunun onları diğerlerinden ayırdığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

¹⁶⁴ Yılmaz Altuğ, a.g.e., ss. 2-3.

Alade yabancılarından ve göçmenlerden farklı özelliklere ve statüye sahip olan mültecilerin 1951 Sözleşmesi uyarınca özel bir takım hakları da bulunmaktadır. Sözleşme'yle mültecilere sağlanan ve taraf devletlerin ırk, din veya geldikleri ülke bakımından hiçbir ayırım yapmadan mültecilere sağlamakla yükümlü oldukları (3. madde) haklar şunlardır: Din özgürlüğü (4. madde), medeni haklardan yararlanma özgürlüğü (12. madde), menkul ve gayrimenkul edinme hakkı (13. madde), fikri ve sınai mülkiyet hakkı (14. madde), dernek hakları (15. madde), mahkemelerde taraf olma hakkı (16. madde), çalışma hakkı (17. madde), tarım, sanayi, sanat ve ticaret sahalarında iş yeri açmak ve şirket kurma hakkı (18. madde), ihtisas mesleğini icra etme hakkı (19. madde), vesika (karne) hakkı (20. madde), mesken edinme hakkı (21. madde), eğitim hakkı (22. madde) ve sosyal sigorta ve çalışma mevzuatından yararlanma hakkı (24. madde).

Mültecilerin, sahip oldukları statünün kendilerine sağlamış oldukları bu hakların yanında sırf insan olmalarından kaynaklanan ve pek çok uluslararası belgenin de konusunu oluşturan temel insan hakları da mevcuttur. Söz konusu temel hakları konu alan sözleşmelerden bazıları şunlardır: Her Türlü ırk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme (1965), Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966), Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme (1979), İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme (1984) ve Çocuk Haklarına Dair BM Sözleşmesi¹⁶⁵ (1989).

Görüldüğü gibi doğrudan olmasa da dolaylı olarak mültecilerin haklarını konu alan pek çok sözleşmeden söz edilebilmektedir. Mültecilerin öznel özelliklerinin dışında sırf insan olmalarından kaynaklanan ve insan haklarının da merkezinde yer alan bu temel hak ve özgürlükler, özel olarak mültecilere sağlanan hakların yanında onları tamamlayan ve bütünleyen bir özellik göstermektedirler. Mültecilerin insan hakları ile ilişkileri, sırf bu haklardan yararlanmaları ile ilintili de değildir. Bakıldığında mülteciler

¹⁶⁵ Taner Kılıç, "Bir İnsan Hakkı Olarak İltica Hakkı", **8-11 Aralık Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler** içinde, İstanbul, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Yayın No:6, 2006, s. 181.

açısından insan hakları sorununun iki boyutu bulunan bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Mültecilerin içerisinde bulundukları konumun temel sebebini insan hakları ihlaline maruz kalmış olmaları oluşturmaktadır ki bu bahsedilen sorunun da ilk boyutunu teşkil etmektedir. Gerçekten de mülteciler, insan hakları ellerinden alınmış ve temel hakları çiğnenmiş kişilerdir ve bu açıdan ihlal edilen haklarının kendilerine geri iade edilmesi kritik bir öneme haizdir. Bu noktada en başta görev mültecilerin sığındığı devletlere düşmektedir. Söz konusu devletler uygulayacakları kapsamlı rehabilitasyon ve uyum programlarıyla mültecilerin en kısa sürede eski yaşamlarına dönmelerini sağlamalı ve onların içerisinde bulundukları toplumlara entegrasyon süreçlerini mümkün olduğunca kısaltmalıdırlar.

Bu noktada devreye sorunun ikinci boyutu girmektedir. Çünkü insan hakları normları, mültecilerin sığındıkları ülkede tabi olacakları statünün asgari standartlarının belirlenmesi noktasında temel veriyi oluşturmaktadır. Her devlet mültecilere sağlayacakları koşul ve imkanları belirlemekte kısmi bir serbestiye sahiptir ancak bu serbestinin sınırını temel insan hakları normları oluşturmaktadır. Bu açıdan hiçbir devlet uluslararası alanda kabul gören temel insan hakları standartlarının altındaki koşulları mültecilere sunmamak yükümü altındadır. Bu yüküm, mültecilerle ilgili kabul edilmiş uluslararası ve bölgesel sözleşmeler çerçevesinde hukuksal bir yüküm olduğu kadar aynı zamanda kültürel ve sosyal boyutları da bulunan ahlaki bir yükümdür de. İnsanlık ailesinin eşit birer üyesini oluşturan mültecileri içerisinde bulundukları öznel koşullar dolayısıyla dışlamak veya diğer insanlardan farklı muameleye tabi kılmak zaten yaşamın kıyısında varlıklarını sürdürmek zorunda olan insanları daha da uçurumun kenarına itmek ve bir anlamda onları karanlığın içerisine hapsetmek anlamına gelecektir. Mülteciler açısından içerisinde bulundukları karanlık ortamı aşma noktasındaki ışık kaynağı insan hakları normlarıdır ve bu normlardan yararlanmak da onların sırf insan olmaktan kaynaklanan en doğal haklarıdır¹⁶⁶.

¹⁶⁶ Bülent Peker ve Mithat Sancar, **a.g.e.**, ss. 29-30.

Bu noktada mülteci statüsünü uluslararası alanda belirleyen temel belge olan 1951 Sözleşmesi'ndeki mülteci tanımının eksik ve kusurlu bir yönünün bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. O da Sözleşme'deki mülteci tanımında bazı insan haklarının, ki bunlar medeni ve siyasi nitelikli haklardır, ihlal edilmesinin mülteci statüsüne kabul noktasında belirleyici olduğu belirtilmiş ancak ihlale konu olan temel haklardan bahsedilirken bunların tamamlayıcısı nitelikteki ekonomik, sosyal ve kültürel haklara değinilmemiştir. Bu açıdan baktığımızda Sözleşme'deki tanım eksiktir çünkü medeni ve siyasi haklar gibi temel insan haklarının birer parçasını oluşturan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ihlal edilmesi olayı göz ardı edilmiş ve tanım dışı bırakılmıştır. Bu nedenle, 1951 Sözleşmesi'ndeki mülteci tanımı çeşitli insan haklarının birbirlerine bağlılığı ve bölünmezliği kuralını yansıtmayan ve bunu benimsemeyen bir yapıya sahiptir. Belirli temel insan haklarının ihlal edilmesini mülteci tanımı içerisine almanın ve diğer temel hak ihlallerini kapsam dışı bırakmanın makul bir izahını yapabilmek pek mümkün görünmemektedir. Sözleşme'deki mülteci tanımı ile ortaya konulan zımni anlayışı kabul ettiğimizde, temel insan hakları arasında bir hiyerarşinin olduğunu da kabul etmiş olacağız ki bunu, insan haklarının gerisinde var olan temel anlayışla ve inanışla bağdaştırmak çok zordur¹⁶⁷.

Mülteciler, içerisinde bulundukları koşullar sebebiyle diğer insanlardan farklı muameleyi hak eden ve bu çerçevede özel koruma önlemlerine muhtaç olan bireylerdir. Bu açıdan mültecilere yönelik devlet politikalarının ve yaklaşımlarının belirlenmesinde bu kişilerin öznel özelliklerinin göz önünde bulundurulması ve bu özelliklerine denk gelen özel uygulamalara tabi kılınmaları gerekmektedir. Mülteciler, diğer toplum kesimlerinin yararlanmakta olduğu haklardan mümkün olduğunca istifade ederken bir yandan da onlardan ayrı ve farklı özel haklara sahip olmalı ve bu çerçevede

¹⁶⁷ Marjoleine Zieck, *UNHCR and Voluntary Repatriation of Refugees: A Legal Analysis*, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 1997, ss. 28-29.

devletler de gerekli durumlarda bu kişilere yönelik pozitif ayrımcılık içeren uygulamalara başvurmalıdırlar¹⁶⁸.

Uluslararası alanda mülteci korumasının temel belgesini oluşturan ve bu açıdan uluslararası mülteci hukukunun da ana belgesi olma özelliğine haiz olan 1951 Sözleşmesi'ne göre devletlerin, mültecilere yönelik yükümlülükleri şunlardır: Bulunduğu ülkede bir hakkını kullanmak için o ülke yetkililerinin yardımına ihtiyaç duyan mülteciye yardımcı olma (25. madde), ülkesinde yasal olarak ikamet eden mültecilere, herhangi bir yabancı gibi ikamet yerini tespit ve özgürce seyahat etme hakkını tanıma (26. madde), ülkesinde bulunan ve geçerli bir seyahat belgesine sahip olmayan her mülteciye kimlik kartı çıkartma (27. madde), ülkede bulunan mültecilere, ulusal güvenlik veya kamu düzeni ile ilgili engelleyici ciddi sebepler bulunmadıkça, kendi toprakları dışında seyahatlerini temin edecek seyahat belgeleri verme (28. madde), mültecilere, vatandaşlarına uyguladığından daha yüksek resim, harç ve vergi uygulamama (29. madde), mültecilerin topraklarına getirdikleri değerli varlıkları yerleşmek üzere kabul edildikleri bir başka ülkeye nakletmelerine izin verme (30. madde), mültecilere ülkeye illegal girişlerinden ötürü ceza vermeme, gerekli olanların dışında statüleri belli olana kadar mültecilerin hareketlerine kısıtlama uygulamama, başka bir ülkeye kabulleri konusunda gerekli kolaylıkları sağlama (31. madde), mültecileri, ulusal güvenlik ya da kamu düzeni ile ilgili sebepler dışında sınır dışı etmeme, sınır dışı edilmesi gereken mültecilere diğer bir ülkeye yasal olarak kabullerini sağlayabilmeleri için makul bir süre tanıma (32. madde), mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına geri göndermeme veya iade etmeme (33. madde) ve mültecileri zaman içinde özümseme ve vatandaşlığa alma konusunda gerekli tedbirleri alma, vatandaşlığa alma işlemlerini çabuklaştırmaya ve bu işlemlerin masraf ve resimlerini her türlü imkan ölçüsünde azaltmaya yönelik özel çaba sarf etmedir (34. madde).

¹⁶⁸ Peggy Levitt ve Sarah Wagner, "Refugee Rights and Wrongs: Global Cultural Diffusion Among the Congolese in South Africa", **MIT/Mellon Foundation Workshop on Forced Migration-Working Paper 23**, ss. 1-3.

Görüldüğü gibi, mültecileri korumak ve bazı alanlarda haklar tanımak konusunda sığınılan devletlere özel sorumluluklar yüklenmiştir. Bu çerçevede devletler, mültecilerin eski yaşam standartlarına geri dönmeleri ve normal bir hayat sürebilmeleri için uygun ortamı hazırlamak ve sosyal uyum ve entegrasyon politikaları izlemekle mükelleftirler. Devletlerin mültecilere yönelik yükümlülükleri daha bu kişiler ülke sınırlarına vardıkları andan itibaren başlamakta ve, eğer bu kişiler isterlerse, ülkeden ayrılışlarına kadar devam etmektedir. Bu noktada, non refoulement (geri göndermeme) ilkesi gerek 1951 Sözleşmesi'ne taraf olan devletleri gerekse de taraf olmayanları bağlayan önemli bir yükümlülük kaynağıdır. Günümüzde uluslararası teamül hukukunun bir parçası olduğu kabul edilen geri göndermeme ilkesi, ülke sınırlarına varmayı başaran her mülteciye, sığınılan devlet tarafından tanınması gereken bir hakkı vurgulamaktadır. Bu haktan, bulunduğu devlet ülkesi açısından tehlikeli sayılması için ciddi herhangi bir sebep bulunmayan veya ciddi bir adi suçtan dolayı kesinleşmiş bir mahkumiyet kararı bulunmayan (33/2. madde) her mültecinin yararlanma ve sığınılan devletten bunu talep etme hakkı vardır. Devletlerin bu yükümlülüklerinin kaynağı 1951 Sözleşmesi ve bu çerçevede hukuk olduğu kadar aynı zamanda, insanlığın geçmişten günümüze kadar belirlediği ahlaki kurallar ve ilkelerdir de¹⁶⁹.

Devletler sınırlarına gelen mültecileri ülkelerine kabul ettikten sonra bunların, vatandaşları tarafından yararlanılan haklardan mümkün olduğunca yararlanması ve gerekli durumlarda özel uygulamaların öznesi olması noktasında da sorumludurlar. Devletlerin bu sorumluluklarını yerine getirme aşamasında mültecilere vatandaşlık tanıma yoluna başvurmaları 1951 Sözleşmesi'nde öngörülen en etkili ve yapıcı yöntemdir. Sığındıkları devletin vatandaşlığını kazanan mültecilerin, bulundukları ülke toplumlarına uyum açısından önemli bir merhale kat edeceklerine ve yeni bir hayatın temelini atacaklarına hiç şüphe yoktur. Nitekim, 1951 Sözleşmesi'nde mültecilerin vatandaşlık kazanmaları konusunda devletlerin gerekli bütün kolaylıkları sağlamalarını ve teşvik edici uygulamalara başvurmalarını öngörmüş olması

¹⁶⁹ James C. Hathaway ve John A. Dent, **Refugee Rights: Report on a Comparative Survey**, Toronto, York Lanes Press, 1995, ss. 4-10.

da vatandaşlığın, mültecilerin yeni bir hayata başlamaları noktasındaki önemini ortaya koymaktadır.

Sahip oldukları haklar ve bu hakları sağlama noktasında sığındıkları devletlerin sorumlulukları belirtilen mültecilerin, içerisinde bulundukları statülerini kazanmaları aşaması üzerinde durulması gereken önemli bir başka konudur. Daha önce de belirtildiği gibi mültecilik, bu statü için gerekli koşulların ortaya çıktığı andan itibaren sahip olunulabilen bir statüdür ancak söz konusu statünün hukuksal açıdan değer kazanabilmesi için ya sığınılan devlet ya da BMMYK yetkililerince bunun resmen tanınması gerekir. Başka bir deyişle, bir kişi mültecilik için gerekli koşulları taşıdığı anda *de facto* olarak bu statüyü kazanmaktadır ki bunun hukuksal alandaki karşılığı sığınmacı olmaktadır. *De facto* mültecinin yani sığınmacının, *de jure* olarak mültecilik statüsüne sahip olması için bunun resmen tanınması gerekmektedir. Sığınılan devlet ve BMMYK söz konusu tanıma işlemi gerçekleştirilmeye yetkili kurumlardır. Bunlar tarafından mülteci statüsünün kabul edildiğine yönelik yapılan işlemler ise kurucu değil açıklayıcı niteliktedir. Yani, ilgili kişi aslında mültecilik statüsünün gerektirdiği koşullar ortaya çıktığı anda bu statüyü *de facto* olarak kazanmıştır ancak bu durumun fiiliyattan çıkıp hukuksal bir nitelik alması ise, söz konusu statünün sığınılan devlet ya da BMMYK görevlilerince tanınması ile olmaktadır¹⁷⁰.

Uluslararası mülteci hukukunun kalbinde yer alan 1951 Sözleşmesi'ne göre bir kişinin mülteci olabilmesi için ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti ya da siyasal görüşleri nedeniyle zulme uğramak konusunda haklı bir korkuya sahip olması ve bu nedenle de ülkesi dışında bulunması gerekmektedir. Tanımın esaslı bir unsuru olan zulüm korkusunun yaşanmış bir olaya ilişkin olması zorunlu olmayıp, ileriye dönük taşınılan kaygı da bu noktada kabul edilebilir bir kanıt oluşturmaktadır. Nitekim, Uluslararası Hukuk Komisyonu bünyesinde mülteciler üzerine çalışan bir Ad Hoc Komite'nin kararına göre de mülteci, zulüm kurbanı olmuş bir kişi olabileceği gibi zulme uğramak konusunda haklı korkuları bulunan bir kişi de olabilmektedir. Bu

¹⁷⁰ Guy S. Goodwin-Gill, *a.g.e.*, s. 32.

açından bakıldığında, olağan bir nedenle (öğrenim, meslek, gezi vb.) yurt dışında bulunan bir kişi de zulme uğramak konusunda haklı bir korkuya sahip olursa mültecilik iddiasında bulunabilecektir. Bu konuda 1951 Sözleşmesi, ne mülteci farz edilen kişinin zulüm korkusu nedeni ile ülkesinden kaçmış olmasını ne de zulmün gerçekleşmiş olması koşulunu aramaktadır. Sözleşme'nin lafzı dikkate alındığında zulme dayalı haklı korku koşulunun geçmişten çok geleceğe yönelik atfedilmiş bir özellik taşıdığı görülmektedir¹⁷¹.

Sığınılan ülke devleti ve/veya BMMYK yetkililerince bir kişinin mülteci olup olmadığı hususu değerlendirilirken temel alınması gereken nokta söz konusu kişinin açıklamalarıdır. Bu noktada kişinin geldiği devlete yönelik yapılmış değerlendirmeler, bireyin açıklamalarından sonra ele alınması gereken unsurlardır. Bir başka deyişle, mültecilik statüsünün değerlendirilmesi noktasında bireyin iradesi ana çıkış noktasıdır. Ancak mültecilik statüsünün sona erdirilmesine karar verileceği zaman değerlendirmelerin kaynağını çıkış ülkesindeki gelişmeler oluşturacaktır. Uluslararası mülteci hukuku çerçevesinde kabul gören “bitim hükmü” ilkesine göre, insanlara yalnızca mutlak gerekli olduğu sürece mülteci statüsü verilmeli, çıkış ülkelerinde köklü ve kalıcı değişiklikler meydana geldiğinde söz konusu statüye son verilmelidir. Nitekim, son yirmi yıl süresince BMMYK ve sığınılan devletler, barışın elde edildiği ve demokratik hükümet sistemlerinin işlemeye başladığı on beş farklı ülkeden gelen mülteciler için bu mekanizmayı işletmişlerdir¹⁷².

Bir kişinin mültecilik iddiasında bulunması noktasında, ülkesinde yaşamış olduğu baskıcı önlemler ve buna dayalı zulüm korkusu temel neden olabileceği gibi, bizzat kaçılan ülke devletinin vatandaşlıktan çıkarma eylemi de söz konusu devletin kişiye koruma sağlamaktan kaçındığını/bunu reddettiğini göstermesi, dolayısıyla da bireyin mültecilik statüsü için gereken koşullara haiz olduğunu ortaya koyması açısından yeterli bir neden oluşturabilmektedir. Şu unutulmamalıdır ki, bir devletin diplomatik koruma

¹⁷¹ Guy S. Goodwin-Gill, *a.g.e.*, ss. 40-41.

¹⁷² BMMYK (UNHCR), *a.g.e.*, s. 91.

mekanizmasından yararlanamadığı için bir kişi yabancı bir devletten mültecilik statüsü talep etmekte ve koruma aramaktadır. Dolayısıyla, eğer bir devlet bir vatandaşını vatandaşlıktan çıkarırsa söz konusu kişi diplomatik korumadan da mahrum kalacağı için, mültecilik iddiasında bulunabilecek ve kendisine yabancı devletler nazarında himaye arayabilecektir¹⁷³.

Mülteci tanımında yer alan zulüm kavramı, söz konusu statünün belirlenmesi noktasında değer ve önem taşıyan bir başka unsurdur. Şunu baştan belirtmek gerekir ki, zulüm kavramı ne 1951 Sözleşmesi'nde ne de başka herhangi bir sözleşmede tanımlanmış değildir. Ancak, zulüm kavramına etimolojik düzeyde yaklaşıldığında bunun temeldeki anlamının, yaşamdan ya da fiziksel özgürlükten mahrum olma tehdidi olduğu söylenebilir. Yine, birtakım eylemlerin özelliklerinden yola çıkılarak zulüm kavramının anlamına ulaşılabilir ki 1951 Sözleşmesi bu noktada, hangi kısıtlamaların zulüm olarak nitelendirilebileceğini üç unsur çerçevesinde ortaya koymaktadır. Bunlar:

- a) Tehdit edilen özgürlüğün içeriği/niteliği,
- b) Kısıtlamanın içeriği ve şiddeti,
- c) Bireysel durumda kısıtlamanın meydana gelme olasılığıdır¹⁷⁴.

Sığınma hukuku bağlamında zulüm kavramına yaklaştığımızda, kişinin bazı temel haklarının uluslararası koruma gerektirecek düzeyde ihlal edilmesinin, zulüm olgusunun vuku bulması noktasında temel oluşturduğu görülmektedir. Günümüz uluslararası insan hakları hukukunda, bu türden temel haklar şunlardır: Kişinin bedensel ve zihinsel bütünlüğü (yaşam hakkı, işkence ve kötü muamele ile insanlık dışı cezalandırma yasağı, zorla çalıştırma yasağı, hukuk önünde kişi olarak tanınma hakkı), ayrımcılık yasağı, kişi güvenliği ve özgürlüğü hakkı (keyfi gözaltı, tutuklama ve hapsetme yasağı), düşünce, ifade ve inanç özgürlüğü hakkı, adil yargılanma hakkı ve suçluluğu kanıtlanıncaya kadar masum sayılma hakkı, kişisel

¹⁷³ Guy S. Goodwin-Gill, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁷⁴ Guy S. Goodwin-Gill, **a.g.e.**, s. 68.

mahremiyet ve ailenin dokunulmazlığı hakkı, kişinin ülkesini terk etme ve ülkesine dönme hakkı¹⁷⁵.

Zulüm kavramının belirlenmesinde insan haklarının devamlı ve sistemli bir şekilde ihlal edilmesinin esas alınması gerektiği noktasında bir mutabakatın bulunduğunu belirtmek gerekir. İnsan hakları ihlalleri doğrudan devlet görevlilerinin eylemlerine dayanabileceği gibi, devletin onayı ya da hoşgörüsü altında başka kişi veya örgütlerin faaliyetlerinden de kaynaklanabilmektedir. Her koşulda zulmün varlığından söz edebilmek için, devletin koruma görevini doğrudan veya dolaylı bir şekilde yerine getirmemesi ya da getirememesi yeterlidir. Devletin yurttaşını ya da yetkisi altında bulunan kişiyi koruma yeteneğinin ortadan kalktığı durumlar şunlardır:

- a) Temel hak ihlallerinin ya da zulmün devlet adına hareket eden görevliler ya da kişi veya gruplar tarafından gerçekleştirildiği durumlar,
- b) Hükümet birimlerinin bu tür uygulamaları hoş gördüğü ya da teşvik ettiği durumlar,
- c) Hükümetin bu tür uygulamalara müdahale edemediği, kişi ya da topluluğu bu tür uygulamalara karşı koruyamadığı ya da korumaktan kaçındığı durumlar¹⁷⁶.

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, zulüm ya da sürekli baskı niteliğindeki uygulamanın belirli bir topluluğa yönelik olduğunun gösterilebildiği durumlarda, sığınma talebinin değerlendirilmesinde kişinin zulme uğradığına dair bireysel kanıt yerine, kişinin zulüm uygulamalarına maruz kalan ya da kalabilecek olan topluluğa mensup olduğunun kanıtlanması yeterli kabul edilmeli, sığınma talep eden mülteci, topluluğun başka üyelerinden daha fazla risk altında olduğunu göstermek zorunda bırakılmamalıdır. Özellikle toplu sığınma vakalarında rastlanan bu durumların ortadan kaldırılması noktasında sığınan devletlere büyük sorumluluk düşmektedir. Canlarını kurtarma derdiyle alélacele yurtlarını terk eden insanlardan bir de sınırda bu durumlarını ispatlamalarını sağlayacak belgeleri

¹⁷⁵ Bülent Peker ve Mithat Sancar, **a.g.e.**, ss. 19-20.

¹⁷⁶ Bülent Peker ve Mithat Sancar, **a.g.e.**, s. 21-23.

ve kanıtları istemek yerine, mültecinin beyanını temel almak 1951 Sözleşmesi'nce de devletlere yöneltilen bir yükümlülüktür.

Mülteci statüsünün belirlenmesinde belirleyici bir başka unsur korkudur. Başta da belirtildiği gibi mülteci, zulme uğrama korkusu taşıyan kişidir, dolayısıyla bir kişinin mülteci olup olmadığının belirlenmesinde zulüm kadar korku unsurunun da mevcut olup olmadığının incelenmesi ve belirlenmesi son derece önemlidir. 1951 Sözleşmesi'nde zulüm gibi korku unsurunun da tanımına yer verilmemiştir. Subjektif bir özelliğe sahip olan korku unsurunun, tam olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Kişiden kişiye değişebilecek bir nitelik gösteren korku, gereğinden fazla abartılmış veya küçümsenmiş olabilmektedir. Ancak korkunun her zaman kabul edilebilir bir nedeni olmalıdır ki bu neden, aslında korkunun da varlık sebebini yansıtır. Dolayısıyla, mültecilik statüsünün değerlendirilmesinde korku unsuru ele alınırken söz konusu korkuyu yaratan sebeplere odaklanılması ve her olay ve birey bazında ayrı ayrı durumların değerlendirilmesi en mantıklı yoldur¹⁷⁷.

Mülteci statüsünün değerlendirilmesinde, zulme uğrama konusunda haklı nedenlere dayalı korkunun bulunması ne kadar önemli ise söz konusu kişinin ülkesi dışında bulunması ve uluslararası bir sınırı geçmiş olması da o kadar önemlidir. Bugün mülteci nitelmesi yapılırken sığınılan devletlerin ve BMMYK'nın baktığı temel kriter, söz konusu kişinin ülkesi dışına çıkıp çıkmadığıdır ki eğer kişi ülkesinden kaçmayı başaramamış ve ülkesinde kalmışsa söz konusu kişiye kendi ülke devleti nazarında koruma araması salık verilmektedir. Bu açıdan baktığımızda eğer bir kişi yabancı bir devletten mültecilik statüsü talep etmek istiyorsa mutlaka kendi ülkesi sınırları dışına çıkmış olmalıdır.

Her ne kadar zulme uğrama konusunda haklı korkuya sahip olan ve ülkesi dışında bulunan her kişi mültecilik statüsüne başvurabilse de 1951 Sözleşmesi'ne göre bazı kişiler söz konusu özellikler taşıyalar dahi mültecilik

¹⁷⁷ Guy S. Goodwin-Gill, *a.g.e.*, s. 40.

statüsünden faydalanamayacak ve bu statünün dışında bırakılacaklardır. 1951 Sözleşmesi'nin 1. maddesinin D, E ve F fıkralarına göre;

- a) BMMYK dışında diğer bir BM organı veya örgütünden halen koruma ve yardım gören kimseler,
- b) İkamet ettiği ülkenin yetkili makamlarınca o ülke vatandaşlığını taşıyanların sahip olduğu hak ve yükümlülüklerle sahip sayılanlar ile,
- c) Barışa karşı suç, savaş suçu ve insanlığa karşı suçlara ilişkin hükümler koyan uluslararası belgelerde tanımlanan bir suç işlediğine,

Bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmeden önce, o ülkenin dışında siyasal niteliği olmayan ağır bir suç işlediğine veya, BM'nin amaç ve ilkelerine aykırı fiillerden suçlu olduğuna dair hakkında ciddi kanaat mevcut olan kişiler bu Sözleşme kapsamında mülteci olarak kabul edilmezler.

1951 Sözleşmesi'nde sayılan bu nedenlerden herhangi birine dahil olan kimseler, mülteci olarak kabul edilemeyecekleri gibi, bir şekilde mülteci statüsüne dahil olan kişilerden daha sonra bu madde hükümleri kapsamına girdikleri tespit edilenlerin statüleri de iptal edilir.

Sayılan durumlardan birincisi ile ilgili olarak, BMMYK'nın dışında Filistinli mültecilere yönelik çalışmalar yapan Birleşmiş Milletler Yakın Doğu Filistin Mültecileri Yardım ve Çalışma Ajansı'nın (United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East-UNRWA) var olduğunu ve Filistinli mültecilerin bu nedenle 1951 Sözleşmesi'nin kapsamı dışında bırakıldığını belirtebiliriz. Bu kuruluş, Kasım 1947'de BM Genel Kurulu'nun Filistin topraklarında Yahudi ve Arap devletleri kurulmak üzere iki ayrı bölge yaratması üzerine çıkan çatışma sonucunda yaklaşık 750.000 Filistinlinin yerinden edilmesi üzerine Aralık 1949'da kurulmuştur¹⁷⁸.

İkinci duruma baktığımızda ise burada uluslararası korumaya ihtiyaç duymayan kimselerin konu edildiği görülmektedir. Esasında mülteci nitelik ve

¹⁷⁸ Bülent Peker ve Mithat Sancar, **a.g.e.**, ss. 27-28.

şartlarını taşıyan bu kimseler ikamet ettikleri ülkelerde vatandaşlığa kabul edilmemekle birlikte ülke vatandaşlarının sahip olduğu hak ve yükümlülüklerin hemen hemen tümünden yararlandıkları için, uluslararası korumanın kapsamı dışında bırakılmışlardır. Mültecilik vatandaşlığa nazaran daha sınırlı haklar sağlayan bir statü olduğundan, vatandaş gibi muamele gören kişilere mülteci statüsü tanınmasına gerek duyulmamıştır.

Üçüncü durumda ise, büyük bir kısmı insanların ülkelerini terk etmelerine ve mülteci statüsünden yararlanma taleplerine temel teşkil eden zulüm kavramına vücut veren suçları işlediğine dair ciddi kanaat bulunan kişilere uluslararası korumanın kapılarını kapatma amacı söz konusudur.

Mülteci statüsünün iptalini gerektiren nedenlerin yanında 1951 Sözleşmesi ile ayrıca mülteci statüsünü sona erdiren sebeplere de yer verilmiştir. Sözleşme'nin 1. maddesinin C fıkrasına göre;

- a) Vatandaş olduğu ülkenin korumasından kendi isteğiyle tekrar yararlanan,
- b) Vatandaşlığını kaybettikten sonra kendi arzusuyla tekrar kazanan,
- c) Yeni bir vatandaşlık kazanan ve vatandaşlığını yeni kazandığı ülkenin korumasından yararlanan,
- d) Kendi arzusu ile terk ettiği veya zulüm korkusu ile dışında bulunduğu ülkeye kendi arzusuyla tekrar yerleşmek üzere dönen,
- e) Mülteci sayılmasını gerektiren şartlar ortadan kalktığı için vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanmaktan kaçınmaya devam edemeyecek olan ve,
- f) Tabiiyetsiz olup da, mülteci sayılmasına yol açan şartlar ortadan kalktığı için normal ikametgahının bulunduğu ülkeye dönebilecek durumda olan kimselerin mülteci statüsü sona erer.

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, mülteci statüsünün sona ermesi ile mülteci statüsünün iptali tamamen farklı şeylerdir. İptal durumunda, gerçek durum bilinmemekte ve bu nedenle de kişiye mülteci statüsü tanınma yoluna gidilmektedir. İdari bir işlem olan iptal kararına başvurulmasında, kişinin gerçekleri büyük ölçüde saptırdığının ve/veya statü dışı bırakılmasını gerektirecek durumları sakladığının sonradan anlaşılmış olması bir ön

gerekliliktir. Mülteci statüsünün iptali kararını BMMYK vermekte ve bu kararın alınmasıyla birlikte ilgili kişi mültecilik statüsünün sağladığı tüm hak ve yetkilerden mahrum olmaktadır¹⁷⁹.

Mültecilik statüsünün sona ermesi ile ilgili olarak sayılan nedenlerden ilk dördü mülteci kabul edilmiş kişinin kendinden kaynaklanan bir takım sebeplerden dolayı gerçekleşirken, son iki sebep ise, mültecinin kaçtığı ülkede meydana gelen değişikliklerden vuku bulmaktadır. Genel anlamda mültecinin kaçtığı ülke ile bağlantısını yeniden kurması olarak nitelenebilecek ilk dört neden çerçevesinde vurgulanması gereken ilk şey, zorunluluktan kaynaklanan durumların mültecilik statüsünün kaybedilmesi için bir sebep oluşturmadığıdır. Bazı durumlarda kişiler, kaçılan ülkenin kamu kurumları veya görevlileri ile çeşitli işlemlerin gerektirmesi sebebiyle (pasaport veya gezi belgesi alınması gibi) iletişim kurmak zorunda kalabilirler. Bu durumlarda kişinin, kaçtığı ülke ile yeniden bağlantı kurması bir zorunluluğa dayandığı için mültecilik statüsünün kaybedilmesi de söz konusu olmamaktadır¹⁸⁰.

İlk dört sebeple alakalı olarak üstünde durulması gereken ikinci husus, kişinin kaçtığı ülke ile bağlantısını kurup mülteci statüsünü kaybetmesinden sonraki durumuyla ilgilidir. Bir kişi kaçtığı ülke ile bağlantısı bir şekilde yeniden sağlar ve bu sebeple de mülteci statüsünü kaybeder ancak ikinci kez ülkeden ayrılmak zorunda kalırsa bu durumda da yeniden mültecilik başvurusunda bulunabilir. İkinci kez yapılacak mültecilik başvurusunda da zulme dayalı haklı bir korkunun mevcut bulunduğu gösterilmesi söz konusu statüye başvuran kişi için bir yükümlülüktür. Burada kişinin mültecilik başvurusu değerlendirilirken, meydana geldiğini iddia ettiği olaylar ikinci kez kaçılan ülkeyle bağlantının kurulduğu andan itibaren geçerli olmak üzere dikkate alınacaktır.

Mültecilik statüsünün sona ermesi ile alakalı olan nedenlerden son ikisine baktığımızda bunların kaçılan ülkedeki değişimlerle ilgili oldukları görülmektedir. Bu noktada şunu belirtmemiz gerekir ki, kaçılan ülkedeki

¹⁷⁹ Çiğdem Altınışık ve Mehmet Şahin Yıldırım, **Mülteci Haklarının Korunması**, Ankara, Ankara Barosu Yayınları, 2002, s. 27.

¹⁸⁰ Guy S. Goodwin-Gill, **a.g.e.**, s. 81-84.

değişimlerin mülteci statüsünü sona erdirebilmesi için söz konusu değişikliklerin köklü, istikrarlı ve sürekli nitelikte olması ayrıca zulüm korkusunu da tamamen ortadan kaldırması gerekmektedir. BMMYK'ne göre, bir ülkedeki değişimler değerlendirilirken bunların insan haklarını konu alan uluslararası belgelerle uyumluluğu ve insan hakları alanında faaliyet gösteren bağımsız kurumların incelemeleri ile birlikte yapılması gerekmektedir. Yine Yüksek Komiserliğe göre, ülkedeki değişikliklerin en az 12 ila 18 ay arasında devam etmesi, bunların geçici olmadığını, sürekli bir nitelik arz ettiğini ortaya koyması açısından gereklidir¹⁸¹.

Buraya kadar anlatılanları değerlendirdiğimizde, mültecilik statüsünün kendine özgü hak ve yükümlülükleri bulunan özel bir statü olduğunu ve bu statüyle ilgili temel kuralların 1951 Sözleşmesi ile belirlendiğini söyleyebiliriz. İnsan hakları ihlal edilen ve yabancı ülkelerde koruma arayan mültecilere yönelik sığınılan devletler başta olmak üzere çeşitli uluslararası kurumlar ve kuruluşların önemli sorumlulukları bulunmakta olup, söz konusu sorumlulukların koordineli ve yapıcı politikalar çerçevesinde yerine getirilmesi büyük önem arz etmektedir. Uluslararası mülteci hukukunun başarısı, mültecilerle ilgilenen tüm aktörlerin yetki ve sorumluluklarının bilincinde olmalarına ve bunları iyi niyetle yerine getirmelerine bağlıdır.

III. Mültecilerin Korunmasına Yönelik Uluslararası Kuruluşlar ve BMMYK

Genellikle uluslararası alanda yaşanan büyük savaşlar ve çatışmalar neticesinde gündeme gelen mülteci hareketleri ve sorunları, söz konusu dönemlerde uluslararası kamuoyu tarafından yoğun bir şekilde tartışılmakta ve sorunlara çözüm bulmaya yönelik pek çok girişimlerde bulunmaktadır. Nitekim, uluslararası alanda mültecilerle ilgili kurulan ilk örgütlenme olan F. Nansen Mülteciler Yüksek Komiserliği de I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı büyük sıkıntıların ve ortaya çıkardığı milyonlarca yerinden edilmiş kişi gerçeğinin uluslararası kamuoyu tarafından fark edilmesi ve bunun özellikle

¹⁸¹ Guy S. Goodwin-Gill, **a.g.e.**, s. 85.

büyük devletler nazarında önemsenmesi neticesinde gündeme gelmiştir. Milletler Cemiyeti (MC) kararı ile kurulan ve Cemiyet bünyesinde faaliyet gösteren kurumun ilk Yüksek Komiseri Dr. Fridtjof Nansen olup, kendisi bu göreve 1921 yılında atanmıştır. Görevde kaldığı 1921-1930 yılları arasında pek çok mültecinin ülkelerine geri dönmesinde önemli rol oynayan F. Nansen ayrıca hazırladığı ve literatürde Nansen Pasaportu olarak anılan belgeyle de mültecilere devletler nazarında yasal koruma sağlamıştır¹⁸².

Nansen'in 1930 yılında ölümü üzerine Yüksek Komiserlik faaliyetlerine son vermiş ve yerine Mülteciler Uluslararası Nansen Ofisi ismiyle otonom bir birim kurulmuştur. Ancak, 1933 yılında Hitler Almanya'sında Nasyonel Sosyalizmin ortaya çıkmasıyla başlayan Aryen olmayan Yahudiler ile rejim karşıtlarının kaçmaları şeklindeki hareketler sonucu, MC Konseyi, karargahı Londra'da bulunan MC'den ayrı, bağımsız, kendisi ile işbirliği içerisinde çalışacak özel Ad Hoc bir Yüksek Komiserlik (Almanya'dan Gelen Mülteciler İçin Yüksek Komiserlik) oluşturmuştur. Almanya'dan kaçan mültecileri, Avrupa veya başka bir yerde yerleştirmek ve korumak amacıyla oluşturulan bu organizasyonun başına, Yüksek Komiser olarak Ekim 1933'de ABD'den James C. McDonald getirilmiştir. Aralık 1935'de görevinden istifa edene kadar Yüksek Komiserliği sürdüren McDonald'ın yerine aynı tarihte Sir Neil Malcolm atanmış ve bu görevi 1938'e kadar sürdürmüştür. Ancak bu tarihte mülteci sayısı yaklaşık altıyüzbine ulaştığı ve sorunlar giderek arttığı için MC, hem Nansen Ofisi'nin hem de Alman mülteciler için kurulmuş olan Yüksek Komiserliğin faaliyetlerini 1938 yılının sonundan itibaren başlamak üzere durdurmuş ve her iki kuruluşun sorumluluğunu Ocak 1938 tarihinde Londra'da oluşturulan MC Yüksek Komiserliği'ne vermiştir.

Bu dönemde özellikle Alman işgali altında bulunan topraklardan ayrılmak isteyen kişilerin sorunlarının Avrupa kıtasındaki barış ve istikrarı tehdit eder bir boyuta ulaşması, kıtada önemli müttefikleri bulunan ABD'yi söz konusu soruna çözüm bulmaya yöneltmiş ve bu kapsamda ABD Başkanı Franklin Roosevelt'in girişimleri ile 1938'de Evian'da otuziki ülke temsilcisinin

¹⁸² M. Tevfik Odman, *a.g.e.*, ss. 16-19.

katıldığı bir konferans düzenlenmiştir. Konferansın sonunda Hükümetlerarası Mülteciler Komitesi (Intergovernmental Committee on Refugees-IGCR) adında ve MC'den ayrı olarak faaliyet yürüten bir birim oluşturulmuş ve başına da Roosevelt'in yakın arkadaşı George Rublee getirilmiştir. Almanya'dan kaçan mültecilerin korunması ve başka ülkelere yerleştirilmesi konusunda faaliyet yürüten IGCR, 31 Aralık 1946'da çalışmalarına son vermiştir¹⁸³.

ABD'nin Avrupa'daki mültecilere yönelik çalışmaları IGCR ile son bulmamış, Kasım 1943'de Washington'da kırkdört ülkenin katılımı ile imzalanan bir antlaşmayla Birleşmiş Milletler Yardım ve Yeniden Yapılanma Yönetimi (United Nations Relief and Rehabilitation Administration-UNRRA) adında yeni bir teşkilat kurulmuştur. İlk başkanlığını Herbert Lehman'ın yaptığı bu teşkilat esasen bir mülteci örgütü olmayıp sadece mülteciler hakkında değil, savaş nedeniyle yerinden edilmiş herkes hakkında çalışmalar yürütmüş, Sovyet topraklarında faaliyet yürütmesine izin verilmemekle birlikte yedi milyon kadar kişinin vatanlarına geri dönmelerini sağlamıştır.

Ne IGCR'nin ne de ardından kurulan UNRRA'nın beklenen başarıları sağlayamamaları başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batı'nın önde gelen devletlerini yeni bir kurumun ortaya çıkartılması noktasında harekete geçirmiş ve bu kapsamda Temmuz 1947'de Uluslararası Mülteci Örgütü (International Refugee Organization-IRO) kurulmuştur. Üç yıllık bir program için geçici nitelikte bir BM örgütü olarak kurulan IRO, çalışmalarını mültecileri menşe ülkeye geri döndürmekten çok üçüncü ülkelere yerleştirmek üzerine yoğunlaştırmıştır. Öyle ki, çalışma süresi içinde yetmişüçbin kadar insanın ülkesine geri dönmesi sağlanmış, buna karşılık bir milyondan fazla insan üçüncü bir ülkeye yerleştirilmiştir. IRO'nun mültecileri üçüncü ülkelere yerleştirirken esas aldığı nokta bu ülkelerdeki iş gücü açıkları olmuş ve örgüt bu kapsamda tıpkı bir uluslararası istihdam acentası gibi işgücü açığı olan ülkelerle söz konusu alanlarda yetenekli mültecileri bir araya getirmiştir. Bu

¹⁸³ Rieko Karatani, **a.g.m.**, ss. 527-528.

çerçevede mülteciler özellikle Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika ile Avustralya kıtalarındaki çeşitli ülkelerde yerleştirilmişlerdir.

IRO'nun önemli bir özelliği anayasası ile ilk defa bir mülteci tanımı getirmiş olmasıdır ki böylece, belirli soydan gelen mülteciler yerine getirilen mülteci tanımına giren herkes IRO'nun faaliyet alanına girmiş ve mülteci tanımı grup bazından birey bazına indirilmiştir. IRO Anayasası'nda genel olarak, ülkesi dışına kaçmak zorunda bırakılan ve ülkelerine geri dönmek istemeyen zulüm kurbanı kişiler olarak tanımlanan mülteciler, örgüt çalışmaları kapsamında Doğu Bloku'nun baskıcı uygulamalarından kurtarılmaya çalışılmıştır. Aslında bakıldığında IRO, mülteci sorunun siyasallaşmasının başlangıcını temsil etmektedir. Öyle ki, özel bir statü ile kurulan IRO'nun üyeleri de özel olarak belirlenmiş ve bu kapsamda Sovyet Bloğu'ndan hiçbir BM üyesi devlet örgüte üye alınmazken, o dönem BM üyesi olmayan İtalya ve İsviçre gibi ülkeler üye kabul edilmişlerdir. Bütçesi ABD ve İngiltere tarafından finanse edilen örgüt, kararlarını büyük ölçüde Genel Kurul'un denetimi dışında alabilmekte bu ise, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabetin örgüt çalışmalarına yansımaları engellemektedir. Mülteci tanımlamasında zulüm kavramını ön plana alan örgütün hedefinde Doğu Bloğu ve burada zulme uğrayan insanlar bulunmaktaydı¹⁸⁴.

Örgütü kuran devletlerin anlayışlarına göre, mülteci sorununun temel nedeni insan haklarına önem vermeyen, despot ve saldırgan Doğu Bloku devletlerinin ülkelerinde yaşayan halklara uyguladıkları zulümlerdi. Doğu Bloğu'ndan kaçan insanların korunması noktasında özgür ve barışçıl Batılı devletlere büyük sorumluluk düşmekteydi ki, IRO'nun kurulması ve mülteci tanımının getirilmesi Batı'nın belirtilen sorumluluğunu yerine getirmesini de temsil etmekteydi. Oysaki, o dönemde mülteci yaratan koşulları, Doğu Bloğu'nda olduğu kadar olmasa da, Batı Bloku ülkeleri içerisinde gözlemlemekte mümkündür. Ancak bu noktada Batılı devletlerin yaptığı, bilginin kontrolünü ele geçirmek ve kendi çıkarları için kullanmaktır. Şu bilinmektedir ki, IRO'nun kurulması ve mülteci tanımının belirlenmesinin

¹⁸⁴ Rieko Karatani, *a.g.m.*, ss. 528-531.

ardından Batılı devletler Doğu Bloğu karşısında psikolojik üstünlüğü elde etmişler ve bunu yeri geldiğinde kullanmaktan da çekinmemişlerdir. Günümüze kadar yansımaları bulunan bu durumun en somut örneği uluslararası alanda kabul görmüş mülteci tanımıdır. Zulüm nosyonu üzerine odaklanan bu tanımda mülteci kabul edilen kişi aslında Batı'nın, Doğu'da çeşitli işkence ve baskılara maruz kaldığını düşündüğü kişi imgesinden başka bir şey değildir. Başka bir deyişle bugün mülteci kimdir dediğimizde alacağımız cevap Batı'nın Doğu'ya yönelik algılama kalıplarından başka bir şey olmayacaktır. Bu açıdan IRO'nun kurulması mülteci sorununun da siyasallaşmasının başlangıcıdır ki bu süreç günümüzde halen devam etmektedir.

IRO'nun kurulduğu tarihlerde Orta Doğu bölgesinde yaşanan Arap-İsrail çatışmaları milyonlarca Filistinli'nin yerlerinden edilmesine sebep olmakta ve bu durum da BM'nin sürekli gündemine getirilmekteydi. 1948 yılında İsrail devletinin kurulması ile daha da büyüyen bu soruna çözüm bulmak amacıyla Genel Kurul'da peşi sıra toplantılar yapılmış ve bu toplantıların neticesinde 8 Aralık 1949'da kabul edilen 302(IV) sayılı kararla Birleşmiş Milletler Yakın Doğu Filistin Mültecileri Yardım ve Çalışma Ajansı (United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East-UNRWA) kurulmuştur¹⁸⁵.

İsrail devleti kurulduğunda yerlerinden edilen ve Ürdün, Lübnan, Mısır ve Suriye'ye sığınmak zorunda bırakılan ve İsrail işgali altındaki Filistin topraklarında bulunan Filistinlilere yardım etmek amacıyla kurulan UNRWA'ya günümüzde yaklaşık 4.6 milyon Filistinli mülteci kayıtlıdır. Çalışma alanı coğrafi olarak Lübnan, Suriye, Ürdün, Batı Şeria ve Gazze Şeridi ile sınırlı olan UNRWA, söz konusu bölgelerdeki Filistinli mültecilerin eğitim, sağlık, güvenlik, sosyal hayat vb. birçok alandaki ihtiyaçları ile ilgilenmekte ve bu konularda yerel otoritelerle işbirliği içerisinde çalışmaktadır. Ayrıntılı bir kuruluş yasası olmayan UNRWA, zamanla oluşturduğu Kayıt Talimatı'nda (Consolidated Registration Instruction)

¹⁸⁵ "Establishment of UNRWA", <http://www.un.org/unrwa/overview/index.html>, (erişim tarihi: 2.07.2009).

işlevsel bir mülteci tanımı benimsemiştir. Buna göre Filistinli bir mülteci, 1948'de çıkmış olan çatışmanın en az iki yıl öncesinden beri Filistin'de ikamet eden ve bu çatışma sonucu hem evlerini hem de geçim kaynaklarını kaybetmiş olan ve 1948'de UNRWA'nın görev yaptığı bölgelere sığınan kişiler olarak tanımlanmıştır. UNRWA'nın faaliyet alanının özneleri Filistinli mülteciler olduğundan BMMYK gibi diğer BM kuruluşlarının bu alanda çalışma yürütmeleri mümkün değildir. Bununla birlikte UNRWA'nın faaliyet gösterdiği bölge dışında bulunan Filistinli mülteciler de diğer mülteciler gibi 1951 Sözleşmesi ve diğer BM mekanizmalarından faydalanabilmektedirler.

Günümüzde uluslararası alanda mültecilerle ve onların sorunlarıyla ilgilenen en önemli kurum olan BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) 14 Aralık 1951 tarihinde Genel Kurul'a bağlı yardımcı bir organ olarak kurulmuş ve 1 Ocak 1951 tarihinde de görevine başlamıştır. Başlangıçta görev süresi üç yıl olarak öngörülen ancak sonradan, mülteci sorununun tüm dünyada sonraki yıllarda artarak devam ettiği görülerek her defasında BM tarafından görev süresi uzatılan ve halen konu hakkında en önemli ve uzman BM mekanizması olma özelliğini sürdüren BMMYK, faaliyetlerini Genel Kurul'un ve Ekonomik ve Sosyal Konsey'in yönlendirmeleri çerçevesinde sürdürmektedir. İlk kurulduğu yıllarda personel sayısı bir elin parmakları kadar olan ve bütçesi ise sadece 300 bin Dolar olan Yüksek Komiserliğin aradan geçen yıllardan sonra bugün personel sayısı 6000'i bütçesi ise 1.5 milyar Dolar'ı bulmuştur. Şimdiye kadar elli milyondan fazla insana koruma ve destek sağlamış olan BMMYK, bu çalışmalarından ötürü iki kez Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür¹⁸⁶.

İnsani ve sosyal görevler yürüten ve tamamen siyaset dışı bir niteliğe sahip olan Yüksek Komiserliğin temel görevi, dünyada meydana gelen acil durumlarda devletlerin yapacağı eylemleri desteklemek ve denetlemektir. BMMYK Statüsü¹⁸⁷,nün 8. maddesine göre mültecilerin korunması açısından Yüksek Komiserliğin şu görevleri yürütmekle sorumlu olduğu söylenebilir:

¹⁸⁶ Marjoleine Zieck, *a.g.e.*, ss. 71-74.

¹⁸⁷ BM Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1950 tarih 428(V) sayılı kararıyla kabul edilen BMMYK Statüsü'nün İngilizce resmi tam metni için bkz. "Statute of the Office of the United Nations High

- a) Mültecilerin korunması ile ilgili uluslararası sözleşmelerin sonuçlandırılmasını ve onaylanmasını desteklemek, bu sözleşmelerin uygulanmasını denetlemek ve bu sözleşmelerde değişiklik yapılmasını önermek,
- b) Hükümetlerle özel anlaşmalar yaparak, mültecilerin durumunu iyileştirebileceği ve korumaya gereksinim duyanların sayısını düşürebileceği hesaplanan önlemlerin uygulanmasını desteklemek,
- c) Mültecilerin gönüllü olarak geldikleri ülkelere geri dönmeleri ya da yeni ulusal topluluklara entegre edilmelerine yönelik hükümetler tarafından ya da özel girişimler tarafından yapılan çabalara yardımcı olmak,
- d) En çaresiz kategorilerde olanlar dışlanmayacak şekilde, mültecilerin devletlerin topraklarına kabulünü desteklemek,
- e) Mültecilerin varlıklarını ve özellikle de yeniden yerleşimleri için gerekli olan varlıklarını transfer edebilmeleri için izin almaya çalışmak,
- f) Hükümetlerin, topraklarındaki mültecilerin sayısı ve koşulları ile onlara ilişkin yasa ve düzenlemeler konusunda bilgi almak,
- g) Hükümetler ve ilgili hükümetlerarası kuruluşlarla yakın temas halinde bulunmak,
- h) Mülteci sorunlarıyla ilgilenen özel kuruluşlarla en iyi olacağını düşündüğü tarzda temas kurmak,
- i) Mültecilerin refahıyla ilgili özel kuruluşların çabalarının eşgüdümlemesini kolaylaştırmak.

Faaliyet gösterdiği ülkelerdeki mülteciler için uluslararası koruma sağlayan ve mülteci sorunlarına kalıcı çözümler bulmak için o ülke hükümetleriyle işbirliği içerisinde hareket eden BMMYK'nın merkezi Cenevre'dedir. Tarafsız bir ülkeden ve üç yıllığına seçilen bir Yüksek Komiser

tarafından yönetilen BMMYK, faaliyetleri ile ilgili olarak her yıl BM Genel Kurulu'na ve Ekonomik ve Sosyal Konsey'e raporlar sunar. Faaliyet gösterdiği ülkelerdeki kamu otoriteleri ile eşgüdüm halinde çalışan Yüksek Komiserliğe, devletlerin üç konuda yardımcı olmaları beklenir. Bu konular şunlardır:

- a) Yardıma muhtaç olanlar için acil (ve geçici) yardımda ve destekte bulunulması,
- b) Hükümetlere ve özel kuruluşlara yardımda bulunularak mülteci sorununun sürekli çözümüne katkıda bulunulması. Bunun için gönüllü yeniden yerleştirme ve yeni varılan toplumlara uyum faaliyetlerine destek verilmesi,
- c) Tüm operasyonel çalışmaların siyaset dışı bir anlayışla ve insani ve sosyal nitelikler ön plana çıkartılarak yapılması¹⁸⁸.

BMMYK Statüsü'nde Yüksek Komiserliğin operasyonel olmayan bir kurum olduğu açıkça belirtilmiştir. Ancak özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'dan Afrika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşanan büyük insanlık dramları ve bunun neticesinde ortaya çıkan geniş mülteci toplulukları Yüksek Komiserliğin, yerel otoritelerle işbirliği halinde sorunlara yerinde çözüm getirmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Söz konusu zorunluluk çerçevesinde operasyonel bir nitelik kazanan BMMYK bu kapsamda, kriz bölgelerine ilk yardım ekipleri yollamak, acil durum gıdaları, su ve ilaçları temin etmek, ihtiyaç duyanlar için barınaklar oluşturmak, büyük göçler için hava taşıması, küçük göçler içinse tekne filosu sağlamak gibi faaliyetleri gerçekleştirmeye başlamıştır. 2008 yılı itibariyle BMMYK'nın düzenli yardım programları yürüttüğü ve kendileriyle işbirliği halinde olduğu başlıca ülkeler Irak, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kolombiya, Somali, Sri Lanka, Afganistan, Liberya, Güney Sudan ve Uganda olup, Yüksek Komiserlik söz konusu ülkelerde halen operasyonel faaliyetlerine devam etmektedir.

¹⁸⁸ David J. Whittaker, *a.g.e.*, s. 57.

BMMYK'nın temel ilgi alanı mültecilerdir. Ancak BMMYK Statüsü'nde belirtildiği gibi Yüksek Komiserliğin ilgi alanındaki kişilerin BM Genel Kurulu'nun kararı ile genişletilmesi mümkündür. Nitekim bugün Yüksek Komiserlik, Genel Kurul tarafından çeşitli tarihlerde alınmış kararlara paralel olarak sadece mültecilerle ilgilenmemekte, geri dönenler, vatansızlar, sığınmacılar ve ülkesinde yerinden edilenlere de yardım sağlamaktadır. Bir başka deyişle bugün BMMYK'nın ilgi alanına tüm yerinden edilmiş kişiler girmekte ve bu kişilerin sorunlarına çözüm arama noktasında Yüksek Komiserlik önemli bir görevi icra etmektedir¹⁸⁹.

Yerinden edilen insanların sorunlarına çözümler getirmek amacıyla yüklü maliyetleri olan pek çok projeye imza atmakta olan BMMYK'nın harcamaları, hükümetler, bireyler ve kurumların gönüllü bağışlarıyla finanse edilmektedir. İdari harcamalarının bir kısmının karşılanması için, Birleşmiş Milletler'in daimi bütçesinden örgüte kısıtlı bir katkı da sağlanmaktadır. BMMYK'nın 2008'deki yıllık bütçesi ek programlarla birlikte 1.48 milyar Dolar'ı bulmaktadır. 2007 yılı itibariyle BMMYK'ya yardımda bulunan başlıca bağışçılar, Amerika Birleşik Devletleri (367 milyon Dolar), Japonya (89 milyon Dolar), İsveç (85 milyon Dolar), Avrupa Birliği Komisyonu (84 milyon Dolar) ve Hollanda'dır¹⁹⁰ (74 milyon Dolar).

Görüldüğü gibi BMMYK'nın en büyük gelir kaynakları devletlerdir ancak Yüksek Komiserlik yine devletler ile ilgili olmak üzere bugün bir ikileme karşı karşıyadır. Bir tarafta devletler BMMYK'nın ortaklarıdır diğer taraftan ise Yüksek Komiserliğin görevi, sıklıkla devletlere yerinden edilmiş kişilerin ortaya çıkmasına sebep olmaları ve onlara yeterli koruma ve destek sağlayamamaları nedeniyle eleştiriler yöneltmek olmaktadır. Bir başka deyişle BMMYK, bugün bir cambaz gibi ince bir ip üzerinde yürümeye çalışmakta ve tehlikeli bir dengeyi devam ettirmeye uğraşmaktadır. Bu dengenin bir tarafında mültecilerin korunması sorunu varken diğer tarafında ise, egemen devlet imtiyazları ve çıkarları bulunmaktadır. Bugün Yüksek

¹⁸⁹ Marjoleine Zieck, *a.g.e.*, ss. 73-74.

¹⁹⁰ "BMMYK 2008 Yılı Profili", <http://www.unhcr.org.tr/MEP/FTPRoot/HTMLEditor/File/temel%20gercekler/UNHCR%20Profile%20April%202008TU.doc>, (erişim tarihi: 3.07.2009).

Komiserlik bir yandan çalışmalarını devam ettirebilmek için devletlerin maddi katkılarına ihtiyaç duyarken bir yandan da yine aynı devletlerin sebep oldukları insanlık dramlarının masum kurbanları olan insanları, bu devletlere ve onların eylemlerine karşı korumaya çalışmaktadır¹⁹¹.

BMMYK'nın bugün içerisinde bulunduğu mevcut fasit daireden kurtarılabilmesi için, mümkün olduğunca gelir kaynaklarının zenginleştirilmesi ve devletlere bağımlılığının azaltılması gerekmektedir. Diğer türlü, Yüksek Komiserliğin yerinden edilmiş kişilerin sorunlarına yaklaşımlarında tarafsızlığını koruması mevcut kurumsal yapısı çerçevesinde pek mümkün görünmemektedir. Bu noktada BMMYK'nın yaptırım olanaklarına sahip bir kurum niteliğine sahip kılınması da son derece önemlidir. Yerinden edilmiş kişileri ortaya çıkartan durumları yaratanların genelde devletler olduğu bir ortamda, söz konusu devletlere yönelik hiçbir yaptırım yetkisi bulunmayan hatta onlara maddi açıdan bağımlı olan bir kurumun, statüsünde belirlenmiş temel görevleri ne derecede yerine getirebileceği tartışmalı bir konudur.

BM'nin reformu gibi üzerinde durulması gereken önemli bir konu da BMMYK statüsünün reformu olmalıdır. Devletleri bu konuda harekete geçirmek için evrensel insan hakları normları ve bunların ortaya çıkarmış olduğu uluslararası rejimler kullanılmalı ve uluslararası topluluğun devletler üzerindeki moral baskı araçlarından faydalanılmalıdır. Hayattaki yegane değer insan olduğu gerçeğinden yola çıkıldığında, bu değer korunması ve yaşatılmasının tüm diğer amaçlardan üstün olduğu ve olacağı da doğal bir gerçek olarak belirecektir. Yaşamın ve dünyadaki düzenin temelinde insan vardır ve düzen devam ettirilmek isteniyorsa en başta insana değer verilmeli ve insan korunmalıdır. Bugün dünyamızdaki tüm kurumlar ve kurallar insan eliyle ve insanı temel alarak oluşturulduğuna göre, amacı insanı korumak olan bir düzenlemenin de her şeyden ve her amaçtan üstün tutulması kadar doğal bir şey olamayacaktır.

Bu açıdan amacı insanı korumak olan BMMYK'nın reformu konusuna devletler tarafından yaklaşılrken, bu gerçeğin göz önünde bulundurulması ve

¹⁹¹ BMMYK (UNHCR), **Dünya Mültecilerinin Durumu 2000: İnsani Yardımın Elli Yılı**, Ankara, BMMYK Türkiye Temsilciliği, 2000, ss. 2-3.

kendilerini yaratan ve varlık nedenlerini oluşturanın da yine insan olduğunun akıldan çıkartılmaması gerekmektedir. Bu noktada yerinden edilmiş kişiler sorunun bumerang etkisine sahip bir sorun olduğu, bir ülkede yaşanan sorunun çevre devletler başta olmak üzere pek çok devleti etkilediği de unutulmamalı ve dünya barışını ilgilendiren böyle büyük bir insanlık sorunun küçük devlet çıkarlarına feda edilmemesi gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu noktada BMMYK'nın görev anlayışında ve yaklaşımında Soğuk Savaş sonrası dönemden itibaren önemli bir reforma gittiği belirtilmelidir. İlk kurulduğu yıllarda tepkisel, sürgün odaklı ve mülteciye özel olarak nitelenebilecek bir görev anlayışına sahip olan BMMYK, Soğuk Savaş sonrası dönemden itibaren kapsamlı mülteci politikası (comprehensive refugee policy) uygulamaya başlamış ve bu çerçevede önleyici, anavatan odaklı ve bütünsel niteliklere sahip olan yeni bir yaklaşım tarzı geliştirmiştir¹⁹².

BMMYK'nın ilk yıllarındaki faaliyetleri tepkisel bir nitelik taşımaktaydı çünkü Yüksek Komiserlik sadece sığınma ülkesindeki mülteci sorunlarıyla uğraşüyor, sorunun asıl kaynağı olan çıkış ülkesine ilgi göstermiyordu. Yine ilk yıllardaki faaliyetler sürgün odaklıydı çünkü çabalar sığınma ülkesindeki eylemlere odaklanıyor, mülteci sorunları mültecileri gönderen ülkeler yerine alan ülkelerin sorunları olarak görülüyordu. Ayrıca faaliyetler mülteciye özeldi çünkü BMMYK zorla yerinden edilmenin diğer şekilleriyle ve özneleri ile genellikle ilgilenmiyordu.

BMMYK'nın ilk yıllarındaki bu tutumu, Soğuk Savaş sonrasında benimsenen kapsamlı mülteci politikası çerçevesinde değişmiş ve önleyici koruma (preventive protection) ile geçici korumayı (temporary protection) temel alan iki ayaklı bir yapıya bürünmüştür. Benimsenen bu politikaya göre, ilk olarak mülteci akımının ortaya çıktığı ülkede söz konusu koşulları yaratan durumların ortadan kaldırılması için önleyici girişimlerde bulunulacaktır. Bu çerçevede ülke hükümetinin demokratik gelişimi desteklenecek, insan

¹⁹² Daniele Joly ve Astri Suhrke, *a.g.m.*, ss. 310-311.

haklarını izleme mekanizmaları kuvvetlendirilecek, yasal kurumların oluşumu ve yasal reformların gerçekleştirilmesine destek verilecektir. Söz konusu önleyici girişimin arkasındaki mantık, çatışmaları çözmeyi amaçlayan politik inisiyatifler desteklenmediği sürece tek başına insani yardımların etkili olamadığıdır¹⁹³.

Önleyici korumada temel amaç, mülteci yaratan koşulların ana nedenlerini çözümlenektir. Bu çerçevede mümkünse mülteci akımları daha oluşmadan engellenecek, engellenememişse de başka devletleri de olumsuz etkilemesine izin verilmeden sorun çözülecektir. Bu yaklaşım tazı çerçevesinde başvurulana geçici koruma yöntemi ile amaçlanan ise, mültecilerin geldikleri ülkelerdeki koşullar normale dönene kadar, söz konusu koşullardan uzak yabancı ülkelerde korumaya alınması ve bu koşullardan mümkün olduğunca az etkilenmelerinin sağlanmasıdır.

BMMYK'nın Soğuk Savaş sonrasında uygulamaya koyduğu kapsamlı mülteci politikası çerçevesinde gerçekleştirdiği faaliyetler önleyici, anavatan odaklı ve bütünsel nitelikler göstermektedir. Önleyicidir, çünkü örgüt insan hakları ihlallerini ve yerinden edilmenin başlıca sebepleri olan durumları engelleyecek faaliyetlerde bulunma arzusundadır. Anavatan odaklı olmasının sebebi ise, BMMYK'nın stratejisinin sadece misafir eden ülkelerin görevlerini değil aynı zamanda mültecinin kaçtığı ülkelerin yükümlülüklerini de vurgulamasındandır. Bütünseldir, zira örgüt zorla yerinden edilme sorununa daha kapsamlı çözümler aramaktadır. Daha uzun vadeli bu yaklaşım, sadece mültecileri değil zorla yerinden edilmiş bütün insanların ihtiyaçlarını göz önüne almaktadır. Bu çerçevede örgüt, izleme ve erken uyarı, diplomatik müdahale, ekonomik ve sosyal kalkınma, çatışma çözümü, kurumsal yapılanma, insan ve azınlık haklarının korunması ve muhtemel sığınmacılara yönelik bilgi paylaşımı gibi araçlara başvurmaktadır¹⁹⁴.

Sonuç olarak BMMYK, ilk faaliyetlerine başladığı yıllarda mültecilik sorununu sonuçlardan hareketle ele alır ve nedenler üzerinde durmaz

¹⁹³ Volker Türk, "The Role of UNHCR in the Development of International Refugee Law", **Refugee Rights and Realities** içinde, Ed. Frances Nicholson ve Patrick Twomey, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, ss. 154-158.

¹⁹⁴ BMMYK (UNHCR), **Dünya Mültecilerinin Durumu 2000...**, s. 4.

dolayısıyla da onarıcı çalışmaları esas alarak, önleyici tedbirleri gündem dışı tutarken bugün artık, temel ilgi alanını mülteci yaratan ülkeler ve bu ülkelerdeki koşullara odaklanmış ve bunlara kalıcı ve yapıcı çözümler aramayı kendisine hedef belirlemiştir. Yüksek Komiserliğin görev anlayışı ve yaklaşımındaki bu reformun benzerinin gelir yapısı ve yaptırım gücü alanlarında da gerçekleşmesi, örgütün yerinden edilmiş kişiler sorununda daha etkin ve kalıcı çözümler üretmesi ve bunları uygulayabilmesi noktasında kritik bir öneme haizdir.

IV. Günümüz Dünyasında Mülteciler Sorunu ve Etkileri

Tarihin neredeyse her döneminde olduğu gibi günümüzde de birçok insan zorla yerlerinden edilmekte ve doğup büyüdükları toprakların dışında hayatlarını devam ettirmeye zorlanmaktadır. Savaştan, iç çatışmadan, doğal afetlerden, baskıcı rejimlerden, kıtlıktan vb. pek çok nedenden ötürü bulundukları yerleri terk etmek zorunda kalan insanlar çareyi hiç bilmedikleri yerlere göç etmekte aramakta ve hayatlarının geri kalanını girdikleri yeni toplumlarda öteki olarak yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Yaşama ve geleceğe yönelik umutlarını ve hayallerini ertelemek ve çoğu durumda da terk etmek zorunda kalan yerinden edilmiş kişilerin pek çoğunun yaşamı dünyadan izole edilmiş kamplarda sürmekte ve büyük ihtimalle de yine bu kamplarda sona ermektedir.

2007 yılı rakamlarına göre dünyamızda toplam 67 milyon kişi yerinden edilmiş durumdadır. Sığınmacı, mülteci, ülkesinde yerinden edilmiş kişi vb. adlar altında sınıflandırılan bu kişilerin ortak özellikleri nedenlerini ve sonuçlarını kendilerinin belirlemedikleri olaylara maruz kalmış olmalarıdır. Yerinden edilen 67 milyonluk insan kitlesinden bazıları bulundukları ülkeden kaçma ve başka ülkelerde sığınma arama hakkı yakalarlarken bazıları ise bu

şansı dahi elde edememekte ve çeşitli baskılara ve zulümlere maruz kaldıkları bölgelerde kalmaya mahkum olmaktadır¹⁹⁵.

Kötü ve insanlık dışı muamele gördükleri ülkelerinden kaçmayı başarmış ve yabancı bir ülkeden sığınma arama şansına erişmiş kişiler olan mülteciler, belirtilen 67 milyonluk insan topluluğunun 16 milyonluk kısmına tekabül etmektedirler. Bu 16 milyonluk mülteci nüfusunun 11.4 milyonu BMMYK'nın görev sahası içerisinde yer alırken, 4.6 milyonluk kısmı ise UNRWA'nın yetki sahasına girmektedir. Bölgeler bazında 16 milyonluk mülteci nüfusunun dağılımına baktığımızda, en fazla mülteci nüfusunu barındıran bölgenin Asya-Pasifik bölgesi olduğu görülmektedir. Söz konusu bölgedeki mültecilerin yaklaşık %80'ini Afganlılar oluşturmaktadır. Tüm dünyadaki mültecilerin yaklaşık olarak dörtte birini barındıran Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerindeki mültecilerin büyük çoğunluğunu ise Irak'taki savaştan ve çatışmalardan kaçan insanlar meydana getirmektedir. Söz konusu bölgeleri, dünyadaki mültecilerin yaklaşık %20'sini barındıran Afrika, %14'ünü barındıran Avrupa ve %9'unu barındıran Amerika izlemektedir¹⁹⁶.

2007 yılı sonu rakamlarına bakmaya devam ettiğimizde dünyadaki 16 milyonluk mülteci nüfusunun yaklaşık %27'sini (3.1 milyon) Afganlıların oluşturduğunu görmekteyiz. Dünyadaki en büyük ikinci mülteci grubunu ise 2.3 milyona varan sayıları ile Iraklılar oluşturmaktadır. İkisi birlikte dünyadaki mülteci nüfusunun yarısından fazlasını meydana getiren Afganlılar ve Iraklıları ise sırasıyla Kolombiyalılar (552.000), Sudanlılar (523.000), Somaliler (457.000), Burundililer (376.000) ve Demokratik Kongo Cumhuriyetliler (370.000) izlemektedir. Bu büyük mülteci nüfuslarına ev sahipliği yapan sığınma ülkelerine baktığımızda en fazla mülteciyi ülkesinde barındıran ülkenin 2.033.100 kişi ile Pakistan olduğunu görmekteyiz. Pakistan'ı sırasıyla Suriye (1.503.800), İran (963.500), Almanya (578.900),

¹⁹⁵ UNHCR, **2007 Global Trends: Refugees, Asylum Seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons**, June 2008, s. 2.

¹⁹⁶ UNHCR, **a.g.e.**, s. 7.

Ürdün (500.300), Tanzanya (435.600), Çin (301.100), İngiltere (299.700), Çad (294.000) ve ABD (281.200) izlemektedir¹⁹⁷.

Dünyada mültecilere ev sahipliği yapan ülkelere mültecilerin varış şekilleri farklılıklar göstermektedir. Bu açıdan baktığımızda iki tür mülteci hareketinden bahsetmemiz mümkündür. Bunlardan ilki planlı mülteci hareketleridir. Planlı mülteci hareketlerinde mülteci, bulunduğu ülkedeki askeri veya siyasi durum kaçışına engel olacak düzeye gelmeden ülkeden ayrılmaktadır. Mültecinin gittiği ülkede kalışı için koşullar oluşturulmuştur ki zaten mülteci de kendi tercih ettiği ülkeye kaçmaktadır. Planlı mülteci hareketlerinde kişiler, gittikleri ülkelerle ilgili çeşitli bilgilere önceden sahiptirler. Örneğin, gittikleri ülkenin dilini az çok bilmekte, ekonomik kaynaklarına erişim imkanı bulunmakta ve daha da önemlisi o ülkede hayatını kazanabileceği işlere erişim imkanına sahip bulunmaktadır. Planlı mülteci hareketlerinde en önemli husus, mültecinin gideceği ülke ile ilgili tarihsel bir ilgisinin ve bilgisinin mevcut olmasıdır. Bir başka deyişle, mülteciyi söz konusu ülkeye çeken tarihsel yaşanmışlıklar planlı mülteci hareketlerinde mevcut bulunmaktadır¹⁹⁸.

Mülteci hareketlerinin ikinci türünü oluşturan ani mülteci hareketleri, planlı mülteci hareketlerinin tam tersidir. Ani mülteci hareketleri, çıkış ülkesindeki köklü siyasal veya askeri değişimler neticesinde gerçekleşmektedir. Bu mülteci akımlarında kişiler, bir grup halinde ya da bireysel olarak ülkelerini terk etmekte ve bu terk kararlarını da ani bir süreçte almaktadırlar. Burada mültecilerin temel amacı komşu veya civar bir ülkeye sığınmak ve bu ülkenin diplomatik koruması altına girmektir. Ani mülteci hareketlerinin temelindeki unsur çıkış ülkesinden kaçıştır ve bu unsur mülteci hareketinin de yegane amacını oluşturmaktadır.

Ani ya da planlı olarak sığındıkları ülkeye gelen mültecilerin, bu ülkeler üzerindeki etkileri konusu üzerinde ciddi tartışmaların yapıldığı önemli bir mevzudur. Yapılan tartışmalarda bir taraf mültecilerin vardıkları ülkeler

¹⁹⁷ UNHCR, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁹⁸ E.F. Kunz, "The Refugee in Flight: Kinetic Models and Forms of Displacement", **International Migration Review**, C. 7, S. 2, Yaz 1973, ss. 131-132.

üzerindeki etkilerini olumlu olarak değerlendirip, mülteci akımlarının sürekliliğini savunurken diğer bir taraf ise, olumsuz sonuçları ön plana çıkartıp mültecilerin mümkün olduğunca ülkelerinde kalmalarını istemektedir. Mültecilerin ülkeler üzerindeki etkilerini gözlemleyebileceğimiz ilk alan ekonomidir. İktisadi açıdan baktığımızda, zaten ekonomileri güçlü olmayan gelişmekte olan ülkelere yönelik büyük mülteci akımlarının bu ülkelerin maliyelerine ciddi bir artı yük getirdiklerini bunun ise, söz konusu ülkelerin bazı alanlarda yapmayı düşündükleri yatırımları engellediğini görmekteyiz.

Sığınılan ülkelerdeki mülteci kamplarının genelde ülkelerin ücra köşelerinde bulunuşları ve buradaki mültecilerin çalışmalarına izin verilmeyişi, söz konusu mültecilere dışarıdan yardım yapılmasını gerekli kılmaktadır. Maliyet paylaşımı ilkesi çerçevesinde bu ülkelere eğer dışarıdan yardımlar yapılmıyorsa bu, söz konusu ülke ekonomileri üzerinde büyük bir yükü beraberinde getirerek mültecilerin ülke toplumu nazarındaki konumlarını ve algılanışlarını olumsuz etkileyecektir. Bir başka deyişle, ekonomik açıdan yaşanan sorunlar beraberinde ister istemez siyasal ve sosyal sorunların da doğmasına sebep olacaktır. Bu noktada devletlere düşen temel görev, mümkün olduğunca mültecilerin ekonomik ve sosyal hayata girişlerini kolaylaştırmak ve onları kamplarda yaşayan asalak bireyler konumundan çıkarmak olmalıdır. Sığınılan devletler tarafından benimsenecek böyle bir yaklaşım tarzı, hem mültecilerin bulundukları toplumlara entegrasyonunu kolaylaştıracak hem de onların ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirecektir¹⁹⁹.

Tabi bu noktada, özellikle yoğun mülteci akımlarına maruz kalan devletler açısından diğer devletlerin de sorumluluklarının olduğu unutulmamalıdır. Maliyet paylaşımı ilkesi çerçevesinde, mülteci akımına maruz kalan devletin diğer devletlerce mali açıdan desteklenmesi gerekmekte olup, bunun için uluslararası kamuoyunun etkin biçimde yönlendirilmesi ve harekete geçirilmesi gerekmektedir. Bu noktada, her ne

¹⁹⁹ Amitav Acharya ve David B. Dewit, "Fiscal Burden Sharing", **Reconceiving International Refugee Law** içinde, Ed. James C. Hathaway, The Hague/Boston/London, Martinus Nijhoff Publishers, 1997, ss. 118-121.

kadar mültecilerin ekonomi üzerinde olumsuz etkileri oldukları kabul edilse de bugün sırf ülkelerinde bulunan mülteciler için gönderilen bağış ve yardımlarla ekonomileri ayakta kalan devletlerin de olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, Kenya ve Nepal ekonomilerinin gelir kaynaklarının en başında ülkelerinde bulunan mülteci kampları için çeşitli devlet ve kuruluşlardan yapılan yardım ve bağışların gelmesi, bazı durumlarda mültecilerin ekonomi üzerinde yük değil katkı olduğunu da bizlere göstermektedir²⁰⁰.

Mültecilerin sığındıkları ülkeler üzerindeki etkilerinin gözlemlenebileceği alanlardan biri de güvenlidir. Mültecilerin sığındıkları ülkelerin güvenlikleri için bazı durumlarda doğrudan bazı durumlarda ise dolaylı olarak tehdit oluşturabildikleri bilinmektedir. Mültecilerin, bulundukları devletler açısından doğrudan tehdit oluşturdukları durumlara baktığımızda, bazı mültecilerin ülkedeki terörist gruplara katıldıkları ve onlara çeşitli düzeylerde destek ve yardım sağladıkları bilinmektedir. Ayrıca pek çok mültecinin de devletler arasında sorunlar ve çatışmalar yaşanmasına vesile oldukları görülmektedir. Özellikle sınır bölgelerinde yerleşik olan mülteciler açısından geçerli olan bu durum sınır komşusu ülkelerin zaman zaman sorunlar yaşamalarına sebep olmaktadır. Örneğin, Tayland sınırında bulunan Burmalı mülteciler, Tayland ve Burma hükümeti arasında çeşitli sorunlara sebep olmaktadır. Yine Nepal’de yerleşik bulunan Bhutanlı mülteciler de Bhutan ve Nepal arasında olduğu gibi ayrıca Hindistan ile de sorunlar yaşanmasına sebep olmaktadır. Sierra Leone ve Liberya’daki mülteci kampları ise bugün gerilla faaliyetleri ve terörist saldırılar için kullanılır hale gelmiştir ki bu da, söz konusu kampların olduğu bölgelerde istikrarsızlığa ve güvensizliğe neden olmaktadır²⁰¹.

Mülteciler, ülkeler açısından dolaylı güvenlik tehdidi de oluşturabilmektedirler. Özellikle çok etnikli ülkeler açısından söz konusu olan bu durum, ülkelerde sosyal çatışmaların yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bugün, Lübnan, Suriye ve Ürdün’de bulunan Filistinli mülteciler tarafından

²⁰⁰ Jacques Cuenod, “Refugees: Development or Relief ?”, **Refugees and International Relations** içinde, Ed. Gill Loescher ve Laila Monahan, New York, Oxford University Press, 1989, ss. 220-221.

²⁰¹ Gil Loescher, **Beyond Charity: International Cooperation and the Global Refugee Crisis**, New York ve Oxford, Oxford University Press, 1993, ss. 12-15.

kurulmuş olan Hamas ve Hizbullah gibi örgütler hem bu ülkeler hem de komşu ülkeler açısından ciddi güvenlik riskleri yaratırlarken, faaliyet gösterdikleri bölgeyi de istikrarsızlaştırmaktadırlar.

Mültecilerin, bulundukları ülke güvenlikleri üzerindeki etkilerini değerlendirirken, tehdit niteliklerinin ortaya çıkmaması noktasında sığınılan devletlere ve diğer komşu devletlere önemli sorumluluklar düştüğünü de unutmamak gerekir. Eğer sığınılan devletler baştan mültecilere yönelik yaklaşımlarında onları ötekileştirir ve birer tehdit kaynağı olarak algıarlarsa bunun ne o ülkeler açısından ne de mülteciler açısından olumlu sonuçlar doğurmayacağı bilinmelidir. Devletler mültecileri dışlamak yerine onları toplumlarına entegre eden tüm olanakları sağlamalı ve mülteciler ile toplum kesimlerinin sağlıklı ilişkiler geliştirmelerine vesile olmalılardır. Sosyal hayatın tüm olanaklarına eşit erişim imkanı sağlanması gereken mülteciler için, gerekli tüm olanaklara başvurulmalı ve onların güncel hayatın içine çekilmelerine ve gelecek için bir amaca sahip olmalarına önem verilmelidir. Diğer türlü toplumdan dışlanacak ve gayesiz bırakılacak olan mültecilerin, hem kendi gelecekleri hem de bulundukları toplumların gelecekleri için birer tehdit oluşturmaları kaçınılmaz olacaktır.

Her ne kadar mülteciler genelde sığındıkları ülkeler üzerindeki olumsuz etkileri ile gündeme geliyor olsalar dahi, söz konusu etkilerinin olumlu nitelik gösterdiği pek çok olayla da karşılaşmaktadır. Güney Sudan'daki Ugandalıların durumunda olduğu gibi, mülteciler, yerleştirildikleri bölgelerde yeni ürünler yetiştirebilmekte ve tarımsal üretimi artırabilmektedirler. Pakistan'daki Afganlılar gibi, yerel toplumun daha ucuz mal almasını sağlayacak yeni değiş tokuş ve ticaret olanakları yaratabilmektedirler. Ya da Zambiya'daki Mozambikli mülteciler gibi, ulusal kalkınma çabalarında başından beri ihmal edilmiş bir bölgeye uluslararası yardım gelmesini sağlayabilmektedirler²⁰².

Dolayısıyla, mültecilerin sığındıkları ülkeler üzerindeki etkilerini değerlendirirken olumlu ve olumsuz etkilerinin olabileceğini akıldan

²⁰² BMMYK (UNHCR), *Dünya Mültecilerinin Durumu 1997...*, s. 71.

çıkartmamak ve bunları beraber ele almak objektif bir değerlendirme yapabilme noktasında büyük önem taşımaktadır. Ancak, özellikle 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen olaylar ve bu olayların ortaya çıkardığı olumsuz atmosfer neticesinde uluslararası arenada mülteciler aleyhine bir kamuoyu yaratılmaya başlanmış ve bu süreçte mültecilerin sığındıkları devletler üzerindeki olumsuz etkileri ön plana alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte uluslararası arenadaki mülteciler sorunsalına ilişkin paradigma, artık onların potansiyel suçlu, sığındıkları ülkenin refahını tehdit eden ve terörist eylemlere girişebilecek kişiler olarak görülmeleri biçiminde bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün neticesinde, özellikle sanayileşmiş büyük devletler, mültecilere yönelik düşmanlık ve yabancı korkusu ikilemine sahip kısıtlayıcı sığınma ve göç politikalarını yürürlüğe sokmaya başlamışlardır. Kısıtlayıcı bu politikalar ister istemez mültecileri, ülkelere illegal yollarla girmeyi denemeye itmiş ve böylece politikacıların, medyanın ve kamuoyunun gözünde mülteciler suçlularla eşit görülmüş ve onları cezalandırmaya yönelik düzenlemeler gündeme getirilmeye başlanmıştır²⁰³.

Günümüzde mültecilere yönelik ön yargıların giderek arttığı ve bunun uluslararası alanda kabul görmüş mülteci koruma standartlarının aşınmasında etkili olduğu görülmektedir. Söz konusu aşınmayı önlemenin en etkin yolu sorumluluk paylaşımı ilkesini etkin hale getirmektir. Uluslararası mülteci rejiminin kuruluşunda çerçevenin bu ilke üzerine çizilmiş olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda sanayileşmiş ülkelerin dünya mültecilerinin yaklaşık %80'ine ev sahipliği yapan yoksul ve gelişmekte olan ülkelerle bugüne kadarkinden çok daha sıkı bir dayanışma içerisine girmeleri beklenmelidir. Sanayileşmiş ülkelere dünya mültecilerinin sorumluluğunu üç biçimde paylaşmaları haklı olarak istenebilir:

- a) Topraklarına sığınmak isteyen insanlara karşı daha az sınırlamacı politikalar uygulayarak,
- b) İlk sığındıkları ülkede kalamayacak mülteciler için yeniden yerleştirme programları düzenleyerek,

²⁰³ Sema Buz, **Zorunlu Çıkış Zorlu Kabul Mültecilik**, Ankara, SGDD Yayınları, 2004, ss. 93-94.

- c) Düşük gelir düzeyli ülkeleri kalabalık mülteci toplulukları ile ilgilenmeye özendirecek ve onları bu yolda destekleyecek insani yardım programları ve resmi kalkındırma politikaları uygulayarak²⁰⁴.

Büyük insanlık dramlarının masum kurbanları olan mültecilerin korunması ve daha iyi yaşam standartlarına kavuşması noktasında tüm devletlere sorumluluk düşerken, sanayileşmiş ve zengin ülkelere bu noktada çok daha büyük görevler düşmektedir. Mülteciler bugün pek çok sorunla karşı karşıyadırlar. Bu sorunlar bir yandan mültecilerin gündelik hayatlarını devam ettirmelerini zorlaştırırken bir yandan da geleceğe yönelik beklentilerini gerçekleştirmeleri noktasında önemli engeller yaratmaktadırlar. Bugün, mültecilerin güvenliklerinin tehdit altında olduğunu düşünmemize sebep olan çok sayıda gelişme bulunmaktadır. Bu gelişmeler kısaca şunları içermektedir:

- a) Mülteci kamplarının silahlı gruplar ve isyancı topluluklarca askerileştirilmesi ve siyasallaştırılması,
- b) Mülteci kamplarına isyancı gruplarca ya da gelinen ülkenin askeri güçlerince silahlı saldırılarda bulunulması,
- c) Yetişkin ve genç mültecilerin yanı sıra erkek çocukların da zorla orduya, isyancı gruplara ve milis kuvvetlere alınması,
- d) Mülteci kadınlara ve kızlara yönelik cinsel ve başka türden şiddet olaylarının yaşanması, kadın ve kızların cinsel amaçlar için sömürülmesi,
- e) Mültecilerin, özellikle kentlerde yaşayanların taciz edilmeleri ve keyfi olarak hapse atılmaları,
- f) BMMYK ve diğer insani yardım örgütlerinin mülteci topluluklarına ulaşmasının, yardım sağlamanın ve onları korumasının engellenmesi, mültecilere sağlanan yardımın bilerek yerine ulaştırılmaması²⁰⁵.

Hayatları ve güvenlikleri tehdit altında olan mültecilerin sorunlarına çözüm bulmak için sığınılan devletler, BMMYK ve diğer kurum ve kuruluşlar

²⁰⁴ BMMYK (UNHCR), **Dünya Mültecilerinin Durumu 1997...**, ss. 84-85.

²⁰⁵ BMMYK (UNHCR), **Dünya Mültecilerinin Durumu 1997...**, s. 65.

tarafından uygulanan üç çözüm yolu bulunmaktadır. Bunlar, gönüllü geri dönüş, yeniden yerleştirme ve yerel entegrasyondur. Bu çözüm yollarından ilki olan gönüllü geri dönüş ilkesi, bütün mültecilerin kendi ülkelerine dönme hakkını onaylamakta, eve dönüş kararının özgürce ve gerekli tüm bilgiler alındıktan sonra yapılmış bir seçime dayalı olması gerektiğini belirtmekte, mültecileri yaşamlarının ve özgürlüklerinin tehlikeye düşeceği bir ülkeye gitmeye zorlama amacını taşıyan her türlü eylemi yasaklamaktadır. 2007 yılı sonu rakamlarına göre, söz konusu yıl içerisinde 731.000 mülteci ülkesine gönüllü geri dönüş gerçekleştirmiş olup, bunların gittikleri ülkelere baktığımızda en başta Afganistan'ın geldiğini (374.000), onu sırasıyla Sudan (130.700), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (60.000), Irak (45.400) ve Liberya'nın (44.400) izlediğini görmekteyiz. Gönüllü geri dönüş yapan mültecilerin ayrıldıkları ülkelere baktığımızda ise en başta Pakistan'ın (365.700) geldiğini ve onu sırasıyla Uganda (76.700), Tanzanya (67.900) ve Suriye'nin (45.000) takip ettiğini görmekteyiz. BM rakamlarına göre geçtiğimiz son yıl boyunca ülkesine gönüllü geri dönüş yapan mültecilerin toplam sayısı 11.4 milyon olup, bunların yaklaşık %65'i (7.3 milyon) BMMYK'nın yardımları ile ülkelerine dönmüşlerdir²⁰⁶.

Mültecilerin sorunlarına çözüm getirmek amacıyla uygulanan bir başka yol olan yeniden yerleştirme, diğer iki çözüm yolunun uygulanabilme şansının bulunmadığı durumlarda başvurulacak bir yoldur. Diğer iki çözüm yoluna göre çok daha maliyetli olan yeniden yerleştirmede, bireylerin istekleri kadar yerleştirilecek olan ülkenin onayı da büyük önem taşımaktadır. Bir çok tarafın iradesinin gerekli olduğu bu çözüm yolu, içerdiği güçlükler sebebiyle çok fazla kullanılabilen bir yol değildir. Bu nedenledir ki, 1998'den 2007 yılına kadar sadece 821.000 mülteci üçüncü bir ülkeye yeniden yerleştirilebilmiştir. 2007 yılı rakamları itibarıyla yeniden yerleştirmeye tabi tutulan mülteci sayısı 49.600'dür. Bunların geldikleri ülkelere baktığımızda en başta Myanmar'ın (20.200) geldiğini, onu sırasıyla Burundi (6.300), Somali (5.900), Irak (3.800), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (2.500) ve Afganistan'ın (2.300) izlediği

²⁰⁶ UNHCR, a.g.e., ss. 9-10.

görülmektedir. Yine 2007 yılı sonu itibariyle mültecilerin yeniden yerleştirildikleri ülkelere baktığımızda ABD'nin (48.300) en başta yer aldığını onu Kanada (11.200), Avustralya (9.600), İsveç (1.800), Norveç (1.100) ve Yeni Zelanda'nın (740) takip ettiğini görmekteyiz²⁰⁷.

Yerel entegrasyon, mülteci sorunlarına çözüm getirmek amacıyla başvuru alan diğer bir yoldur. Mültecilerin içerisine girdikleri toplumlarla mümkün olduğunca kaynaşmalarını amaçlayan yerel entegrasyon politikalarının başarıya ulaşması için birtakım koşullar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ve en net olanı, ev sahibi ülkelerin, mülteci topluluklarına uygulanacak yerinde bütünleştirme programlarını kolaylaştıran her türlü çabaya onay ve etkin destek vermesidir. Bu koşulun, kalabalık mülteci topluluklarının sığınma sağlayan ülkeler için herhangi bir siyasal, toplumsal ya da ekonomik tehdit oluşturduğu durumlarda yerine getirilmesi doğal olarak olası değildir²⁰⁸.

İkinci olarak, mültecilerin yerleştirildiği bölgenin yerel halkının da sürgündekilerin uzun süreli kalışını destekliyor olması gerekir. Eğer bu iki grup arasında belirli ölçüde bir düşmanlık varsa, yerleşik halkın mültecilere yardımcı olması olası değildir. Mültecilerle yerli halk arasında etnik ya da kültürel nitelikli ya da dille ilgili bazı yakınlıkların bulunması entegrasyon programının başarı olasılığını artırır. Bu programların yerli halkla mülteci topluluğu arasında etkileşimi özendirilmesi ve her iki gruba da yarar sağlaması zorunludur.

Üçüncü olarak, yerel entegrasyon programının kalıcı bir sonuç getirmesi isteniyorsa, program ekonomik geçerliliğe sahip bulunmalıdır. Mülteci topluluğuna yeterli miktarda tarıma elverişli toprak verilmeli, onların piyasalara, çalışma ve gelir üretme olanaklarına ulaşabilmeleri sağlanmalıdır. Amaç eğer entegrasyonun etkili bir biçimde gerçekleştirilmesiyse, mülteciler, toprak ve mal edinme hakkı da dahil olmak üzere, tüm ekonomik haklara sahip kılınmalıdır. Ayrıca entegrasyon programları her mülteci topluluğunun özellikleri dikkate alınarak hazırlanmalıdır. Yerleşik tarım toplulukları için

²⁰⁷ UNHCR, **a.g.e.**, ss. 10-11.

²⁰⁸ BMMYK (UNHCR), **Dünya Mültecilerinin Durumu 1997...**, ss. 93-97.

hazırlanmış programların göçebe topluluklarda başarıyla uygulanması pek olası değildir.

Dördüncü olarak, yerel entegrasyon programlarının başarıya ulaşması için, özellikle başlangıç evrelerinde, yeterli dış mali destek güvenceye bağlanmalıdır. Katkıda bulunan ülkeler, son zamanlarda, yerel entegrasyon programlarını destekleme yanlısı olmasalar da, söz konusu programlar, sağlanan fonların maliyet verimliliği açısından, uzun dönemli acil yardım, bakım ve sürdürme programlarına oranla daha uygun olabilir.

Beşincisi, gönüllü geri dönüşteki gibi, yerel entegrasyon programları da, eğer kalıcı bir çözüm olacaksa gönüllülük esasına dayanmalıdır. Sığındıkları ülkede geçici olarak kaldıklarını düşünen ve eve dönmeye can atan mülteciler için yerel entegrasyon programı hiç de uygun sayılmaz. Bu açıdan, mülteciler sürgünde ne kadar uzun süre kalırsa bütünleştirme programını kalıcı bir çözüm olarak kabul etme olasılığının o kadar artacağı düşünülebilir, tabii, eğer sığınma tanıyan ülke onlara süresiz kalma izni verirse.

Son olarak, yerel entegrasyon programının kalıcı bir çözüm getirebilmesi için, mültecilerin yeni toplumlarıyla tam uyumu sağlanmalı, yurttaşlığa kabul edilme hakkına ve yurttaşlığın getirdiği bütün hakları kullanma olanağına sahip bulundurulmalıdırlar. Eğer mülteciler, kendilerine sığınma hakkı tanıyan ülkenin vatandaşı olurlarsa, ulusal korumadan yeniden yararlanacaklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Mültecilere yönelik yerel entegrasyon yoluna başvuran devletlerin bu amaçla başvurdukları en temel araç onlara vatandaşlık tanımak olmaktadır. Geçtiğimiz on yıl boyunca yaklaşık bir milyon mülteciye sığındıkları devletler tarafından vatandaşlık hakkı tanınmıştır. ABD, yarım milyondan fazla mülteciye vatandaşlık tanıyan bir ülke olarak yerel entegrasyon yoluna en fazla başvuran ülke konumundadır. ABD'yi sırasıyla, Azerbaycan (188.400), Ermenistan (65.000), Belçika (12.000), Tanzanya (730), Finlandiya (570) ve İrlanda (370) takip etmektedir²⁰⁹.

²⁰⁹ UNHCR, a.g.e., s. 11.

Şunu belirtmek gerekir ki, mültecilere yönelik muamele bir toplumun veya tek tek bireylerin insanlık bilincini ve insan haklarına duyarlılığını ölçme konusunda oldukça güvenilir bir testtir. İnsanlık bilincinin gelişkin ve insan hakları duyarlılığının yüksek olduğu birey ve toplumlarda, mültecileri de herkes gibi salt birer insan olarak değerlendirme eğilimi çok güçlü olacaktır. Bunun tersi de doğrudur. Mültecilere salt birer insan olarak yaklaşmayı ve her insanın sahip olduğu değeri ve hakları tanımayı beceren birey ve toplumlarda, insanlık bilinci ve insan hakları duyarlılığı da gelişir. Belki de mültecilerin bir ülkedeki varlığını, bu açıdan bir şans olarak değerlendirmek gerekmektedir²¹⁰.

²¹⁰ Bülent Peker ve Mithat Sancar, **a.g.e.**, s. 64.

IV. BÖLÜM: ÜLKESİNDE YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLER VE BU KİŞİLERİN ULUSLARARASI HUKUK ÇERÇEVESİNDE KORUNMASI SORUNSALI

I. Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu ve Bu Sorunun Uluslararası Topluluğun Gündemine Gelmesi Süreci

İnsanların bulundukları ülke sınırları içerisinde çeşitli ekonomik, sosyal ve çevresel nedenler sebebiyle yer değiştirmeleri olgusu çok eski dönemlerden bu yana gözlemlenen ve doğal hayatın bir parçasını oluşturan bir durumdur. Özellikle göçebe topluluklar özelinde daha net bir biçimde gözlemlenen söz konusu periyodik yer değiştirme hareketleri, insanların bulundukları çevre ve koşullara uyum sağlamaları noktasında başvurdukları önemli bir araç niteliğindedir.

Fakat özellikle son yirmi yıl içerisinde gözlemlenmekte olan, insanların bulundukları yerlerden veya doğal yaşam alanlarından kendi hükümetleri ve/veya vatandaşları tarafından zorla ve planlı bir şekilde koparılmaları ve göçe zorlanmaları durumu görece yeni bir olguya işaret etmektedir. Kendi hür iradeleri dışındaki etkenler sebebiyle bulundukları toprakları terk etmeye zorlanan ve komşu devlet ülkelerine göç etmek için gerekli koşullara sahip olmayan söz konusu insan topluluklarının tek bir alternatifleri vardır ki o da ülkeleri içerisinde farklı bölgelere göç etmektir. Ülkeleri içerisinde yer değiştirmeye zorlanan insanların yaşadıkları süreci tanımlayan zorunlu iç göç olgusu, bir yandan yaşanan yer değiştirme hareketinin gayri ihtiyari niteliğine vurgu yaparken diğer yandan da süreci başlatan etkenlerin yol açtığı psikolojik ve insani yıkımların etkilerini ön plana çıkaran bir özelliğe sahiptir²¹¹.

Zorunlu iç göçlerin ve bu bağlamda ülke içinde yerinden edilme sorunun uluslararası topluluğun gündemine gelmesi devletlerarası geleneksel savaşların yerini iç savaş ve çatışmaların aldığı Soğuk Savaş sonrası

²¹¹ Naoko Hashimoto, “The United Nations and Internally Displaced Persons: At the Crossroads of Human Rights and Humanitarian Affairs”, **Forced Migration and the Contemporary World: Challenges to the International System** içinde, Ed. Andrzej Bolesta, Bialystok, Libra, 2003, s. 79.

döneme rastlamaktadır. Doğu ve Batı Blokları arasındaki kutuplaşmasının sona erdiği ve yeni bir dünya düzeninin kurulması için adımların atıldığı bu dönemde, o zamana kadar uluslararası sistem bazlı yaşanan anlaşmazlıklar ve bunlara çözüm bulunması için büyük devletler önderliğinde gerçekleştirilen girişimler ülkelerin kendi içlerinde yaşadıkları sorunların arka plana atılmasını ve görmezden gelinmesini de beraberinde getirmiştir. Her iki bloğun da diğerine yönelik psikolojik bir savaş yürüttüğü bu dönemde, blok üyesi devletlerin kendi içlerinde yaşayacakları sorunların dışarıdan bloğun zayıf görünmesine sebebiyet verebileceği endişesi, bloğun genel anlayışına muhalefet eden ülke içi unsurların susturulması ve mümkün olduğunca siyasi yönetimlerden uzak tutulmasını da beraberinde getirmiştir. Ancak bu yapılırken de yine bloğun zayıf bir görüntü vermemesi için gizlilik prensibine büyük önem verilmiş ve uluslararası gündemin bu konulardan uzak tutulmasına gayret sarf edilmiştir²¹².

Ancak 1990'ların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte, bir yandan uluslararası sistemdeki bloklu yapı ortadan kalkarken diğer yandan da devlet bazlı uluslararası gündem yerini birey odaklı bir gündeme bırakmaya başlamıştır. Bireylerin görece olarak daha özgür hareket etme imkanına sahip oldukları bu dönemde geri plana atılmış olan ülke içi etnik ve toplumsal sorunlar da gündeme gelmeye başlamış, bu ise ülke içi çatışma ve savaşların yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle heterojen bir özellik gösteren toplumsal yapıya sahip devletler içinde bulunan farklı etnik grupların kendi siyasal düzenlerini kurma istekleri, söz konusu baskın etnik topluluklara aidiyeti olmayan insanların ötekileştirilmelerini ve hem ruhen hem de bedenen bulundukları yerlerden zorla koparılmaları durumunu ortaya çıkarmıştır. 1990'ların başlarında Somali, Ruanda, eski Yugoslavya ve Doğu Timur gibi dünyanın birçok yerinde gözlemlenen söz konusu ülke içi çatışma ve savaşlar büyük insanlık dramlarının yaşanmasına sebep olurken aynı zamanda uluslararası toplumun insan hakları temelindeki endişe ve

²¹² Deniz Yüksek, "Dünyada Yerinden Edilme Olgusuna İlişkin Politika ve Uygulamalara Eleştirel Bir Bakış", "Zorunlu Göç" İle Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası içinde, Ed. Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker, İstanbul, TESEV Yayınları, 2006, s. 37.

kaygılarının artmasına ve devlet kaynaklı ilginin birey odaklı hale dönüşmesine vesile olmuştur.

Yine aynı dönemde dünyanın pek çok bölgesinde yaşanan iç çatışma ve savaşların ve bunların sebep olduğu yerinden edilme durumlarının sadece ilgili ülkeler için değil aynı zamanda meydana geldikleri bölge ve kıtalar için de büyük güvenlik tehditleri yarattıklarının ve bu açıdan uluslararası sistemin genel yapısına yönelik sorun oluşturdıklarının görülmesi, yerinden edilme sorununa yönelik çözüm bulma arayışlarının yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Soğuk Savaş boyunca askıya alınmış olan hareket özgürlüğünün savaşın sona ermesi ile yeniden hayata geçmesi bulundukları ülkelerde büyük acılar ve baskılar çeken milyonlarca insanın ülkelerinden ayrılmalarını ve yabancı ülkelerde sığınma aramalarını da beraberinde getirmiştir. Özellikle Batılı ülkelere yönelik başlayan yoğun göç hareketleri, bu göçlere muhatap olan ülkelerde ekonomik ve sosyal sorunların görülmesine de sebep olmuş, bu ise göç ve yerinden edilme sorunlarına bir çözüm bulunması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bundan önceki dönemde dış göçlere ve bu çerçevede sığınma sorununa çözüm bulmuş olan uluslararası toplumun Soğuk Savaş sonrası dönemde karşısına çıkan sorun, o zamana kadar devletlerin bir içişleri meselesi olarak algılanan zorunlu iç göçler olmuştur. Sığınma kurumu çerçevesinde geliştirilen sığınmacı ve mülteci statüleri her ne kadar ülke sınırlarına gelen yerinden edilmiş kişilerin göç hareketlerini belli bir düzene sokmaya ve bu çerçevede ülkeler üzerindeki sığınma angaryasını hafifletmeye yaramışsa da bunlar, yerinden edilme sorunun temelinde yatan sebeplere eğilmemiş ve bu yüzden de göçleri engelleyememiştir²¹³.

Soğuk Savaş boyunca özellikle Doğu Bloğu ülkelerinden kaçıp gelen sığınmacı ve mültecileri ülkelere kabul etme noktasında belli bir anlayış gösteren Batılı devletler, bu çerçevede Sovyetler Birliği'nin başını çektiği sosyalist bloğa karşı insan hakları temelli yürüttüğü propagandaya yönelik olarak da bu insanları kullanmıştır. Ancak savaşın sona ermesinin ardından yürütülen propagandanın bir aracı olarak görülen sığınmacı ve mültecilere

²¹³ Naoko Hashimoto, **a.g.m.**, s. 80.

gerek kalmamış, bu ise ekonomileri ve sosyal yapıları üzerinde bir tehdit olarak algıladıkları söz konusu yerinden edilmiş kişilerin geleceklerinin sorgulanması sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Batılı devletler sadece ülkelerinde bulunan sığınmacı ve mültecilerle de değil, aynı zamanda yeni gelen yerinden edilmiş kişi akımlarıyla da uğraşmak zorunda kalmışlardır. Yerinden edilmeye sebep olan temel nedenlere eğilinmeye başlandığı bu dönemde görülen gerçek, o zamana kadar devletlerin içişleri sorunu olarak algılanan iç çatışma ve savaşların ve bunların sebep olduğu zorunlu iç göçlerin yabancı ülkelere yönelik yaşanan sığınma akımlarının arkasında temel itici güç olduğudur. Algılanan bu gerçekliğe paralel olarak büyük devletler öncülüğünde zorunlu iç göçlere çözüm bulunmasına yönelik girişimlere başlanmış ve böylece ülke içinde yerinden edilme sorunu uluslararası gündemin öncelikli konularından biri haline gelmiştir. Nitekim 8 Aralık 1988 tarihinde BM Genel Kurulu'nda alınan 43/116 sayılı kararla ülke içinde yerinden edilme sorununun artan önemine ve ciddiyetine vurgu yapılmış ve doğrudan konuyla ilgili mekanizmaların ve yapıların BM çatısı altında oluşturulması kabul edilmiştir²¹⁴.

BM çerçevesinde kabul edilen bu ilk resmi karar çerçevesinde daha yoğun bir biçimde konuşulmaya ve tartışılmaya başlanan ülke içinde yerinden edilme sorununa yönelik çözüm arayışları kararın ardından hızlandırılmış ve BM İnsan Hakları Komisyonu söz konusu sorunla ilgili çalışmalar yapmakla görevlendirilmiştir. Bu çalışmalar çerçevesinde 5 Mart 1992 tarihinde 1992/73 sayılı kararı kabul eden BM İnsan Hakları Komisyonu, BM Genel Sekreteri'nden ülke içinde yerinden edilme sorunlarıyla ilgilenecek bir kişiyi Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişiler Özel Temsilcisi olarak görevlendirmesini istemiş ve Sudan'ın dış işleri eski bakanlarından Dr. Francis M. Deng aynı yıl ilk özel temsilci olarak bu göreve atanmıştır²¹⁵. Alınan karar çerçevesinde Özel Temsilci'nin üç temel görevinin olduğu belirtilmiştir. Bunlar:

- a) Ülke içinde yerinden edilme durumlarının görüldüğü ülkelere ziyaretlerde bulunarak konuyu birinci elden takip etmek ve

²¹⁴ Naoko Hashimoto, **a.g.m.**, ss. 80-81.

²¹⁵ Naoko Hashimoto, **a.g.m.**, s. 81.

sorunun yaşandığı ülkelerdeki hükümetlerle konuyla ilgili diğer aktörleri bir araya getirmek suretiyle soruna yönelik bir sinerjinin ve ortak aklın yaratılmasına katkıda bulunmak.

- b) Ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yönelik uluslararası alanda yasal bir temelin ve dayanağın oluşturulması noktasında girişimlerde bulunmak.
- c) Ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yardım ve koruma sağlanması noktasında etkili bir kurumsal yapının oluşturulmasına yönelik olarak konuyla ilgili tüm aktörler nezdinde girişimlerde bulunmak²¹⁶.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından ülke içinde yerinden edilme sorununa yönelik olarak BM çatısı altında başlatılan çalışmalar ve bu çalışmaların bir neticesi olarak Özel Temsilcilik makamının oluşturulması sorunun uluslararası arenada artan önemine bir kanıt niteliğindedir. Dr. Francis M. Deng göreve atanmasının ardından onlarca ülkeye ziyaretlerde bulunmuş ve ülke içinde yaşanan yerinden edilme sorununa yönelik yerel hükümet ve ilgili sivil toplum kuruluşlarını bir araya getirmek suretiyle meselenin çözümü noktasında önemli adımlar atmıştır. Deng çalışmalarını gerçekleştirirken özellikle Batılı devletler büyük destek vermiş ve zorunlu iç göçlerin önlenmesine yönelik atılan tüm adımlarda Özel Temsilci'nin yanında yer almışlardır.

Batılı devletlerin verdikleri bu desteğin nedenini araştırdığımızda söz konusu dönemde bu devletler tarafından izlenmeye başlanan potansiyel mültecileri ülke sınırları içerisinde tutma/çevreleme stratejisinin önemli bir etken olduğunu görmekteyiz. Evinde kal (stay at home) stratejisi olarak adlandırılan bu yeni yöntemle Batılı devletler kendileri için büyük sorun yarattıklarını düşündükleri sığınmacı ve mültecileri ülkelerinde tutmayı amaçlamışlar ve bu amaç çerçevesinde ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsünün yaratılmasına büyük destek vermişlerdir. Nitekim Özel

²¹⁶ Sultan Öztürk, **Internally Displaced Persons: International Protection and Assistance**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Faculty of Economic, Administrative and Social Sciences of Bilkent University, Ankara, 1997, s. 19.

Temsilci'nin atanması ve ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsünün *de facto* olarak uluslararası kamuoyunda kabul görmesinin ardından birçok devlet topraklarında bulunan pek çok mülteci ve sığınmacıyı ülkelerine geri göndermeye başlamışlardır. Bu çerçevede ABD 1995 yılında ülkesinde bulunan binlerce Haitili ve Kübalı mülteciyi zorla ülkelerine göndermiş yine AB de bu tarihlerde benimsediği yeni sığınma politikası ile Birlik ülkelerine sığınmayı engelleyici birçok yasal aracı uygulamaya sokmuştur. Sığınmacı ve mültecilere yönelik gelişmiş ülkeler nezdinde gözlemlenen geri gönderme politikaları sadece bu devletlerle de sınırlı kalmamış, pek çok gelişmekte olan devlet de söz konusu dönemde aynı politikalara başvurmuştur. Örneğin, Tanzanya mültecilere sınırlarını kapatmış, Zaire sınırlarında bulunan mülteci kamplarındaki bir milyon Ruandalı mülteciyi sınır dışı etme girişiminde bulunmuş, İran da 1995 yılında aldığı bir kararla ülkesinde bulunan bir buçuk milyon Afgan mülteciden Mart 1997'ye kadar topraklarından ayrılmalarını istemiştir²¹⁷.

Ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsünün uluslararası kamuoyunda kabul edilmesi ve bunun ardından pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede gözlemlenen sığınmacı ve mültecilerin ülkelerine geri gönderilmeleri süreci, yerinden edilmiş kişilerle yakından ilgili olan bir sorunun yani insan hakları sorununun da uluslararası topluluğun tartışma alanına girmesine vesile olmuştur. Yerinden edilmiş kişilerin statülerinin belirlenmesi ne kadar önemliyse bu kişilerin sahip oldukları hakların belirlenmesi ve diğer tüm insanlar gibi bütün hak ve özgürlüklerden eşitçe yararlanmaları hususu da o derece önemlidir. Vatanlarında kalmak zorunda kalan insanlara ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsünün tanınması sadece bir sıfatın bu kişilere uygun görülmesi demek olup, söz konusu kişilerin sahip oldukları haklara ve özgürlüklere bir atfı içermemektedir. Ülkesinde yerinden edilmiş kişiler diğer yerinden edilmiş insan topluluklarından farklı olarak bulundukları devletlerin inisiyatifine terk edilmiş, bir yerde kaderleri kendilerini evlerinden koparan güçlere bırakılmış insan gruplarıdır. Dolayısıyla söz konusu insan

²¹⁷ Sultan Öztürk, *a.g.e.*, ss. 16-19.

topluluklarının sahip oldukları insan haklarının korunması ve gözetilmesi son derece önemli ve gerekli bir durumdur. Bu gerçeğin uluslararası toplumda algılanmasına paralel olarak, BM bünyesinde söz konusu sorunla ilgili çalışmalar başlatılmış ve bu çalışmalar neticesinde İnsan Hakları Komisyonu 2004 yılının Nisan ayında Genel Sekreter'den ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin insan hakları sorunu ile ilgili bir mekanizmanın oluşturulmasını talep etmiştir. Bu talebi takiben 2004 yılının Eylül ayında BM Genel Sekreteri İsviçreli bir anayasa ve uluslararası hukuk profesörü olan Walter Kalin'i Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişilerin İnsan Hakları Temsilcisi olarak atamıştır²¹⁸. Atamaya ilişkin 2004/55 sayılı karara göre Temsilci'nin görevleri şu dört ana başlıkta toplanmıştır:

- a) Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin insan haklarının korunması ve bunlara saygı gösterilmesine yönelik uluslararası alanda gerekli hukuki ve siyasi girişimlerde bulunmak. Bu çerçevede özellikle uluslararası toplum nezdinde ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin haklarını savunmak, ülke içinde yerinden edilmeye ilişkin ulusal yasa ve politikaların geliştirilmesini teşvik etmek ve ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin haklarının anlaşılmasına yönelik duyarlılığın artırılması için çalışmak, Temsilci'nin bu noktadaki temel görevlerindendir.
- b) Ülke içinde yerinden edilme sorunuyla ilgili olarak hükümetlerle olduğu kadar hükümet dışı örgütler ve diğer aktörler nezdinde gerekli diyalogları kurmak ve bunları geliştirmek. Bu görevi çerçevesinde Temsilci, ülke içinde yerinden edilme sorununun yaşandığı yerlerde ilgili yerel temsilciliklerin oluşturulması, hükümet temsilcileri ile diyalogun geliştirilmesi, ulusal toplantıların düzenlenmesi, ulusal insan hakları kurumlarının desteklenmesi, hükümet dışı aktörlerin çalışmalarının desteklenmesi ve sivil toplum

²¹⁸ "Representative of the Secretary-General on the Human Rights of Internally Displaced Persons", <http://www2.ohchr.org/english/issues/idp/mandate.htm>, (erişim tarihi: 02.06.2010).

kuruluşlarıyla işbirliğinin geliştirilmesi faaliyetlerini yerine getirmekle görevlidir.

- c) Ülke içinde yerinden edilme sorununa yönelik uluslararası sorumluluğun yaratılması ve genişletilmesi noktasında çalışmak. Bu noktada Temsilci'nin temel görevi, insan hakları seviyesinin uluslararası alanda arttırılması ve geliştirilmesi noktasında girişimlerde bulunmak ve bölgesel örgüt ve kurumların çalışmalarına ülkesinde yerinden edilmiş kişilerle ilgili sorunların dahil edilmesini sağlamaktır.
- d) BM sistemi içerisinde ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi noktasında girişimlerde bulunmak. Temsilci'den bu görevi çerçevesinde beklenen BM bünyesinde faaliyet gösteren tüm kurum ve ajanslar nezdinde ülke içinde yerinden edilme sorununa yönelik duyarlılığın arttırılmasına yönelik çalışmalarda bulunması ve bu konuda kurumlararası işbirliğinin geliştirilmesine çalışmasıdır²¹⁹.

Walter Kalin öncülüğünde BM bünyesinde başlatılan ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin insan haklarının korunmasına yönelik çalışmalar sorunun görüldüğü ülkelerde önemli gelişmelerin yaşanmasına ve bu yerinden edilmiş kişi gruplarının hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasına büyük katkılar sağlamıştır. Özellikle hükümet dışı kuruluşlar ve diğer uluslararası ve bölgesel örgütler nezdinde ortaklaşa yürütülen çalışmalar çerçevesinde ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin de diğer tüm insanların sahip olması gereken temel gereksinimlerinin karşılanması ve insanlık onuruna yakışır medeni bir hayatı devam ettirebilmeleri noktasında uluslararası topluluk nezdinde geniş bir duyarlılık yaratılmıştır.

Her ne kadar ülkesinde yerinden edilme sorunu tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar bugün daha görünür ve anlaşılabilir bir duruma getirilmiş olsa da sorunun tüm yönlerinin açıklığa kavuşturulabildiği ve

²¹⁹ “Representative of the Secretary-General on the Human Rights of Internally Displaced Persons”, <http://www2.ohchr.org/english/issues/idp/mandate.htm>, (erişim tarihi: 02.06.2010).

önlenebildiği söylenemez. Günümüzde ülke içinde yerinden edilme sorunu neredeyse tüm kıtalarda gözlemlenen açık bir gerçekliktir. Bugün yaklaşık elli iki ülkeyi ilgilendiren ülke içinde yerinden edilme sorunu çerçevesinde yaklaşık 26 milyon kişi evlerinden veya doğal yaşam alanlarından koparılmış durumdadır. Bölgeler bazında yaşanan soruna baktığımızda günümüzde en çok ülkesinde yerinden edilmiş kişiyi barındıran bölgenin Afrika kıtası olduğu görülmektedir. Bu kıtada 19 ülkede yaşanan ülke içinde yerinden edilme sorunu çerçevesinde yaklaşık 11.6 milyon kişi yerinden edilmiş durumdadır. Afrika kıtasını sırasıyla Kuzey ve Güney Amerika (4.5 milyon), Orta Doğu (3.9 milyon), Güney ve Güney Doğu Asya (3.5 milyon) ile Avrupa ve Merkez Asya (2.5 milyon) bölgeleri izlemektedir. Bölgeler bazında yaşanan ülke içinde yerinden edilme sorununa bu bölgelerde bulunan ülkeler bazında baktığımızda Afrika kıtasında en fazla ülkesinde yerinden edilmiş kişiyi barındıran ülkenin 4.9 milyonla Sudan olduğunu, bunu sırasıyla Kongo Demokratik Cumhuriyeti (1.4 milyon), Somali (1.3 milyon), Zimbabwe (1 milyon) ve Uganda'nın (869.000) takip ettiğini görmekteyiz. Güney ve Güney Doğu Asya'ya baktığımızda burada en fazla ülkesinde yerinden edilmiş kişiyi Hindistan'ın (500.000) barındırdığını, bunu da sırasıyla Sri Lanka (485.000), Pakistan (480.000), Bangladeş (470.000), Myanmar (451.000) ve Filipinler'in (308.000) izlediğini görmekteyiz. Avrupa ve Merkez Asya'yı içerisine alan bölgede en fazla ülkesinde yerinden edilmiş kişiyi barındıran ülke Türkiye (1.2 milyon) olup, bunu sırasıyla Azerbaycan (603.000), Gürcistan (279.000), Sırbistan (226.000), Kıbrıs (201.000) ve Bosna Hersek (125.000) izlemektedir. Orta Doğu bölgesine baktığımızda ise yaklaşık 2.8 milyon kişi ile Irak'ın en geniş ülkesinde yerinden edilmiş kişi grubuna sahip ülke olduğunu Suriye (433.000), Lübnan (390.000), İsrail (200.000), işgal altındaki Filistin toprakları (116.000) ve Yemen'in (23.000) bu ülkeyi takip ettiklerini görmekteyiz²²⁰. Son olarak Kuzey ve Güney Amerika bölgelerindeki duruma baktığımızda da Kolombiya'nın yaklaşık 4.6 milyon kişi ile en fazla ülkesinde

²²⁰ IDMC, **Internal Displacement: Global Overview of Trends and Developments in 2008**, Geneva, Norwegian Refugee Council and IDMC, 2009, ss. 36-90.

yerinden edilmiş kişiyi barındıran ülke olduğunu Peru (150.000) ve Meksika'nın (21.000) bu ülkeyi takip ettiklerini görmekteyiz²²¹.

Dünya genelinde ülkeler bazında en fazla ülkesinde yerinden edilmiş kişiyi barındıran devletlere baktığımızda ilk sırada Sudan'ın (4.9 milyon) geldiğini bu ülkeyi ise sırasıyla Kolombiya (4.6 milyon), Irak (2.8 milyon), Demokratik Kongo Cumhuriyeti (1.4 milyon) ve Somali'nin (1.3 milyon) izlediğini görmekteyiz. Topraklarında bulunan ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin toplam nüfusları içerisinde sahip oldukları oranlara göre ülkeleri sıraladığımızda ise ilk sırada Kıbrıs (%23) gelmekte bunu da sırasıyla Somali (%13), Sudan (%12.4), Irak (%9.6), Kolombiya (%5.7-%9.3), Zimbabwe (%4.2-%7.4), Azerbaycan (%6.7-%7.1), Gürcistan (%5.7-%6.3) ve Lübnan (%2-%9) takip etmektedir²²².

Günümüzde ülke içinde yerinden edilme olgusuna sebebiyet veren pek çok neden bulunmakla birlikte bunların en önemlilerini üç ana başlıkta toplamak mümkündür.

- a) Kitlesele göçlere sebebiyet veren savaş, silahlı çatışma ve insan hakları ihlalleri.
- b) Devletlerin kendi vatandaşlarına karşı saldırıları, ülke içi transferler, zorunlu tahliyeler, zorunlu yeniden yerleştirme eylemleri ve zorunlu geri iade eylemleri.
- c) Doğal ve/veya insan kaynaklı felaketler²²³.

Belirtilen bu durumlarda ülke içinde yerinden edilmiş kişiler eğer hakimiyeti altında bulundukları devletin koruma ve yardımından söz konusu devletin ihmali ve egemenlik yetkilerinin ortadan kalkması nedeniyle yararlanamıyorlarsa, uluslararası kamuoyunun bu kişilerle ilgilenmesi noktasında haklı bir gerekçe ortaya çıkmaktadır. Nitekim söz konusu haklı gerekçenin ortaya çıkması nedeniyledir ki BMMYK, 2004 yılında Hint Okyanusu'nda gerçekleşmiş olan tsunami felaketinde, 2005 yılındaki Güney Asya depreminde, 2006 yılındaki Somali'deki sel felaketinde, 2007 yılında

²²¹ IDMC, **a.g.e.**, ss. 74-90.

²²² IDMC, **a.g.e.**, ss. 85-90.

²²³ Sultan Öztürk, **a.g.e.**, s. 13.

Pakistan'da gerçekleşen sel felaketlerinde ve 2008 yılında Myanmar'daki kasırga felaketi neticesinde yaşanan sel baskınlarında uluslararası toplum adına faaliyetlerde bulunmuş ve ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin korunması ve yaşam seviyelerinin eski düzeylerine döndürülmesi noktasında girişimlerde bulunmuştur.

Belirtilen üç neden içinde yerinden edilmeye sebebiyet veren ilk iki durumda ülke içinde yerinden edilmiş kişiler bir şekilde uluslararası korumanın öznesi haline gelebilmektedirler. Bu, eğer ilgili hükümet egemenlik hakkından kaynaklanan yetkilerini kullanamaz ve/veya kullanmaktan kaçınır bir duruma gelirse uluslararası topluluğun harekete geçmesi şeklinde olabileceği gibi, savaş ve iç çatışma durumlarının söz konusu olduğu durumlarda savaş felaketine bir şekilde maruz kalan insanların şeref ve haysiyetlerinin ve haklarının korunmasını hedef alan dört mühim uluslararası antlaşmayı içeren 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin uygulamaya geçmesi şeklinde de olabilecektir²²⁴.

Ülke içinde yerinden edilmeye sebebiyet veren üçüncü neden olan doğal ve/veya insan kaynaklı felaketler durumunda ise uluslararası kamuoyunun harekete geçmesi ve ülkesinde yerinden edilen kişilere uluslararası bir korumanın sağlanması ilk iki nedene göre daha çetrefil bir hal almaktadır. Buna sebebiyet veren nedenlerden en önemlisi, felakete maruz kalan devletlerin kendi vatandaşlarına yardım etme noktasında bir dış müdahaleyi genellikle kendi otoritelerine yönelik bir eylem olarak algılamaları ve vatandaşlarını koruma görevini yerine getirmekten aciz bir duruma düşmüş görünmekten korkmalarıdır. Ancak günümüzde özellikle iklim değişikliğine bağlı olarak yaşanan felaketlerde ciddi bir artış görülmektedir. Bugün iklim değişikliği olgusu pek çok kişinin geçimini ve güvenliğini etkilemeye, gelir farkını ve eşitsizlikleri arttırmaya başlamıştır. Geçtiğimiz yirmi yılda, yaşanan doğal afetlerin sayısı yılda yaklaşık iki yüzden dört yüzün üzerine çıkarak ikiye katlanmıştır. Günümüzde yaşanan her on doğal afetten

²²⁴ David Turton, Refugees and 'Other Forced Migrants', **Refugee Studies Centre Working Paper No. 13**, Queen Elizabeth House International Development Centre, University of Oxford, October 2003, ss. 5-7.

dokuzu iklimle alakalı bir hal almıştır. İklim değişikliğine bağlı olarak sıcaklıklar arttıkça ve topraklar daha verimsiz bir hale geldikçe, kentleşme süreci hızlanacaktır ve bu da dünya genelinde kıt kaynaklar ve şehirlerdeki kamu hizmetleri için rekabeti beraberinde getirecektir. Bu bir yandan hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında sosyal gerginlik ve siyasi çatışma yaşanması riskini hem de söz konusu çatışma ve gerginliklerden kaçan yerinden edilmiş kişilerin sayısının artması olasılığını yükseltmektedir.

İklim değişikliği olgusu günümüzde ülke içinde yerinden edilmeye sebebiyet verebilecek en önemli etken niteliğindedir. Nitekim, Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişilerin İnsan Hakları Temsilcisi olan Walter Kalin de iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkabilecek en az beş senaryo belirlemiştir. Bunlar:

- a) Hidrometeorolojik afetler (seller, kasırgalar, tayfunlar, toprak kayması vb.),
- b) Hükümetler tarafından insanların yaşaması için yüksek riskli ve tehlikeli bölge olarak kabul edilen yerler,
- c) Çevrenin bozulması ve yavaş yavaş yaklaşan afetler (örneğin suya erişimin azalması, çölleşme, tekrarlayan su baskınları, kıyıya yakın tatlı su kaynaklarına tuzlu su karışması vb.),
- d) Küçük ada devletlerinin su altında kalması durumu,
- e) İklim değişikliği sebebiyle zaruri kaynakların (örneğin su ve yiyecek) azalmasının tetiklediği silahlı çatışmalar²²⁵.

Tüm bu belirtilen senaryoların gelecekte yaşanması, bugün iklim değişikliğine bağlı olarak yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde, pek de uzak bir ihtimalmiş gibi görünmemektedir. Yaşanması muhtemel bu senaryoların yol açacağı en önemli sonuç insanların sınır aşırı hareketlerden çok ülkeleri içinde yer değiştirmeleri ile sonuçlanacak yeni ve geniş çaplı yerinden edilme hareketleri olacaktır. Hatta Maldivler, Tuvalu ve Vanuatu gibi ada devletlerinde yaşayan insanlar yükselen deniz seviyesi ve alçakta kalan

²²⁵ BMMYK, “BMMYK’nin Bakış Açısı ile İklim Değişikliği, Doğal Afetler ve Nüfusun Yer Değiştirmesi”, http://www.unhcr.org.tr/MEP/FTPRoot/HTMLEditor/File/yayimlar/Climate%20change_tur.doc, (erişim tarihi: 08.06.2010).

bölgelerin sular altında kalması nedeniyle en sonunda ülkelerini terk etmek zorunda bile kalabileceklerdir. Ada devletlerinde bulunan insanların, ülkelerinin sular altında kalması durumunda hangi statüye sahip olacakları büyük bir soru işaretidir. Bilindiği gibi, 1951 tarihli Mülteci Sözleşmesi'ne göre bir kişinin mülteci sayılabilmesi için ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korkması ve bu korkuya dayanarak ülke dışına çıkması ve sığınma talebinde bulunması gerekmektedir. Oysaki ada devletlerinde yaşayan kişiler için mülteci tanımında yer alan zulüm nosyonu ortaya çıkmamakta dolayısıyla mülteci statüsünden de yararlanmaları mümkün olamamaktadır. Söz konusu kişilerin deniz seviyesinin yükselmesine bağlı olarak ortada bir ülkeleri de kalmayacağından ülke içinde yerinden edilmiş kişi statüsünden yararlanma imkanı da bulunmayacaktır. Dolayısıyla ada devletlerinde yaşayan ve ülkelerinin sular altında kalması ile zorunlu göçe muhatap olacak yerinden edilmiş insanların, günümüzde geçerli üç yerinden edilmiş kişi statüsünden (sığınmacı, mülteci ve ülkesinde yerinden edilmiş kişi) yararlanmaları da mümkün görünmemektedir²²⁶.

İklim değişikliğine bağlı yaşanabilecek senaryolar aslında bu çalışmanın temel tezi olan tüm yerinden edilmiş kişileri içerisine alacak genel bir tanım zorunluluğunun ve bu tanıma bağlı olarak ortaya çıkarılacak bir uluslararası yerinden edilmiş kişiler sözleşmesinin gerekliliğini ve haklılığını da ortaya koyan sebepleri açıkça gözler önüne sermektedir. Günümüzde üç ayrı sıfat etrafında sorunlarına çözüm bulunmaya çalışılan yerinden edilmiş kişilerin, ileride yaşanması muhtemel sorunlar karşısında bu üç sığata bağlı ayrık rejimlerden yararlanmaları mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla yapılması gereken üç ayrı sığata dayalı kategorilerin genel bir tanım etrafında birleştirilmesi ve dünyada yerinden edilmeye sebep veren tüm olguları kapsayacak şekilde genel bir yerinden edilmiş kişi statüsünün oluşturulması noktasında çalışılmasıdır.

²²⁶ BMMYK, "BMMYK'nın Bakış Açısı ile İklim Değişikliği, Doğal Afetler ve Nüfusun Yer Değiştirmesi", http://www.unhcr.org.tr/MEP/FTPRoot/HTMLEditor/File/yayimlar/Climate%20change_tur.doc, (erişim tarihi: 08.06.2010).

Belirli dönemlerde belirli devlet çıkarları etrafında oluşturulmuş yapay tanımlara ve öznel dünya algılamalarına dayanan tanımların bugün ortaya çıkan doğal ve insan kaynaklı olgular ve felaketler çerçevesinde yetersiz kaldıkları sadece bu çalışmanın yazarının değil aynı zamanda BM bünyesinde ve diğer bölgesel ve uluslararası örgütler bünyesinde dile getirilen açık bir gerçekliktir. Sığınmacı, mülteci ve ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsü çerçevesinde yaratılan farklı yerinden edilmiş kişi statüleri sadece günümüz gerçekliklerine karşılık gelmemekle kalmamakta aynı zamanda yerinden edilmeye sebebiyet veren insan ve toplum faktörlerinin, işledikleri suçlara karşılık gelen cezaları da ortaya koymak ve bunları uygulamaktan uzak bir görünüm sergilemektedir. Yerinden edilmiş kişilere yönelik oluşturulan üç farklı statü sadece yerinden edilmeye sebebiyet veren koşulları kendi içinde farklılaştırmakta ve bu koşullara karşılık gelen öznel sıfatları mağdurlara yüklemektedir²²⁷.

Oysaki bugün ihtiyaç duyulan farklı yerinden edilme sebeplerine karşılık gelen farklı tanımlar değil genel ve kapsayıcı bir yerinden edilmiş kişi tanımıdır. Ve yine bugün ihtiyaç duyulan sadece mağdurlara yönelik değil aynı zamanda suçu işleyen zanlılara yönelik de bir genel sistemin oluşturulmasıdır. Unutulmamalıdır ki, suçu işleyenler suçlarından dolayı ceza almadıkları sürece haklı ve haksız ayrıştırılamayacak ve günümüzde olduğu gibi sadece mağdurlar korunmaya çalışılarak aslında temel soruna değil, sorun çerçevesinde zarar görenlere yönelik geçici çözümlere başvurulmuş olacaktır. İnsanların zorla yerlerinden edilmelerine sebep olan insan hakları ihlallerinden sorumlu kişi ve kurumlar yaptıklarının cezasız kalmayacağını bilmelidirler. Nitekim bugün, BMMYK ve diğer birçok insan hakları örgütü, kısa bir süre önce Ruanda ve Eski Yugoslavya'da savaş ve insan hakları suçları işlediği düşünülen insanlar için kurulan uluslararası mahkemelere bu yüzden sıcak bakmaktadırlar.

²²⁷ Antonio Guterres, "Köklerinden Koparılmış 42 Milyon İnsan Eve Döneceği Günü Bekliyor", <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalHaberDetay&Date=20.06.2009&ArticleID=941356>, 20.06.2009, (erişim tarihi: 14.06.2010).

İklim değişikliğine bağlı olarak yaşanabilecek sorunlar çerçevesinde de açıklanmaya çalışıldığı gibi yerinden edilmiş kişiler özelinde bugün oluşturulmuş olan üç farklı sığata dayalı üç farklı rejimin bu sorun çerçevesinde işlev görebilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu noktada yapılması gereken ada devletlerinin sular altında kalması ve kişilerin bu durumdan kaynaklanan yer değıştirme hareketlerinin mecburiyeti olgusunun göz önünde tutularak, bu gibi hareketlere maruz kalan kişilerin durumlarının ileri ve kapsayıcı bir analize tabi tutulmasıdır. Bu çalışmada savunulan yerinden edilmiş kişilere yönelik kapsayıcı bir tanım ve bu tanıma karşılık gelen bağlayıcı bir uluslararası sözleşme ileride ortaya çıkabilecek muhtemel sorunların önlenmesi noktasında en etkili yöntem olarak gözükmemektedir. Bahsedilen nitelikteki bir hukuki araç, zorunlu göçün her türüsünü yasaklayacak ve tehdit altındaki kalabalık insan topluluklarının ülke dışında sığınma talebinde bulunma hakkını tekrar teyit edecektir. Söz konusu hukuki araç, hem iç hem de dış göçe tabi tutulmuş kalabalık insan toplulukları için koruma, destek görme ve kendi ülkelerine emniyet içinde geri dönme hakkını içerecek ilkeleri geliştirecektir. Bu tür bir yaklaşımın, zorla yerinden edilmiş insanların korunması konusundaki önlem ve çözümleri daha geniş bir çerçeveye oturtacağı söylenebilir. Nitekim bu, BMMYK tarafından son yıllarda kuvvetle desteklenmiş bir stratejidir. Belirtilen kapsamlı bir uluslararası belge yanında ayrıca caydırıcı unsurlarla da belgenin desteklenmesi, hem belgenin uluslararası alandaki itibarını arttıracak hem de sorunun kalıcı çözümüne çok büyük bir katkı sunacaktır²²⁸.

II. Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişi Statüsü ve Bu Statüye İlişkin Çeşitli Tanımlar

Ülkesinde yerinden edilmiş kişiler (Internally Displaced Persons-IDP) kavramı sığınmacı ve mülteci kavramlarına nazaran daha yeni bir kavramdır. Bunda ülke içinde yerinden edilme sorununun özellikle Soğuk

²²⁸ BMMYK (UNHCR), *Dünya Mültecilerinin Durumu 1997...*, ss. 128-129.

Savaş sonrası dönemde önem kazanmasının ve bu öneme nazaran da IDPlere yeni yeni önem verilmesinin etkisi büyüktür²²⁹. Sığınmacı ve mültecilere nazaran ülkeleri içinde kalmak zorunda bırakılan insanlara bir tanım getirmek için yapılan çalışmalar son yirmi yıl içerisinde hız kazanmış ve bu tanım bulma çalışmaları çerçevesinde çeşitli sıfatlar IDPleri tanımlamak için kullanılmıştır. Örneğin, ilk dönemlerde ülkesel mülteciler kavramı IDPleri tanımlama noktasında başvurulan bir olgu olmuştur. Ancak zamanla bu kavramın IDPlerin içerisinde bulundukları öznel durumları tam kavrayamadığı fark edilerek yeni tanımlama çabaları içerisine girilmiştir²³⁰.

Söz konusu tanım bulma çalışmalarından ilki 1989 yılında toplanan Orta Amerika'daki Mülteciler Üzerine Uluslararası Konferans'ta (International Conference on Refugees in Central America-CIREFCA) gerçekleştirilmiş ve bu konferans sonucunda ülkesinde yerinden edilmiş kişi, *“yaygın şiddet eylemleri, yoğun insan hakları ihlalleri, kamu düzenine ciddi anlamda zarar veren çatışmalar veya diğer durumlar sebebiyle yaşamlarını, güvenliklerini veya özgürlüklerini tehlikede hisseden ve bu yüzden evlerini veya geleneksel yaşam biçimlerini terk etmeye zorlanan fakat bulundukları ülke sınırları içerisinde kalan insanları”* tanımlamak için kullanılmıştır²³¹.

Yine aynı konferansta kabul edilen Güney ve Kuzey Amerika'daki Yerinden Edilmelere Dair Daimi İstişare (Permanent Consultation on Internal Displacement in the Americas-CPDIA) adlı belgede ise yerinden edilmiş kişi, *“yaşamı, fiziksel bütünlüğü veya özgürlüğü savunmasız bırakılan veya ülke içi silahlı çatışma, ülke içi karışıklıklar veya gerilimler, geniş çaplı şiddet olayları, insan haklarının geniş çaplı ihlali veya kamu düzenine şiddetli şekilde zarar veren çeşitli durumlar gibi insan kaynaklı sebeplerin tehdidi nedeniyle doğal yaşam alanlarını veya geleneksel geçim kaynaklarını terk*

²²⁹ Bilgin Ayata ve Deniz Yüksek, “A Belated Awakening: National and International Responses to the Internal Displacement of Kurds in Turkey”, **New Perspectives on Turkey**, No: 32, 2005, ss. 7-8.

²³⁰ Roberta Cohen, “Strengthening Protection of IDPs: The UN's Role”, **Law&Ethics**, Winter/Spring 2006, s. 102.

²³¹ UN Economic and Social Council, “Comprehensive Study of the Representative of the Secretary-General”, UN Doc., E/CN.4/1993/35, 21 January 1993, para. 39.

*edip ülke içinde göç etmeye zorlanan tüm insanları” kapsayacak bir şekilde kullanılmıştır*²³².

Bu bölgesel tanım girişimlerinin yanında uluslararası alanda da IDP’leri tanımlamaya yönelik çalışmalarda bulunulmuştur. 1990’larda BM organları tarafından benimsenen tanıma göre ülkesinde yerinden edilmiş kişi, *“silahlı çatışma, iç karışıklık, insan haklarının sistematik ihlali veya doğal veya insan kaynaklı felaketler nedeniyle yaşamakta oldukları evlerinden/doğal yaşam alanlarından aniden veya umulmadık bir biçimde ve zorla göç etmeye zorlanan ve bulundukları ülkelerin toprakları içerisinde kalan insanlardır”*²³³.

BMMYK tarafından benimsenen tanıma göre ise ülkesinde yerinden edilmiş kişi, *“zulüm, silahlı çatışma veya şiddet sebebiyle evlerini terk etmek ve doğal yaşam alanlarından ayrılmak zorunda bırakılan ve bulundukları ülke sınırları içerisinde kalan insanlardır”*²³⁴.

Günümüzde genel kabul gören ülkesinde yerinden edilmiş kişi tanımına 1998 tarihinde ulaşılmıştır. Söz konusu tarihte BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından kabul edilen “Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler”in Giriş kısmında ülkesinde yerinden edilmiş kişi şöyle tanımlanmıştır:

*“Zorla ya da mecburen evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi gruplarıdır.”*²³⁵

Bu tanımdan da anlaşılabilceği gibi IDP olmanın iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar:

a) Zorla yerinden edilmiş olma (Bir zorlamanın olması),

²³² UN Economic and Social Council, “Report of the Representative of the S-G on Internally Displaced Persons-Profiles in Displacement: Colombia”, UN Doc., E/CN.4/1995/50/Add.1, para. 12.

²³³ Sultan Öztürk, **a.g.e.**, s. 7.

²³⁴ Anne-Christine Eriksson, “Protecting Internally Displaced Persons in Kosovo”, http://web.mit.edu/cis/www/migration/pubs/rrwp/3_protectIDPs.html, (erişim tarihi: 05.05.2010).

²³⁵ UN, **Guiding Principles on Internal Displacement**, New York, 2001, s. 1.

b) Ülke sınırları içerisinde kalınması²³⁶.

Tanımda göze çarpan bir başka özellik ise vatandaşlık olgusuna vurgu yapılmamış olmasıdır. Bu çerçevede aşağıda sayılan insan gruplarını IDP olarak tanımlamak mümkündür:

- a) Bulundukları ülkede yerinden edilmiş olan ülke vatandaşları.
- b) Önceden mülteci statüsüne sahip olup, terk etmiş oldukları ülkelere dönen fakat eski doğal yaşam alanlarına yerleşmeleri imkanı bulunmayanlar. Söz konusu grup içerisinde mültecilere yönelik uygulanan yeniden yerleştirme programlarından yararlanıp, terk ettikleri ülkelere yeniden yerleştirilenlerden, eski yaşam alanlarına dönemeyenleri de eklemek gerekir.
- c) Doğal yaşam alanları bulundukları ülkede yer alan yerinden edilmiş vatansız kişiler.
- d) Başka bir ülkenin vatandaşlığını taşıyan yerinden edilmiş kişilerden, o ülkede çok uzun bir zamandan beri yaşamakta olan ve vatandaşlığını taşıdığı ülkeyle bağlantısını büyük ölçüde yitirmiş olanlar.
- e) Başka bir ülkenin vatandaşlığını taşımakla birlikte doğal yaşam alanları çok uzun süredir burada yaşadıkları için bulundukları ülke olarak kabul edilen yerinden edilmiş kişiler²³⁷.

Bu noktada şunu açıkça belirtmek gerekir ki ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için yukarıda getirilen tanımların hiçbirisi genel bir bağlayıcılığa sahip hukuksal bir tanım değildirler. Yol Gösterici İlkelerde yer alan IDP tanımı da, belgenin yasal bağlayıcılığa sahip olmaması nedeniyle, hukuksal bir tanım olmayıp belirli ortak özelliklere sahip insanları belirlemek için oluşturulmuş açıklayıcı bir tanımdır. Ancak bugün BM bünyesinde yapılan çalışmalarda ülkesinde yerinden edilmiş kişiler tanımlanırken Yol Gösterici İlkelerdeki tanım referans alınmakta ve çeşitli ülkelerde bulunan IDPler bu tanıma göre belirlenmektedir.

²³⁶ Paivi Koskinen, **Internally Displaced Persons and the Right to Housing and Property Restitution**, Institute for Human Rights-Abo Akademi, 2005, ss. 9-10.

²³⁷ Brookings-Bern Project on Internal Displacement-The Brookings Institution, **Protecting Internally Displaced Persons: A Manual for Law and Policymakers**, Washington, 2008, ss. 12-13.

Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin kim olduğunu belirlemeye yönelik hukuksal bir tanımın bulunmaması her ne kadar bir eksiklik gibi görünse de aslında böyle bir tanımın yaratabileceği sorunlar göz önüne alındığında fazla da bir sorun oluşturmadığı anlaşılmaktadır. Ülkesinde yerinden edilmiş kişiler için ayrı bir hukuksal tanımın getirilmesinin üç önemli sakıncasının olabileceği söylenebilir. Söz konusu sakıncalardan ilki, eğer yasal bir IDP kategorisi oluşturulursa ülkeler, yerlerinden edilmiş kalabalık insan topluluklarına terk ettikleri ülkelerinde yeterli koruma sağlanabileceğini ve onların uluslararası bir sınırı geçmekten meşru bir şekilde alıkonabileceklerini öne sürebileceklerdir. Ki bugün yasal bir statü olmamasına rağmen birçok ülkedeki sığınmacı ve mülteci ülkelere gönderilmekte ve bu yapılırken de kendilerine vatandaş oldukları devletlerden ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsü talep edebilecekleri söylenmektedir. Aslında bu gerçek günümüze özgü bir olgu da değildir. Ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsünün 1990'ların ortalarından itibaren uluslararası toplumda *de facto* olarak kabul edilmesiyle birlikte, pek çok devlet bu statüyü ülkelerinde bulunan sığınmacı ve mültecileri vatandaş oldukları devletlere geri göndermek için kullanmışlar ve gerekçe olarak da kendi ülkelerinde farklı bölgelerde koruma arayabilme olasılıklarının bulunduğunu öne sürmüşlerdir²³⁸.

Ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yönelik hukuksal bir statü yaratılmasının doğurabileceği ikinci bir sakınca ise, böyle bir statü yaratılmasının IDPleri daha dikkat çekici bir hale getirmesi ve diğer vatandaşlardan farklı bir statüye sahip olmaları sebebiyle onlara zarar verebilecek olmasıdır. Günümüzdeki güncel örnekler incelendiğinde, IDPlerin büyük bir çoğunluğunun ulusal makamlarına kendilerini tanıtmaya taraftarı olmadıklarını ve kimliklerini bir şekilde gizleyebilecekleri bölgelere yerleştikleri görülmektedir. Bilindiği gibi ülkesinde yerinden edilmiş pek çok kişinin göç etme sebebi vatandaş oldukları devletlerin kendilerine yönelik uyguladığı dışlayıcı nitelikli olumsuz politikalardır. Eğer IDPlerin bulundukları yerlerde kimlikleri ve statüleri açıkça belirlenirlerse tam bir koruma görmek

²³⁸ BMMYK (UNHCR), **Dünya Mültecilerinin Durumu 1997...**, ss. 126-128.

zorundadırlar aksi takdirde ulusal makamlardan baskı ve şiddet görmeleri büyük bir olasılıktır. Bu baskı ve şiddet olasılığı sadece ulusal makamlarla da sınırlı değildir²³⁹.

Bilindiği gibi pek çok ülkede yaşanan etnik ve/veya kabilesel nitelikli çatışmalar nedeniyle de pek çok kişi bulundukları bölgeleri terk etmek zorunda kalmaktadır ki, bu insanların farklı bölgelere kaçışlarındaki temel itici faktör kendilerini zorlayıcı etmenlerden uzaklaşmak ve bir yerde korunaklı yerlere saklanmaktır. Bugün mülteciler özelinde gözlemlenen, söz konusu kişilerin belirli bölgelerde belirli kamplara yerleştirilmeleri durumu eğer IDPler özelinde de uygulanmaya çalışılırsa bu insanların doğrudan hedef gösterilmeleri daha da kolaylaştırılmış olacaktır. Bilindiği gibi günümüzde en fazla saldırıya uğrayan bölgeler mülteci kamplarının olduğu yerlerdir. Dolayısıyla IDPlerin toplumun genel yapısından ayrıştırılıp ayrı bir kategoriye konmaları ve hatta ayrı yerleşim yerlerinde toplanmaları bu kişilerin güvenliklerinin sağlanabileceği anlamına gelmemekte, tam tersi şekilde onları toplum katında ötekileştirerek açık birer hedef haline sokmaktadır²⁴⁰.

Ülkesinde yerinden edilmiş kişiler için ayrı bir hukuksal statü yaratılmasının üçüncü bir sakıncası ise, böyle bir durumun zorunlu göç sorununu bütün karmaşıklığı ve değişik ifadeleri ile kapsayacak bütünleştirici bir yaklaşımın geliştirilmesini bir şekilde engelleyebilecek olmasıdır. Ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsü üzerinden zorunlu göç sorununa yaklaşılmaması, meseleyi sadece iç göçlerle sınırlamak ve sorunu uluslararası sınırları geçip geçmemeye bağlamak demektir. Oysaki meselenin özünde yatan neden tüm zorunlu göç hareketleri için aynıdır: Dışarıdan istem dışı ortaya çıkan zorlayıcı bir etken vardır ve bu etken sizi doğal yaşam alanınızdan ayrılmaya zorlamaktadır. Bu noktada insanların tek alternatifleri yer değiştirmektir ki bu ülke içinde olabileceği gibi sınır dışı hareketleri de içerebilir. Ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsü ile insanlara sadece ülke içi kaçış alternatiflerinin bulunduğunu söylemek bir insan hakları sorunu yapay kavram ve terimlere hapsedmek olduğu kadar İnsan Hakları Evrensel

²³⁹ BMMYK (UNHCR), **Dünya Mültecilerinin Durumu 1997...**, ss. 127-128.

²⁴⁰ BMMYK (UNHCR), **Dünya Mültecilerinin Durumu 1997...**, s. 128.

Beyannamesi'nin 14. maddesinde vücut bulan sığınma hakkının da yok sayılması demek olacaktır.

Bakıldığında IDPler de mülteciler gibi aynı sebepler nedeniyle bulundukları yaşam alanlarından koparılmasına rağmen, onlara göre birçok durumda daha az uluslararası yardım ve korumadan yararlanmakta veya hiç yararlanamamaktadırlar. Ülkesinde yerinden edilmiş kişiler için bulundukları zor durumlardan kaçış alternatifi olarak sadece ülke içi yer değiştirme hareketleri mevcut gibi görünse de bu insanların da başka ülkelerden sığınma arama ve mülteci statüsüne başvurma olanakları bulunmaktadır.

Ancak baktığımızda birtakım engellerin IDPleri yurt dışına çıkma ve buralarda sığınma arama alternatifinden caydırdıkları görülmektedir. Bu engellerden ilki bulundukları bölgelerin coğrafi koşullarından kaynaklanan zorluklardır. Pek çok ülkesinde yerinden edilmiş kişi komşu devletlere kaçmak isteseler bile sınırlarda bulunan sarp dağlar ve zor geçitler buna engel olmakta ve yerinden edilmiş kişilerin ülkelerinde kalmalarını zorunlu kılmaktadır. Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin komşu ülkelerde sığınma arayamama nedenlerinden biri de siyasi engellerdir. Söz konusu engeller kendi ülkelerindeki siyasi koşullardan kaynaklanabildiği gibi pek çok durumda da komşu devletlerin izledikleri politikalar ve siyasalar sorun oluşturmaktadır. Özellikle iç çatışma ve karışıklıklar durumunda bulundukları devletlerin sınırlarını sıkı kontrol altına aldıkları ve ülkeden çıkışları yasakladıkları bilinen bir gerçektir. Böyle durumlarda yurt dışı kaçış alternatifleri ellerinden alınan yerinden edilmiş kişiler için tek alternatif kalmaktadır ki o da bulundukları ülkelerin farklı coğrafyalarına göç etmektir. Ayrıca belirli ülkede yaşanan sorunlar sırasında bu devlete komşu olan ülkelerin sınırlarını kapattıkları ve söz konusu sorunlu ülkelere kaçan insanları sınırlarından içeri almadıkları da bilinmektedir ki bu durumlar da, yerinden edilmiş kişileri ülkelerinde kalmaya zorlayan bir başka nedeni oluşturmaktadır²⁴¹.

Ülkesinde yerinden edilmiş kişileri başka devletlere göç etmeye ve buralarda sığınma aramaya başvurmadan alıkoyan üçüncü bir nedense

²⁴¹ Roberta Cohen, *a.g.m.*, ss. 100-101.

maddi durumlar, toplumsal bağlar, yaş ve fiziki durumlardır. İlk iki engelin mevcut olmadığı durumlarda bile insanlar bazen göç için gerekli maddi koşulları sağlayamamakta bu ise yerinden edilmiş kişileri vatanlarında kalmaya mecbur etmektedir. Yine yerinden edilmiş kişilerin çok genç veya yaşlı olmaları ve göç sürecini kaldıramayacak fiziksel koşullara sahip olmaları da yurt dışı kaçış alternatifini ortadan kaldırmaktadır. Kaçılması düşünülen ülkelerde kendilerine yardımcı olabilecek tanıdıkların ve/veya akrabaların olmaması da yerinden edilmiş kişiler açısından psikolojik ve sosyolojik engeller yaratmakta ve göç sürecine ket vuran bir etkide bulunmaktadır²⁴².

Ülkesinde yerinden edilmiş kişi ile mülteci statüsü içerisinde yer almak arasında birtakım mühim farklar vardır. Bunlardan en önemlisi mültecilerin uluslararası korumanın öznesi durumunda olmalarına rağmen ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin bulundukları devletlerin inisiyatifine terk edilmiş olmalarıdır. Öyle ki BM'nin reformuna ilişkin 2005 yılının Eylül ayında yayınlanan raporda da dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan giderek büyüyen IDP sorununa dikkati çekmiş ve özellikle IDPlerin bulundukları ülkelerde kalmalarından dolayı uluslararası yardım ve korumadan yeteri kadar yararlanamamaları olgusunu ön plana çıkartmıştır. Aynı raporda Annan ayrıca IDPlerin korunmasına yönelik olarak ulusal otoritelerin başarısız ve yetersiz kaldığı durumlarda uluslararası topluluğun sorumluluk almasının gerekliliği konusuna vurgu yapmıştır. Annan'a göre, milyonlarca erkek, kadın ve çocuğun hayatlarının risk altında bulunduğu bir durumda egemenlik olgusunun bir engel oluşturmaya izin verilmemelidir²⁴³.

Annan'ın dikkat çektiği egemenlik olgusu bugün ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yapılmak istenen yardım ve koruma faaliyetlerinin önündeki en büyük engeldir. Ülkesinde sorun yaşayan pek çok devlet dışarıdan yapılacak yardımların egemenlik haklarının ihlali anlamına geleceğini savunarak bunlara karşı çıkmakta ve çeşitli engeller çıkarmaktadırlar. Ancak burada asıl sorun egemenlik hakları değil insan hakları ihlal edilmiş insanların insanlık haysiyet ve onurlarının korunması sorunudur. Dolayısıyla bir devletin

²⁴² BMMYK (UNHCR), **Dünya Mültecilerinin Durumu 1997...**, s. 113.

²⁴³ Roberta Cohen, **a.g.m.**, ss. 101-102.

vatandaşlarına yine egemenlik haklarından kaynaklanan koruma ve kollama görevini yerine getirememesi ve bundan dolayı vatandaşlarının büyük acılar ve sıkıntılar çekmeleri, söz konusu devletin egemenlik haklarını kullanamadığının ve dışarıdan bir müdahalenin meşrulaştığının da en açık ifadesidir.

Nitekim 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi de bu anlayışı ortaya koyan ve gelişmesine zemin hazırlayan önemli bir belge niteliğindedir. Uluslararası alanda tanınmış sınırlar içerisinde tam ve koşulsuz egemenlik doktrininden kopuşun tarihsel bir dönüm noktasını oluşturan bu belge, bir hükümetin vatandaşlarına nasıl davrandığının sadece bir iç işleri sorunu değil aynı zamanda uluslararası bir yükümlülük olduğunu açık ve net bir biçimde ortaya koymuştur. Bu belge çerçevesinde gelişen anlayışa göre, eğer bir devlet uluslararası alanda kabul edilmiş temel normları ihlal ederse söz konusu devletin bunun kendi iç meselesi olduğunu öne sürerek egemenlik haklarını idame ettirmeye çalışmasının kabul edilemeyeceği ve tüm uluslararası toplum adına bu devlete müdahalede bulunulabileceği genel kabul gören bir yaklaşım halini almıştır. Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Balkanlar'da yaşanan krizlerde BM ve NATO'nun öncülük ettiği insani müdahale operasyonları da belirtilen temel görüşün uluslararası hukukta bir teamül niteliği kazandığının açık bir kanıtı niteliğindedir²⁴⁴.

Bilindiği gibi günümüzde bir kişinin mülteci statüsünden yararlanabilmesi için üç temel koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlar,

- a) Haklı bir nedene dayalı zulüm korkusu.
- b) Irk, din, milliyet, belli bir sosyal gruba üyelik veya siyasi görüşe dayalı zulüm.
- c) Uluslararası tanınmış bir sınırın aşılmış olması.

Ülkesinde yerinden edilmiş kişi için yapılan tanımlamalara baktığımızda ve bunları mülteci için yapılan tanımla karşılaştırdığımızda, IDP tanımının daha geniş kapsamlı ve bu yönüyle içselleştirici bir özellik taşıdığını

²⁴⁴ Sultan Öztürk, a.g.e., s. 14.

görmekteyiz. Buna karşılık mülteci tanımı ise hem daha dar kapsamlı hem de getirdiği şartlar bakımıyla daha dışlayıcı bir nitelik arz etmektedir²⁴⁵.

Baktığımızda mülteci tanımı sadece zulüm nosyonu üzerine odaklanmaktadır. Zulüm ise temel insan haklarının sistemli veya sürekli olarak ve devlet korumasının başarısız kaldığını ispatlayacak şekilde ihlal edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Oysaki IDP tanımında zulüm nosyonuna işaret eden insan hakları ihlali dışındaki durumlar da sayılmıştır. Dolayısıyla aslında IDP kavramı, mülteci tanımını da içerisine alan bir özellik göstermektedir. Her iki tanımın tek farkı uluslararası bir sınırı geçip geçmemektir. Her iki tanımla da aslında bu kişilerin ortak acı ve kaygılara sahip oldukları zımnen kabul edilmiş durumdadır. Bu durum çalışmanın temel tezlerinden biri olan mülteci ve ülkesinde yerinden edilmiş kişi ayrımının yapay bir ayrım olduğu konusunu da doğrular niteliktedir. Bu noktada özellikle büyük devletler açısından yerinden edilmiş kişi tanımıyla varılmak istenen amaç mümkün olduğunca yerinden edilmiş kişileri ülkelerinde tutmak ve sığınmacı ve mülteci başvurularını azaltmaktır²⁴⁶.

Belirtilen amaçla bugün ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yönelik uygulanan ve “4R” olarak adlandırılan politikalar da paralellik arz etmektedir. Söz konusu 4R politikasının birleşenleri şunlardır:

- a) Dönüş (Repatriation)
- b) Yeniden yapılanma (Reconstruction)
- c) Yeniden entegrasyon (Reintegration)
- d) Rehabilitasyon (Rehabilitation)²⁴⁷.

Söz konusu politikanın ilk birleşenlerinden olan dönüş, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerden bir şekilde yurt dışına çıkmayı başarabilmiş olanların ve yine bulundukları ülkede kalıp farklı bölgelere kaçmış olanların eski yaşam alanlarına geri döndürölmelerini içermektedir. Buna göre ülkesinde yerinden edilmiş kişiler bir şekilde geldikleri yerlere geri dönmelidirler ve yaşamlarına kaldıkları yerden devam etmelidirler.

²⁴⁵ Judy El-Bushra ve Kelly Fish, “Refugees and Internally Displaced Persons”, http://www.huntalternatives.org/download/40_refugees.pdf, (erişim tarihi: 07.05.2010).

²⁴⁶ Naoko Hashimoto, *a.g.m.*, s. 87.

²⁴⁷ Deniz Yüksek, *a.g.m.*, s. 42.

4R politikasının ikinci sa ayağını oluşturan yeniden yapılanma ise, dönüş süreçleri tamamlanan ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin döndükleri doğal yaşamlarının yeniden imar edilmesini ve hayatlarını sürdürmeleri için gerekli sosyal, psikolojik ve ekonomik atmosferin yeniden oluşturulmasını içermektedir. Gerçekleştirilecek olan yeniden yapılanma süreci ile hayatın getirdiği sorunlara karşılık gelen sosyal yapıların yeniden oluşturulması ve karşılanması hedeflenmektedir.

Politikanın nc ayağı olan yeniden entegrasyon ise, geri dönen ve yaşam alanları yeniden yapılandırılan kişilerin sosyal hayatlarındaki ilişkilerin yeniden kurulmasını ve toplumun geri kalanıyla bağların yeniden oluşturulmasını içermektedir. Yeniden entegrasyon süreci sadece yerinden edilmiş kişileri hedef almamakta aynı zamanda o bölgede bulunan çoğunluğun da algı ve anlayış yapısının yeniden şekillendirilmesini içermektedir.

4R politikasının son sa ayağı olan rehabilitasyon süreci ise, toplumsal birliğin yeniden kurulmasını amaçlayan sürece işaret etmektedir. Geçmişte yaşanan acı olayların toplumsal hafızadan silinmesini veya bir şekilde uzaklaştırılmasını amaçlayan bu süreç, geleceğin kurulmasını toplumun her kesimini bu sürece dahil ederek gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

lkesinde yerinden edilmiş kişilere yönelik bugün uygulanmaya çalışılan politikalar çeşitli sebeplerle sekteye uğramaktadır. Bu sorunların en önemlilerinden biri devletlerin ülkelerinde bulunan yerinden edilmiş kişileri inkara varan politikalarıdır. lkesinde yerinden edilmiş kişileri yok sayan devletler bunları kendilerini dış dünyaya karşı zayıf gösteren unsurlar olarak algılamakta ve çoğunlukla toplumun genelinden izole olarak yaşamalarını istemektedirler. Pek çoğu sınır bölgelerinde kurulu kamplarda yaşamaya zorlanan ülkesinde yerinden edilmiş kişiler, bu sebeple dış dünya ile bağları koparılmış bir şekilde yaşamaya zorlanmakta ve getto sistemini aratmayacak bir hayata mahkum edilmektedirler²⁴⁸.

²⁴⁸ Bilgin Ayata ve Deniz Ykseker, **a.g.m.**, ss. 10-11.

Zaman ve mekandan kopuk olarak yaşamaya zorlanan bu insanlar bir nevi parazit gibi bulundukları devletlere ve yardım kuruluşlarına mahkum yaşamaya zorlanmakta ve insan onuruna ve haysiyetine yaraşır bir hayattan mahkum edilmektedirler. Kendilerinin olduğu kadar çocuklarının da geleceğini garanti altına almaktan uzak bir yaşam sürmeye zorlanan bu insanlar, izole edilmiş kamplarda bir ömür sürmeye zorlanırlarken, uluslararası kuruluşların kendilerine yardım etmeye yönelik girişimleri de bulundukları devletlerin egemenlik iddialarına hedef olmakta ve engellenmektedir. BMMYK'nın bugün en çok şikayet ettiği konu işbirliğinden kaçan devletlerdir. Oysaki BMMYK'nın ilgi alanını oluşturan insanlar, en savunmasız kişiler olan yerinden edilmiş insanlardır ve bu kişilere yardım etmek hiçbir devlet çıkarı veya kaidesinden önce gelemez²⁴⁹.

Küreselleşme süreci ile birlikte artık egemenlik olgusunun da dar kalıplar içinde değerlendirilmesi süreci çoktan aşılmıştır. Ve bugün egemenliğe meydan okuyan en önemli olgu da insan hakları konusudur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bugün aldığı kararlar ve bu kararları devletlere uygulatma noktasında edindiği başarılar da insan hakları olgusunun günümüzde kazandığı önemi kanıtlar niteliktedir. Bu çerçevede yerinden edilmiş kişilerin sorununa da salt insan hakları perspektifinden yaklaşmak ve bu savunmasız ve korunmasız insanların geleceklerini insan hakları konsepti içerisinde ele almak en mantıklı çözüm yolu olacaktır.

III. Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler ve Uluslararası Hukuk

Soğuk Savaş sonrası dönemde ülke içinde yerinden edilme sorununun artan önemine binaen sorunun çözüme kavuşturulması ve daha da önemlisi ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin haklarının güvence altına alınması noktasında girişimler hızlanmıştır. Bu girişimlere öncülük eden sivil toplum kuruluşları BM bünyesinde sorunun ele alınması için yoğun çaba sarf

²⁴⁹ Bilgin Ayata ve Deniz Yüksek, **a.g.m.**, s. 11.

etmişler ve bunun sonucunda ülkesinde yerinden edilmiş kişiler sorunu BM bünyesinde tartışmaya açılmıştır. BM İnsan Hakları Komisyonu'nun ev sahipliği yaptığı çalışmalara pek çok ülkeden sivil toplum kuruluşu temsilcileri, akademisyenler, sorunla ilgili uzmanlar ve uluslararası ve bölgesel örgütlerin temsilcileri katılmış ve yapılan toplantılar sırasında ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin korunması için nasıl bir yola başvurulması sorusu üzerinde yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu noktada iki seçenek ön plana çıkmıştır. Bunlar:

- a) Üye ülkeler üzerinde bağlayıcılığı bulunan ancak içerik olarak sınırlı olan bir sözleşmenin ortaya çıkarılması.
- b) Bağlayıcılığı olmayan ancak geniş bir kapsama sahip olan yumuşak bir hukuk belgesinin ortaya konulması²⁵⁰.

BM İnsan Hakları Komisyonu'nda bu iki seçenek üzerinde süren tartışmalarda ikinci seçenek tercih edilmiştir. Bunda, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından BM üyesi ülkelerin görüşleri ve pozisyonları arasında artan bir çoğulculuk olmasının hükümetler arası müzakereleri zorlaştırmış olmasının ve uluslararası sözleşmelerin veto edilme riskinin artmış olmasının etkisi olmuştur. Ayrıca ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin durumlarını konu alan mevcut uluslararası insani hukuk ve uluslararası hukuk kurallarını bir antlaşmada toplamanın ve bunları ülke içinde yerinden edilme durumlarının ortaya çıkardığı ihtiyaçlara göre yeniden tanımlamanın çok zor olması da antlaşma yoluna başvurulmamasının bir başka nedenidir.

BM İnsan Hakları Komisyonu'nda ülkesinde yerinden edilmiş kişiler için hazırlanacak metnin niteliği konusunda fikir birliğine varılmasının ardından çalışmalar hızlanmış ve toplam otuz maddeden oluşan “Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler” 1998 tarihinde kabul edilmiştir. Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin özel insan hakları korumasına ihtiyaç duyan savunmasız bir insan grubu olduğunu açıkça ortaya koyan Yol

²⁵⁰ Dilek Kurban, “Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Uluslararası Hukuktaki Gelişmeler ve Ülke Pratikleri”, **“Zorunlu Göç” İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası** içinde, Ed. Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker, İstanbul, TESEV Yayınları, 2006, s. 53.

Gösterici İlkeler, hukuksal anlamda bağlayıcı bir özelliğe sahip değildir. Yumuşak hukuk (soft law) içerisine giren bu ilkeler devletlere özel bir alana ilişkin izlemeleri gereken yükümlülükleri gösteren yol haritası niteliğindedir. Uluslararası mülteci rejiminden farklı olarak yerinden edilme konusunda yeni bir hukuki külliyat oluşturmayan bu ilkeler aksine, mevcut uluslararası insani hukuk ve insan hakları hukukunun ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için geçerli olan unsurlarının bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Dolayısıyla ülkesinde yerinden edilmiş kişiler, kabul edilen bu ilkeler çerçevesinde, özel bir hukuki statüye sahip değildirler, sadece yerlerinden edilmiş oldukları için bir ülkenin diğer vatandaşlarının sahip oldukları hakların ihlal edildiğinin, bunun bir mağduriyet yarattığının ve haklarının yeniden tesisi yoluyla bu mağduriyetin giderilmesi gerektiğinin altı çizilmiş olmaktadır. Başka bir deyişle, ülkesinde yerinden edilmiş kişileri konu alan Yol Gösterici İlkelerin yasal bağlayıcılığı bulunmadığı gibi etkin bir yaptırım mekanizmasına da sahip değildir. Devletlerin söz konusu ilkelere uyup uymamaları tamamen kendi iradelerine bağlıdır²⁵¹.

Yol Gösterici İlkelerin içeriğine baktığımızda bu ilkelerin, ülke içinde yerinde edilme durumunun üç safhasını kapsadığı görülmektedir. Bunlar, yerinden edilme öncesi aşama, yerinden edilme süresince yaşanan aşama ve geri dönüş ya da yeniden yerleştirme ve yeniden entegrasyon aşamasıdır. İlkeler, tüm bu üç aşama boyunca ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin sahip oldukları haklara ve devletlerin bu hakların korunması noktasında yerine getirmeleri gereken yükümlülüklerine vurgu yapmaktadır. Nitekim İlkelerin tümü incelendiğinde, tüm bu üç aşama boyunca sorumluluğun ülkesel otoritelere bırakıldığı anlaşılmaktadır²⁵².

Yol Gösterici İlkeler, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin sorunlarına devletlerin egemenlikleri çerçevesinde bir çözüm bulunması temeline dayanmaktadır. İlkeler, bu konudaki ilk uluslararası standartlar olarak, hükümetlerin ülkesinde yerinden edilmiş kişilere karşı temel sorumluluk

²⁵¹ Walter Kalin, "The Future of the Guiding Principles on Internal Displacement", <http://www.fmreview.org/FMRpdfs/BrookingsSpecial/03.pdf>, (erişim tarihi: 02.05.2010).

²⁵² Frederic L. Kirgis, "Hurricane Katrina and Internally Displaced Persons", *The American Society of International Law*, September 2005, ss. 1-2.

sahibi olduklarının altını çizmekte ve eğer hükümetler sorumluluklarını yerine getiremezlerse uluslararası toplumun devreye girme hakkı doğacağına işaret etmektedir. Uluslararası toplumun müdahale hakkının doğduğu durumlarda devletler, uluslararası kuruluşların ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yardım etmelerine izin vermek ve kolaylık sağlamakla yükümlüdürler.

Yol Gösterici İlkelerde baş sorumluluk sahibi olarak görülen devletlere, dört ayrı aşamada yükümlülük öngörülmüştür. Bunlar,

- a) Göç ettirilmeye karşı koruma.
- b) Göç ettirilme sırasında koruma.
- c) Göç sonrası insani yardım.
- d) Geri dönüş, yeniden yerleştirme ve toplu entegrasyon²⁵³.

Bu dört aşamadan ilkinde devletlerin temel görevi, insanları yerlerinden edecek durumların vuku bulmasını önlemek ve bunun için gerekli tüm tedbirleri almaktır. Eğer devletler bir şekilde insanların yerlerinden edilmelerini önleyememişlerse bu noktada, yer değiştirme hareketinin sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirleri almak zorundadırlar. Başka bir deyişle ikinci aşamada devletlerin temel görevi, göç sürecinin mümkün olduğunca sorunsuz gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Göç süreci tamamlandıktan sonraki üçüncü aşamada ise devletler, yerinden edilmiş kişilerin tüm ihtiyaçlarının eksiksiz sağlanması noktasında sorumluluk almak ve gerektiği yerlerde bu sorumluluğu uluslararası insani yardım kuruluşları ile paylaşmak zorundadırlar. Yol Gösterici İlkelerle devletlere getirilen dördüncü bir sorumluluk ise, yerinden edilmiş kişilerin kendilerini buradan ayrılmaya zorlayan sebepler ortadan kalktıktan sonra, güvenli bir şekilde eski doğal yaşam alanlarına dönmelerini sağlamak ve döndükten sonra da toplumun geri kalanıyla entegrasyonlarının en kolay şekilde gerçekleştirilmesi için çalışmaktır.

Yol gösterici ilkelerde yerinden edilmiş kişilerin hakları konusunda yapılan en önemli düzenlemelerden biri bu kişilerin mülkiyet haklarının yeniden tesisi ya da tazmini konusundadır. Yol Gösterici İlkeler kadar

²⁵³ Dilek Kurban, **a.g.m.**, s. 54.

yerinden edilmiş kişilerin genel insan haklarından doğan mülkiyet hakları bulunmakla birlikte, bu hakların yerinden edilmeden doğan ihlali durumunda mülklerini geri alma veya zararları için tazminat alma hakları tam olarak korunamıyordu. Yol Gösterici İlkeler buradan hareketle, genel insan hakları sözleşmelerinde tanınan mülkiyet haklarını, ülkesinde yerinden edilmiş kişiler özelinde mülkiyetin yeniden tesisi veya tazmini hakkı olarak vurgulamıştır. 29. İlke'nin 2. paragrafına göre;

“Yetkili makamların, geri dönen veya yeniden yerleştirilen ülkesinde yerinden edilmiş kimselerin geride bırakmış oldukları veya yerlerinden olmaları sırasında ellerinden alınmış olan mal veya mülkleri geri alma konusunda mümkün olduğunca yardımcı olmak konusunda görev ve sorumlulukları vardır. Bu mal ve mülkün yeniden elde edilmesinin mümkün olmadığı durumlarda, yetkili makamlar, bu kimselere uygun tazminat veya benzeri başka adil giderim araçları sağlamalı veya bu yönde yardımcı olmalıdır.”²⁵⁴

Aslında, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet haklarının genel insan hakları çerçevesinde korunması yönünde, özellikle bölgesel insan hakları mekanizmaları çerçevesinde, 1990'ların başından beri belirgin bir eğilim mevcuttur. Örneğin, Amerikalılararası İnsan Hakları Komisyonu, Nikaragua'daki Miskito kökenli nüfusun insan haklarına yönelik kararında, evlerine geri dönen ülkesinde yerinden olmuş kişilerin mal ve mülklerine gelen zararların tazmin edilmesini tavsiye etmiştir. Gönüllü Olmayan Yeniden Yerleştirme Hakkındaki Dünya Bankası'nın İşletme Yönergesi, kalkınma projeleri sonucu yerinden olmuş kişilere yeniden iskanları için tazminat ödenmesini tavsiye etmektedir. Öte yandan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Türkiye ile ilgili kararında, yerlerinden edildikten sonra geri dönmelerine izin verilmeyen ve bu nedenle mülklerine ulaşamayan ancak zararları tazmin de edilmeyen başvuru sahiplerinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi altında güvence altına alınan mülkiyet haklarının ihlal edildiği hükmüne varmıştır.

²⁵⁴ UN, **Guiding Principles on Internal Displacement**, New York, 2001, 29. İlke 2. para.

Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet haklarının yeniden tesisi yönündeki uluslararası girişimlerin en somut örneği, BM İnsan Haklarının Teşviki ve Korunması Alt Komisyonu tarafından Ağustos 2005'te kabul edilen ve "Pinheiro İlkeleri" olarak bilinen "BM Mültecilerin ve Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişilerin Konut ve Mülkiyetlerinin Yeniden Tesisi İlkeleri"dir. Yol Gösterici İlkeler gibi yine bir yumuşak hukuk aracı olan ve adını Alt Komisyon tarafından raportör olarak atanan Paulo Sergio Pinheiro'dan alan Pinheiro İlkeleri, uluslararası insan hakları hukuku altında var olan hak ve ilkeleri mültecilerin ve ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet sorunları bağlamında yeniden vurgulamaktadır²⁵⁵.

Pinheiro İlkeleri, yerlerinden olma sebepleri veya koşulları ne olursa olsun, evleri, toprakları ve mülkleri keyfi veya yasal olmayan bir şekilde ellerinden alınan bütün mülteciler ve ülkesinde yerinden edilmiş kişilere eşit şekilde uygulanmaktadır. İlkeler, zorunlu göç mağdurlarının mülkiyet haklarının yeniden tesisinin onarıcı adaletin önemli bir unsuru olduğunu, mültecilerin ve ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin ellerinden zorla alınan mal ve mülklerini geri alma veya bunun mümkün olmadığı hallerde tazminat alma haklarının bulunduğunu, bu hakkın kişilerin geri dönüşünden bağımsız olduğunu, zorunlu göç mağdurlarının geri dönüş dışında kalıcı çözümler arama haklarının bulunduğunu ve bu tür çözümleri tercih etmelerinin mülkiyet haklarının yeniden tesisini engellemeyeceğini belirtmektedir. Yine bu amaçlarla İlkeler devletlere, bağımsız, şeffaf ve ayrımcı olmayan usul, kurum ve mekanizmalar geliştirerek mülkiyet haklarının kısa sürede ve eşitlikçi bir şekilde yeniden tesis edilmesini sağlamak; ilgili tüm makamlara gerekli finansal, insan ve diğer kaynakları temin etmek; söz konusu usul, kurum ve mekanizmaların yapılanmalarına, personel eğitimlerine, başvuruları kabul etme ve değerlendirmelerine, karar alma ve yaptırım süreçlerine ve aldıkları kararların temyizine dair yol gösterici ilkeler ve kılavuzlar oluşturmak; kadın ve çocuklar dair bütün mağdurların bu sürece eşit bir şekilde, zamanında ve ücretsiz olarak erişimini sağlamak; yurt içindeki ve dışındaki bütün

²⁵⁵ Dilek Kurban, **a.g.m.**, ss. 55-56.

mağdurlara ulaşacak şekilde bilgi iletişimde bulunmak; mağdurların okuyabilmesi ve anlayabilmesi için başvuru formlarını onların ana dilinde ve basit bir dille hazırlamak; yoksul mağdurlara adli yardım temin etmek ve kullandıkları mal ve mülkler üzerinde geleneksel hakları (zilyetlik) bulunan mağdurların haklarını korumak yükümlülüğünü getirmektedir²⁵⁶.

Pinheiro İlkeleri çerçevesinde ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet hakları konusunda sağlanan bu haklar ve devletlere getirilen yükümlülükler, uluslararası alanda bu konuda bir duyarlılığın oluşturulması noktasında önemli olmakla birlikte arkasında yatan ana sebepten ayrı düşünülemez. Baktığımızda, ülkesinde yerinden edilmiş kişiler bağlamında uluslararası kamuoyunda mülkiyet haklarına özel önem verilmesi Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen kitlesel göç hareketlerini durdurma ve bu göçleri tersine çevirme yönündeki uluslararası kamuoyunda oluşan isteğin bir dışı vurumu niteliğindedir. Mülkiyet hakları konusunda gösterilen bu siyasi iradeyi, zorunlu göç mağdurlarına karşı işlenen insan hakları ihlallerinin sorumlularının tespiti ve cezalandırılmasının sağlanması noktasında görmek mümkün değildir.

Yol Gösterici İlkeleri incelemeye devam ettiğimizde göze çarpan bir başka özellik İlkelerde üç farklı nedene dayalı yerinden edilme durumlarından bahsedilmiş olmasıdır. Bu durumlardan ilki olan felaket kökenli yerinden edilme (disaster-induced displacement); deprem, sel, volkan veya toprak kayması gibi çevresel veya doğal kaynaklı nedenlerden ve radyoaktivite, nükleer sızıntı, endüstriyel kazalar gibi dolaylı olarak insandan kaynaklanan yerinden edilme durumlarına işaret etmektedir. Böyle durumlarda, yerleşim yerinin değiştirilmesi zorunluluğu doğal veya seçici olmayan nedenlerden kaynaklandığı için, bu rastgele ve tahmin edilemeyen olaya maruz kalan mağdurların özellikleri açısından bir farklılaşma veya yanlılık söz konusu değildir. Bunun sonucu olarak da felaket kökenli yerinden olmaya maruz kalan kişilere ulaştırılması gereken yardımlar, mağdurların din, dil, etnik köken vb. özelliklerine bakılmaksızın ve olayın meydana geldiği ülkeye göre

²⁵⁶ Dilek Kurban, **a.g.m.**, ss. 56-57.

farklılık göstermeksizin çoğunlukla kısa veya uzun vadede çözüme ulaştırılabilmektedir²⁵⁷.

İlkelerde bahsedilen ikinci tür yerinden edilme durumu, ülkede yürütülen gelişme ve kalkınma politikaları çalışmaları sonucu belirli bir yerleşim yerinde yaşayan kişilerin yerlerinin önceden yeterli bir şekilde projelendirilerek ve planlanarak değiştirilmesi olarak tanımlanabilecek olan gelişme/kalkınma kökenli yerinden edilme (development-induced displacement) durumudur. Gelişme ve kalkınma politikaları doğrultusunda yapımına başlanan barajlar, otoyollar, havaalanları, kentsel dönüşüm planları, maden aramaları ve koruma altına alınan alanlar gibi durumlarda, bu faaliyetlerin gerçekleşeceği alanlarda yaşamakta olan insanlar çoğunlukla toplu olarak ve başka yerleşim yerlerinde ikamet etmek üzere yer değiştirmeye zorlanmaktadırlar. Ancak böyle uygulamaların çoğunlukla önceden yeterince planlanması ve mağdur durumda kalacak kişilerin maddi kayıplarının olmaması için gerekli düzenlemeler yapılması nedeniyle, karşılaşılan sorunların bir bölümü kısa vadede çözüme ulaşabilmektedir. Ancak yine de, dünya genelinde bu tür yerinden olma vakalarında mağduriyetlerin yeterince tazmin edilmediği gözlemlenmektedir.

İlkelerde yer verilen üçüncü tür yerinden edilme durumu çatışma kökenli yerinden edilme (conflict-induced displacement), kişilerin, silah veya şiddet kullanımı olsun veya olmasın, başka bir kişinin veya grubun zorlaması sonucu insan hakları ihlallerinden kaçmak için veya can güvenlikleri tehlikede oldukları için, bireysel olarak, ailesi ile ya da aynı yerleşim yerinde yaşayan diğer insanlarla birlikte toplu halde yaşadıkları yerleşim yerlerini terk etmek zorunda kaldığı durumları belirtmektedir. Çatışma veya anlaşmazlık kökenli yerinden edilme olaylarında genellikle ülke yönetimi ve hükümetler söz konusu çatışmada veya anlaşmazlık ortamında taraf durumunda olduklarından yerinden edilme durumlarında da doğrudan veya dolaylı olarak sorumlu olabilmektedirler. Yerinden edilme olayları ya hükümetlerin ya da

²⁵⁷ Turgay Ünal, Ayşe Betül Çelik ve Dilek Kurban, “Türkiye’nin Yerinden Edilme Sorunu: Sorun, Mevzuat ve Uygulama”, **“Zorunlu Göç” İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası** içinde, Ed. Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker, İstanbul, TESEV Yayınları, 2006, s. 68.

hükümetlerin çatıştıkları grupların doğrudan veya dolaylı baskısı ile gerçekleşmektedir. Bu tür yerinden edilme vakalarında ise sorunların çözümü çoğunlukla kısa sürede gerçekleşmemekte ve zaman zaman dünyanın birçok bölgesinde yerinden edilmenin kalıcı duruma dönüştüğü veya onlarca yıl boyunca çözülemediği örneklerle sık sık rastlanabilmektedir²⁵⁸.

Genel özellikleri belirtilmeye çalışılan Yol Gösterici İlkelerin zayıf yönleri de bulunmaktadır. Bu zayıf yönlerinden ilki, geri dönüş hakkına vurgu yapılan metinde, bu hakkın kullanımı için sağlanması gereken koşullara değinilmemiş olmasıdır. Yol Gösterici İlkelerden 28. İlke geri dönüş hakkına ilişkindir. Bu ilkenin 1. paragrafına göre;

“Yetkili makamlar, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin kendi istekleri ile güvenlik ve saygınlık içerisinde evlerine veya sürekli yaşadıkları yerlere geri dönmeleri veya kendi istekleri ile ülkenin bir başka yerine yerleşmeleri koşullarını oluşturma ve bunun gerektirdiği yolları sağlamak konusunda öncelikli görev ve sorumluluk sahibidir. Bu makamlar ülkesinde yerinden edilmiş kişilerden geri dönmüş ve yeniden yerleştirilmiş kişilerin yeniden entegrasyonunu kolaylaştırma konusunda çaba gösterir.”²⁵⁹

Görüldüğü gibi ilkede ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin geri dönüş haklarına vurgu yapılamakla ve ulusal otoriteler bu konuda birinci derecede mesul tutulmakla birlikte, geri dönüş hakkının nasıl kullanılacağına dair bir açıklamaya yer verilmemiştir ki bu durum, geri dönüş hakkının uygulamaya konulması noktasında ciddi sorunların yaşanmasına sebebiyet vermektedir.

Yol Gösterici İlkelerin göze çarpan ikinci bir zayıf yönü ise, toplumsal barış ve adaletin sağlanması için gerekli olan çatışan tarafların silahsızlandırılması ve topluma kazandırılması, çatışma sürecinde meydana gelen insan hakları ihlallerinin sorumlularının tespit edilmesi ve cezalandırılması gibi hayati sorunlara İlkelerde yer verilmemiş olmasıdır. Yol Gösterici İlkeler bağlayıcı bir yapıya sahip olmadığından dolayı, etkili bir yaptırım mekanizmasına da sahip tutulmamıştır. Ülke içinde yerinden edilme

²⁵⁸ Marguerite Contat Hickel, “Protection of Internally Displaced Persons Affected by Armed Conflict: Concept and Challenges”, **IRRC**, C. 83, S. 843, Eylül 2001, ss. 701-703.

²⁵⁹ UN, **Guiding Principles on Internal Displacement**, New York, 2001, 28. İlke 1. para.

sürecinde sorumlu taraflara birtakım yükümlülükler getiren belge buna rağmen, yerinden edilmeye sebebiyet veren kişi ve kurumların cezalandırılması konusuna hiç değinmemekte ve bu konuyu kapsam dışı bırakarak içerik olarak eksik bir görüntü vermektedir²⁶⁰.

Yol Gösterici İlkelerin üçüncü bir zayıf tarafı ise egemenlik olgusuna verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Metnin kurumsal temelinin ulusal egemenlik ilkesine dayanması ve çözüm yolunda atılacak adımların hükümetlerin iradesine bırakılması, yetkililerin sorunun varlığını kabul etmediği ve uluslararası girişimlere geçit vermediği ülkelerdeki mağdurlar açısından Yol Gösterici İlkeleri erişilmez kılmaktadır.

Yol Gösterici İlkelerin yasal bağlayıcılığa sahip olmaması bu metne yönelik günümüzdeki en büyük sorundur. İlkelere yasal bağlayıcılık kazandırılması noktasında üç yolun mevcut bulunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, Yol Gösterici İlkeleri bir BM antlaşması haline getirmektir. İkinci bir seçenek ise, Yol Gösterici İlkeleri devletlerin iç hukuklarının bir parçası haline getirmek konusunda çalışmalar yapmaktır. BM eski Genel Sekreteri Kofi Annan'ın da önerdiği bu yöntem çerçevesinde özellikle bölgesel düzeyde önemli çalışmalara imza atılmaktadır. Afrika bölgesinde Afrika Birliği Örgütü bünyesinde kabul edilen "Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişilerin Korunması ve Yardımı Üzerine Büyük Göller Protokolü" bir yandan ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin daha iyi korunmalarına yönelik standartlar belirlerken diğer bir yandan da devletleri Yol Gösterici İlkeleri kendi iç hukuklarına entegre etmeleri konusunda sorumlu tutmaktadır. Yol Gösterici İlkelerin yasallık kazanması noktasında izlenebilecek bir üçüncü yol ise, bölgesel düzeyde insan hakları konusundaki sözleşmelere ve şartlara İlkeleri birer ek protokol haline getirmektir. Tüm bu belirtilen üç yol vasıtasıyla yapılacak çalışmalarla uluslararası alanda bağlayıcılığa sahip bir sözleşme ortaya çıkarılabileceği gibi aynı zamanda Yol Gösterici İlkelerin uluslararası teamül hukukunun bir parçası haline getirilmesi de sağlanabilecektir²⁶¹.

²⁶⁰ Dilek Kurban, **a.g.m.**, s. 55.

²⁶¹ Walter Kalin, "The Future of the Guiding Principles on Internal Displacement", <http://www.fmreview.org/FMRpdfs/BrookingsSpecial/03.pdf>, (erişim tarihi: 02.05.2010).

Günümüzde Yol Gösterici İlkeler verilen önem ve özen gerek uluslararası gerekse bölgesel ve ulusal düzeylerde giderek artmaktadır. Bu çerçevede, BM İnsan Hakları Komisyonu ve Genel Kurulu yayımladıkları birçok kararlarında Yol Gösterici İlkelerin önemli bir araç olduğunu kabul etmiş, BM bünyesinde 16 Eylül 2005 tarihinde toplanan BM Dünya Zirvesi ardından yayımlanan sonuç dökümanında yüz elliden fazla devlet ve/veya hükümet başkanı İlkelerin ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin korunması noktasında yararlı bir uluslararası çerçeve çizdiğini deklare etmiştir.

Yine Avrupa, Amerika ve Afrika kıtasında faaliyet gösteren birçok bölgesel örgüt ülke içinde yerinden edilme durumlarını değerlendirme noktasında Yol Gösterici İlkeler başvurulmasını üyelerine salık vermiştir. Bu çerçevede, Afrika Birliği Örgütü resmen Yol Gösterici İlkeleri tanımış, Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Birliği üyelerine Yol Gösterici İlkeler uymaları ve bunları uygulamalarını tavsiye etmiş, Kalkınma Üzerine Hükümetlerarası Otorite İlkeleri ülke içinde yerinden edilme durumlarına uygulanabilecek faydalı bir araç olarak tanımlamış, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde toplanan Maasricht Bakanlar Zirvesi Yol Gösterici İlkelerin örgüt çalışmaları için kullanılabilir bir çerçeve sunduğunu ve taraf devletlerin söz konusu ilkeleri yerinden edilme durumlarında göz önünde bulundurmalarını kabul etmiş ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi de üyelerinden İlkeleri iç hukuklarına dahil etmelerini tavsiye etmiştir²⁶².

Tüm bunların dışında bazı BM kurumları ve hükümetler dışı örgütler de Yol Gösterici İlkeleri kırktan fazla dile çevirerek, bunların yerel otoriteler tarafından kullanılmasını kolaylaştırmışlardır. Çok daha önemlisi bugün birçok hükümet ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yönelik oluşturulan yasa ve politikalarında Yol Gösterici İlkeleri referans almakta ve bunları ulusal düzeyde yasal bağlayıcılığa sahip kurallar haline getirmektedirler. Örneğin, 2001'de Angola, 2004'te Peru İlkeleri ulusal yasalarına monte etmişlerdir. Yine Kolombiya, Gürcistan, Sri Lanka ve Uganda da bu yönde adımlar atmaktadırlar. Bu noktada BM Genel Sekreteri de Yol Gösterici İlkelerin

²⁶² Roberta Cohen, *a.g.m.*, ss. 103-104.

ulusal sistemlere adaptasyonu konusunda ülkeleri teşvik etmekte ve onları bu yöndeki adımlarında desteklemektedir²⁶³.

Sonuç olarak günümüzde Yol Gösterici İlkeler tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar önem kazanmakta ve bu öneme binaen özellikle ulusal otoriteler nazarında giderek daha fazla önemsenmektedirler. Uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeylerde atılan adımlarla yasal bağlayıcılık kazanması noktasında giderek daha fazla olanak sağlanan Yol Gösterici İlkelerin zamanla uluslararası teamül hukukunun bir parçası olması beklenmektedir. Ülkesinde yerinden edilmiş kişiler konusunda bugüne kadar ortaya konulmuş en önemli belge olan Yol Gösterici İlkelerin uluslararası kamuoyunda artan bu önemi, ülke içinde yerinden edilme sorununun çözümüne yönelik umutları arttırmakta ve bu sorunun halline yönelik gelecek beklentilerini daha da fazlalaştırmaktadır.

IV. Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorununa Yönelik Faaliyet Gösteren Uluslararası Kurumlar

Soğuk Savaş sonrası dönemde artan iç çatışma ve karışıklıklara bağlı olarak uluslararası gündemi daha çok meşgul etmeye başlayan ülke içinde yerinden edilme sorununa çözüm bulunması noktasında ilerleyen dönemlerde pek çok adım atılmış ve bu çerçevede özellikle BM sistemi içerisinde birçok uluslararası kurum bu sorunla ilintili çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Bugün doğrudan ülkesinde yerinden edilmiş kişileri konu alan bir uluslararası kurum bulunmamakla birlikte, pek çok uluslararası kuruluş ülke içinde yerinden edilme sorununun farklı alanlarında değişik çalışmalar gerçekleştirmekte ve dolaylı da olsa ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin sorunlarına çözüm bulmaya çalışmaktadır.

BM sistemi içerisinde ülke içinde yerinden edilme sorununa yönelik faaliyet gösteren kurumlardan biri olan Ülkesinde Yerinden Edilme Birimi

²⁶³ Roberta Cohen, **a.g.m.**, s. 104.

(Internal Displacement Unit-IDU) Ocak 2002 tarihinde kurulmuştur²⁶⁴. Operasyonel nitelikte olmayan ve personeli BM sistemi içerisinde çalışmalar yürüten çeşitli uzmanlık kuruluşlarının ve hükümetler dışı örgütlerin çalışanlarından oluşan IDU'nun ülke içinde yerinden edilme sorunuyla ilgili olarak gerçekleştirmekte olduğu faaliyetler şunlardır:

- a) Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin güvenliğinin sağlanmasına yönelik girişimlerin desteklenmesi ve geliştirilmesi.
- b) Dünyanın çeşitli bölgelerinde patlak veren ülke içinde yerinden edilme durumlarının izlenmesi.
- c) Ülkesinde yerinden edilmiş kişiler konusunda faaliyet gösteren BM ülke takımları ve insani kuruluşların eğitim, rehberlik ve uzman ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olunması ve bunların insani ve sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesi.
- d) Ülke içinde yerinden edilme sorununun insani boyutuyla güvenliğe, siyasete ve kalkınmaya ilişkin boyutları arasında gerekli olan bağın kurulmasına yönelik çabaların desteklenmesi.
- e) Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin ihtiyaçlarının karşılanmasına karşılık gelen kaynakların mobilizasyonunun sağlanması.
- f) Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin sorunları üzerine kurumlar arası politikaların geliştirilmesi ve bu yöndeki çabaların teşvik edilmesi²⁶⁵.

Aralık 1991 tarihinde alınan karar çerçevesinde kurulan ve BM İnsani İlişkiler Koordinasyon Ofisi'nin (Office for the Coordination of Humanitarian Affairs-OCHA) başkanlığını yürüten Acil Yardım Koordinatörü (Emergency Relief Coordinator-ERC) ülke içinde yerinden edilme durumlarıyla ilgilenen bir başka BM kuruluşudur. BM sistemi içerisinde insani krizlere yönelik politikalar geliştirmek; bu krizlere yönelik çözüm yollarını aramak ve bunları koordine etmek; BM Genel Sekreteri'ne çalışmaları hakkında bilgi vermek; hangi insani durumların BM'nin yardım ve desteğine ihtiyacı olduğuna karar

²⁶⁴ “The Internal Displacement Unit-OCHA”, <http://www.fmreview.org/FMRpdfs/FMR20/FMR2021.pdf>, (erişim tarihi: 18.05.2010).

²⁶⁵ Naoko Hashimoto, *a.g.m.*, ss. 85-86.

vermek; acil insani krizlerle ilgili çeşitli kurumların koordinasyonunu gerçekleştirmek; insani krizlere yönelik bağışçı devlet ve kurumlardan gelen fonları düzenlemek ve söz konusu fonların krizlerin çözümü ve kriz sonrası gerçekleştirilen yeniden yapılanma ve rehabilitasyon çalışmaları çerçevesinde etkin kullanımı gerçekleştirmek gibi önemli sorumlulukları bulunan ERC, dünyada meydana gelen doğa ve insan kaynaklı krizlerde öncü rol oynamaktadır²⁶⁶. Belirtilen temel sorumluluk alanları çerçevesinde faaliyet gösteren ERC'nin ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yönelik de birtakım özel sorumlulukları bulunmaktadır. Bunlar:

- a) Ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yönelik koruma ve yardım faaliyetleri konusunda küresel sorumluluk paylaşımını gerçekleştirmek.
- b) Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin ihtiyaçlarının karşılanması noktasında yaşanan sorun alanlarını tespit etmek ve bu sorun alanlarına yönelik gerekli kaynak mobilizasyonunu gerçekleştirmek.
- c) Ülke içinde yerinden edilme sorunuyla ilgili diğer kurum ve örgütlerle işbirliği içerisinde ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yönelik veri bankalarının ve küresel bilgi paylaşımının oluşturulmasını sağlamak ve bu yöndeki çabaları desteklemek.
- d) Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin yaşadığı sorunlara benzer insani meseleler alanındaki çalışmalara destek vermek ve bu çerçevede ülke içinde yerinden edilme sorununun temelindeki sebeplerin ortaya çıkarılmasını sağlayıcı faaliyetlere katkıda bulunmak²⁶⁷.

ERC belirtilen temel görevlerini yerine getirirken ona yardımcı olan organ Kurumlararası Daimi Komite (Inter Agency Standing Committee-IASC) olup, bu Komite'nin temel görevi insani yardım konusunda faaliyet gösteren BM kurumlarıyla diğer örgütler arasındaki koordinasyonu sağlamaktır. BM Genel Kurulu'nda Haziran 1992 tarihinde alınan 46/182 sayılı kararla kurulan ve doğrudan ERC tarafından yönetilen bu kurumun personeli, BM bünyesinde faaliyet gösteren insani yardım ve kalkınma ajansları ile gerek

²⁶⁶ "The Under-Secretary General and Emergency Relief Coordinator", <http://ochaonline.un.org/tabid/5838/language/en-US/Default.aspx>, (erişim tarihi: 08.06.2010).

²⁶⁷ Naoko Hashimoto, *a.g.m.*, s. 91.

hükümetler arası gerekse hükümetler dışı örgütlerden gelen görevlilerden oluşmaktadır²⁶⁸.

ERC'ye ülke içinde yerinden edilme konusunda uluslararası sistem bazlı danışma ve bilgi paylaşımı noktasında destek veren kurum ise OCHA'dır. ERC ve IASC ile işbirliği içerisinde çalışan OCHA, aynı zamanda ülkesinde yerinden edilmiş kişiler özel temsilcisine IDPler konusunda ülke bazlı enformasyon sağlayan ve güncel gelişmeler konusunda onu yönlendiren bir işleve de sahiptir.

Ülke içinde yerinden edilme sorunlarıyla ilgili bir başka BM kurumu 1993 yılında kurulmuş olan İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi (Office of the High Commissioner for Human Rights-OHCHR) olup, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bu Ofis'in temel görev alanını oluşturmaktadır. Bu çerçevede OHCHR, yasal alanda yaptığı çalışmalar, hazırladığı raporlar ve geliştirdiği politikalar vasıtasıyla BM İnsan Hakları Komisyonu'nun olduğu kadar ülkesinde yerinden edilmiş kişiler özel temsilcisinin de enformasyonel yönden desteklenmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca Ofis, günümüzde dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan ülke içinde yerinden edilme durumlarıyla yakından ilgilenerek, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin haklarının geliştirilmesi ve korunması noktasında önemli işlevler yürütmektedir. Ofis'in ülkesinde yerinden edilmiş kişiler özelinde gerçekleştirmekte olduğu bir başka çalışma ise, ülkesel bazda faaliyet gösteren özel temsilciler ve tematik çalışma grupları vasıtasıyla bölgesel alanda insan hakları konusunda yaşanan gelişmeleri izlemek ve bu gelişmelerin ülke içinde yerinden edilmeye sebep verebileceği durumlarda özel temsilci ile bağlantı kurarak sorunun daha ortaya çıkmadan engellenmesi konusunda girişimlerde bulunmaktır. OHCHR aynı zamanda ülke içinde yerinden edilme sorununun yaşandığı veya yaşanma potansiyelinin olduğu ülkelerin hükümetleri ile diplomatik ilişkiler kurarak söz konusu sorunların önlenmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirmekte ve ilgili

²⁶⁸ "About the Inter-Agency Standing Committee", <http://www.humanitarianinfo.org/iasc/pageloader.aspx?page=content-about-default>, (erişim tarihi: 19.06.2010).

kurum ve örgütlerin hükümetlerle ilişki kurmaları noktasında aracı rolü üstlenmektedir²⁶⁹.

Temel görevi mülteci sorunlarıyla ilgilenmek olan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin özellikle yeniden topluma entegrasyonları konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Tıpkı mülteciler gibi zulüm korkusu, savaş ve şiddet olayları nedeniyle göç etmek zorunda kalan ülkesinde yerinden edilmiş kişilere günümüzde yardım eden kuruluşlardan biri olan BMMYK'nın ülke içinde yerinden edilme sorununa müdahil olması 1970'li yılların başlarına gitmektedir. 1971 yılında Bangladeş'teki yerinden edilmiş ve geri dönen kişilere yönelik gerçekleştirilen acil yardım operasyonuna destek veren BMMYK, bu olayla birlikte ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin sorunlarına da müdahil taraf haline gelmiştir. Nitekim 1972 yılında Güney Sudan'da yaşanan yerinden edilme olayında da BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin isteği üzerine BMMYK bu bölgeye yönelik yardımların koordinasyonu görevi ile sorumlu tutulmuştur. Yine aynı yıl BM Genel Kurulu'nda Sudan'daki mülteciler ve diğer yerinden edilmiş kişiler adına yardım ve yeniden yerleştirme faaliyetlerini yürütme konusunda BMMYK'ya yetki verilmiştir. Daha sonraki yıllarda gerek Ekonomik ve Sosyal Konsey gerekse Genel Kurul tarafından alınan birçok kararla da Yüksek Komiserliğin ülkesinde yerinden edilmiş kişiler konusunda faaliyet göstermesinin yasal dayanağı oluşturulmuştur²⁷⁰.

Günümüzde BMMYK'nın ülkesinde yerinden edilmiş kişiler konusunda genel bir sorumluluk almaktan kaçındığı ve olaylar bazında geçici hizmetler sunmakla yetindiği görülmektedir. Yüksek Komiserliğin bu geçici (ad hoc) sorumluluğu alması için ise BM Genel Sekreteri'nin ya da Genel Kurul'unun böyle bir talepte bulunması gerekmektedir. Nitekim BMMYK Statüsü'nün 9. maddesi Yüksek Komiserliğin BM Genel Kurulu tarafından istenilmesi halinde ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yönelik ilave tedbirler alabileceğini

²⁶⁹ "Office of the High Commissioner for Human Rights-What We Do", <http://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/WhatWeDo.aspx>, (erişim tarihi: 25.04.2010).

²⁷⁰ Naoko Hashimoto, *a.g.m.*, s. 94.

belirtmektedir. Günümüzdeki uygulamaya baktığımızda söz konusu isteği BM Genel Sekreteri'nin talep ettiği ve bu şekilde sorumluluğu Genel Kurul'dan aldığı görülmektedir.

Bugün, BMMYK'nın ülkesinde yerinden edilmiş kişiler için sorumluluk alabileceği dört durumdan bahsedilebilir. Bunlar:

- a) Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin bir mülteci topluluğu ile beraber yaşadığı ve korunma ve yardım konularında benzer ihtiyaçlar duydukları durumlar.
- b) Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin yerinden edilmiş oldukları bölgelere tıpkı geri dönen mülteciler gibi yeniden yerleştirildikleri/döndükleri durumlar.
- c) Gerek mültecilerin gerekse ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin benzer koşullar altında bulundukları ve her ikisinin ihtiyaçlarının da tek bir operasyonla sağlanabileceği durumlar.
- d) Sınır aşırı hareket olasılığının mevcut olduğu ve bu nedenle ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin bulundukları ülkede kalmalarına olanak sağlayacak koruma ve yardım eylemlerinin gerekli olduğu durumlar²⁷¹.

Belirtilen bu dört durumdan birinin ortaya çıktığı zamanlarda BMMYK'nın ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yönelik sorumluluk alması pek çok özel kriterin yerine getirilmiş olmasına bağlıdır. Söz konusu kriterler şunlardır:

- a) BM Genel Sekreteri ya da Genel Kurul'undan BMMYK'ya bu yönde özel bir isteğin iletilmesi.
- b) Yerinden edilme durumunun yaşandığı ülke ile diğer ilgili tarafların BMMYK'nın müdahalesine izin vermesi.
- c) Maddi kaynaklar ve insan kapasitesi gibi kaynakların erişilebilir olması.

²⁷¹ Anne-Christine Eriksson, "Protecting Internally Displaced Persons in Kosovo", http://web.mit.edu/cis/www/migration/pubs/rrwp/3_protectIDPs.html, (erişim tarihi: 05.05.2010).

- d) Öznel soruna yönelik gerçekleştirilecek koruma ve yardım eylemlerinin BMMYK'nın uzmanlık ve tecrübe alanlarıyla uyumlu olması.
- e) BMMYK tarafından gerçekleştirilecek eylemlerin ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin başka bir devlette sığınma arama haklarını zayıflatmaması ve ortadan kaldırmaması.
- f) BMMYK'nın ülkesinde yerinden edilmiş kişilere güvenli erişiminin engellenmemesi ve bu yönde Yüksek Komiserliğe hareket alanı sağlanması²⁷².

Tüm bu altı şartın gerçekleşmesi durumunda BMMYK'nın ülkesinde yerinden edilmiş kişilerle ilgilenmesi hukuksal bir temele oturmuş olmaktadır. Nitekim belirtilen altı koşulun da gerçekleştiği ve BMMYK'nın yasal bir dayanak çerçevesinde ülke içinde yerinden edilme sorunuyla ilgilendiği bir durum eski Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yaşanmıştır. Ayrıca yine 1990'lı yıllarda Kosova, Sri Lanka, Kolombiya ve Çeçenistan gibi pek bölgede yaşanan krizlerde BMMYK, ülkesinde yerinden edilmiş kişiler adına rol almış ve özellikle onların korunmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Afrika kıtasında pek çok ülkede gözlemlenen ülke içinde yerinden edilme durumlarında da ülkesinde yerinden edilmiş kişiler konusunda faaliyet göstermiş olan BMMYK, buralarda özellikle yerinden edilmiş kişilerin toplumlarına yeniden entegrasyonları noktasında rol üstlenmiştir. Ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yönelik faaliyetlerinde bazen lider kurum rolü oynayan BMMYK (eski Yugoslavya ve Tacikistan krizleri buna örnektir) bazense yardımcı kuruluş olarak (Kamboçya, Peru, Sudan ve Zaire krizleri buna örnektir) krizlerde işlev üstlenmiştir.

Temel görevi her nerede ve ne zaman olursa olsun risk altında bulunan çocuk ve kadınları korumak ve onlara yardım etmek olan BM Çocuk Fonu (United Nations Children's Fund-UNICEF) ülke içinde yerinden edilme sorunuyla ilgilenen bir başka kuruluştur. II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da yaşanan sıkıntılı dönemde acil yardım programını yürüten

²⁷² BMMYK (UNHCR), **Dünya Mültecilerinin Durumu 1997...**, s. 117.

kurumlar arasında yer alan UNICEF, geçmişten gelen büyük tecrübesi ve uzmanlığı çerçevesinde günümüzde yaşanan ülke içinde yerinden edilme durumlarında da rol almakta ve özellikle refakatsiz kalan yerinden edilmiş çocukların korunma ihtiyaçlarının karşılanması ve aileleri ile yeniden bir araya getirilmeleri noktasında önemli bir rol oynamaktadır²⁷³.

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nden (1989) kaynaklanan haklardan tüm dünya çocuklarının faydalanabilmesi için faaliyet gösteren UNICEF, yerinden edilmiş çocukların korunması noktasında da iki önemli işlev üstlenmektedir:

- a) Şiddet eylemleri, sınır dışı etme, cinsel istismar ve insanlık dışı muamele gibi durumlar karşısında çocukların fiziksel ve psikolojik zararlardan korunmaları. Bilindiği gibi yerinden edilme durumlarından en çok etkilenen ve korunmasız hale gelen kişi grupları çocuklardır. Bu açıdan UNICEF gerçekleştirdiği yardımlar ve koruma çalışmaları çerçevesinde yerinden edilmiş çocukların içinde bulundukları olumsuz ortamlardan en asgari derece etkilenmelerinin yollarını aramaktadır.
- b) Aileleri ve toplumlarından ayrı kalan yerinden edilmiş çocukların kimliklerinin ve kültürel, dilsel ve tarihsel hafızalarının korunması ve yaşatılması. İçinde yetiştikleri sosyal ve kültürel çevrenin dışına çıkartılan çocukların kimliksel gelişimlerinin devam ettirilmesi noktasında UNICEF düzenlediği eğitim programları ve izlediği sosyal sorumluluk politikaları çerçevesinde önemli bir rol üstlenmektedir²⁷⁴.

Dünya Gıda Programı (World Food Programme-WFP), günümüzde yerinden edilmiş kişiler gibi ihtiyaç sahibi kişi topluluklarının gıda ihtiyaçlarının sağlanması noktasında faaliyet gösteren en büyük kurumdur. Nitekim bugün dünya çapında sayıları elli milyonu bulan ülkesinde yerinden edilmiş kişiler de WFP'nın yardımlarından en fazla yararlanan topluluklardır.

²⁷³ "About UNICEF: Who We Are", http://www.unicef.org/about/who/index_introduction.html, (erişim tarihi: 07.03.2010).

²⁷⁴ Naoko Hashimoto, **a.g.m.**, s. 96.

WFP, yerinden edilmiş kişilerin sadece yerinden edildiği durumlarda değil aynı zamanda bu kişilerin koparıldıkları yerlere geri dönüşleri, buralara yeniden yerleştirilmeleri ve yeniden entegre edilmeleri durumlarında da söz konusu kişilere yardım ve destek sağlamaktadır. Nitekim Eski Yugoslavya, Somali, Büyük Göller Bölgesi, Angola, Kamboçya, Liberya, Mozambik ve Sierra Leone’de yaşanan yerinden edilme durumlarında gıda temini noktasında WFP etkin bir rol oynamıştır. BMMYK ve UNICEF ile birlikte büyük insani krizlerde gerçekleştirilen insani yardım operasyonlarına destek veren WFP, bugün BM sistemi içerisinde acil yardım operasyonlarında rol alan “büyük üçlü”den (Big Three) biridir²⁷⁵.

Öncelikli görevi geliştirmekte olan ülkelerin kalkınma projelerinin planlanmasına ve uygulanmasına yardımcı olmak olan BM Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP), ülke içinde yerinden edilme durumlarında da özellikle yeniden yerleştirme ve yapılandırma aşamalarında rol almaktadır. Bu çerçevede UNDP’nin ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yönelik faaliyetlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- a) Ülke içinde yerinden edilme durumlarının yaşandığı ülkelerde gerçekleştirilen yeniden yapılanma ve kalkınma süreçlerine destek vermek ve bu konuda yapılan yardımlar noktasında düzenleyici işlev üstlenmek.
- b) Yerinden edilmiş yerel toplulukların kalkınma süreçlerine destek vermek.
- c) Yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşlerinde yaşadıkları yeniden entegrasyon süreçlerinde rehabilitasyon amaçlı gerçekleştirilen çalışmaları desteklemek ve entegrasyon sürecini hızlandırmak.
- d) Yerinden edilmiş kişilere yönelik yerel otoriteler tarafından yürütülen yeniden entegrasyon ve yerleştirme faaliyetlerine

²⁷⁵ Sultan Öztürk, **a.g.e.**, s. 84.

maddi kaynak oluşturulması noktasında işlev üstlenmek ve kaynakların sürdürülebilir tutulmasını sağlamak²⁷⁶.

BM Kalkınma Programı'nın yardımcı bir kurumu olan BM Kadınlar İçin Kalkınma Programı (United Nations Development Fund for Women-UNIFEM), günümüzde yerinden edilmiş kadınlarla ilgili faaliyet gösteren önemli bir kurumdur. Yerinden edilmiş kadınların korunması ve desteklenmesi konusunda ciddi faaliyetler yürüten UNIFEM en son 2002'de Afganistan'daki yerinden edilmiş kadınlar konusunda gerçekleştirilen yardım programına öncülük etmiş ve kadınların haklarının geliştirilmesi ve kadınlara yönelik şiddetin engellenmesi noktasında faaliyet göstermiştir²⁷⁷.

Temel görevlerinden biri yerel hükümetlerin veya BM'nin çağrısı üzerine sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyan özel insan topluluklarına yardım ve destek sağlamak olan Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-WHO), ülke içi yerinden edilme durumlarında gerçekleştirilen insani yardım programlarında katkısı bulunan bir başka önemli kuruluştur. Baktığımızda WHO'nun ülke içinde yerinden edilme durumlarına ilişkin şu çalışmaları gerçekleştirmekte olduğunu görmekteyiz:

- a) Acil durumlar süresince sorunun yaşandığı bölgedeki sağlık koşullarını takip etmek ve bu koşulları raporlar halinde uluslararası gündeme taşımak.
- b) Ülke içinde yerinden edilme durumlarının yaşandığı bölgedeki medikal ihtiyaçların karşılanması noktasında ilgili diğer kuruluşlarla birlikte çalışmak.
- c) Sorunun yaşandığı yerdeki yerel otoritelere medikal sorunlar ve ihtiyaçlar noktasında yardımcı olmak.
- d) Yeniden yerleştirme süreci boyunca, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin sağlık hizmetlerinden toplumun geri kalanıyla aynı düzeyde yararlanmaları noktasında yerel

²⁷⁶ Naoko Hashimoto, **a.g.m.**, s. 98.

²⁷⁷ "About UNIFEM", <http://www.unifem.org/about/>, (erişim tarihi: 18.05.2010).

otoriteler ve hükümet dışı örgütler ile birlikte çalışmak ve bunların faaliyetlerine yardımcı olmak²⁷⁸.

Uluslararası insani hukukun dünya genelindeki koruyucusu olarak nitelendirilebilecek olan Uluslararası Kızıl Haç Komitesi (International Committee of the Red Cross-ICRC) devletlerarası savaşlar ve iç çatışma ve karışıklık durumlarında savaşmayan sivil halkın korunması noktasında önemli faaliyetler ifa etmektedir. Belirtilen savaş ve çatışma durumlarında yerlerinden edilen masum halkın korunması rolünü de üstlenen ICRC, bu yöndeki faaliyetlerinde BMMYK ile işbirliği içerisinde çalışmakta ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin güvenliğinin sağlanması noktasında koruyucu bir işlev üstlenmektedir²⁷⁹.

Ülke içinde yerinden edilme sorununa bir şekilde müdahil olan ve bu yönleriyle dolaylı da olsa ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin sorunlarına çözüm bulunması noktasında çalışan tüm bu örgütler ve gerçekleştirdikleri faaliyetler, günümüzde yaşanan yerinden edilme sorunlarına müdahale edilmesi noktasında önemli işlevler üstlenmektedirler. Ancak bu noktada şu gerçeğin de hatırlatılmasında fayda vardır. O da günümüzde mülteciler örneğinde BMMYK'nın olduğu gibi, asıl ve tek görevi ülkesinde yerinden edilmiş kişileri korumak ve onlara yardım etmek olan bir kurumun bulunmayışıdır. Bugün pek çok kurum birbirlerinden ayrı ve düzensiz olarak ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yardım etmeye çalışmaktadır. Ancak burada temel sorun söz konusu kurumlar arasında işbirliği ve yardımlaşmanın bulunmayışı ve hepsinin ayrı birimler olarak çalışmalarını sürdürmek istemeleridir. İşbirlikçi bir yaklaşım anlayışının bulunmadığı ve çok başlı bir yapının hüküm sürdüğü bir düzen, ABD'nin BM eski büyükelçisi Richard Holbrooke'un da vurguladığı gibi bir düzen değil, düzensizliktir.

Dolayısıyla günümüzde ülkesinde yerinden edilmiş kişilere yardım noktasında gereken şey, ayrı birimlerin ayrı faaliyetler yürütmeleri şeklinde süren düzensizlik ortamını yeniden ele almak ve işbirlikçi bir anlayışın egemen kılınacağı bir düzeni yaratmaktır. Bu noktada BMMYK temel

²⁷⁸ Sultan Öztürk, **a.g.e.**, s. 85.

²⁷⁹ Sultan Öztürk, **a.g.e.**, s. 79.

düzenleyici kurum olarak görev üstlenebilir. Başlarda sadece mültecilerle ilgilenmek için kurulmuş olan Yüksek Komiserliğin bugün ülkesinde yerinden edilmiş kişiler konusunda da önemli görevler icra ettiği bilinmektedir. BMMYK'nın ülke içinde yerinden edilme sorunuyla alakalı faaliyet gösteren kurumlar arasında koordinasyon sağlayıcı bir işlev üstlenmesi hem bu kurumun diğerlerinden yerinden edilmiş kişiler konusunda daha tecrübeli olması hem de tüm yerinden edilmiş kişilere uluslararası bir sınırı geçip geçmemelerine bakılmaksızın aynı kurum etrafında koruma sağlanması imkanını doğuracağından son derece faydalı olacaktır. Yüksek Komiserlik geçmişten gelen tecrübesi ve maddi ve insani kaynaklar açısından günümüzde ulaştığı konum açılarından bu görevi üstlenmeye hazırdır. Nitekim BM Genel Kurulu da aldığı pek çok tavsiye kararında, BMMYK'nın böyle bir görev üstlenmesinin son derece faydalı olabileceğini birçok defalar belirtmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmanın ana araştırma sorunsalı mülteciler, sığınmacılar ve ülkesinde yerinden edilmiş kişiler olarak bugün uluslararası ilişkiler ve hukuk alanında kabul edilen ayrımların ne kadar gerçekçi olduğu ve genel olarak yerinden edilmiş kişiler olarak adlandırılan ve benzer sorunlar sebebiyle doğal yaşam alanlarından koparılan bu insanların neden farklı statüler altında değerlendirildiğidir. Bu sorunsal etrafında geliştirilen çalışmanın ana tezi ise, üç farklı statüye ayrılmış olan yerinden edilmiş kişilerin maruz kaldıkları açılar ve sıkıntılar özdeşliği içinde birbirlerinden devlet ve sistem temelli çıkarlar nedeniyle farklılaştırıldıkları ve oluşturulan kavramsal bazlı yapılanmanın bugünün zorunlu göç koşulları etrafında anlamsız kaldığıdır.

Yerinden edilmiş kişilerin içinde bulundukları duruma düşüren koşullar temelde aynıdır. Yani bu koşullar yerinden edilmiş kişinin sığınmacı, mülteci veya ülkesinden edilmiş kişi olması sebebiyle değişmemektedir. Yerinden edilme sebepleri aynı olan insanları bugün oluşturulan üç başlı hukuki yapı çerçevesinde sadece bir uluslararası sınırı geçip geçmemelerine bakıp sınıflara ayırmak, temelinde insan haklarının olması gereken bir olguyu devlet temelli kavram ve çıkarlara hapsetmekten başka bir şey değildir. Bugün kabul gören mülteci ile ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsü çerçevesinde insan hakları ihlalleri sebebiyle doğal yaşam alanından ayrılmak zorunda bırakılan yerinden edilmiş bir kişinin, yeterli sosyal ve ekonomik imkanları olmadığı veya içinde bulunduğu coğrafi ve siyasi ortam buna izin vermediği için ülkesinde kalması nedeniyle bir mülteci gibi uluslararası korumanın öznesi haline gelememesinin nedeni de tam olarak budur.

Sorun sadece kavramların yapay bir ayırım yaratması sorunu da değildir. Bir başka sorun ise yerinden edilmiş kişiler için oluşturulan üç farklı rejimin bile yetersiz kalabileceği noktaların bulunmasıdır. Günümüzün en büyük sorunlarından biri iklim değişikliğidir. İklim değişikliği çerçevesinde gözlemlenen en önemli sonuçlardan biri kutuplarda bulunan buzulların erimesi ve buna bağlı olarak deniz seviyelerinin yükselecek olmasıdır. İleriki

yıllarda deniz seviyesinin yükselmesi neticesinde bir çok ada devletinin sular altında kalması ve yüz binlerce insanın zorunlu göç yoluna başvurması durumu söz konusudur. Doğal yaşam alanlarından kopacak olan bu yerinden edilmiş kişilerin bugün kabul gören üç statüye de girmesi mümkün değildir. Bu kişiler sığınmacı ve mülteci kabul edilemezler çünkü yerlerinden ayrılmaya sebebiyet veren herhangi bir zulüm korkusu bu kişilerin durumları özelinde mevcut değildir. Ülkesinde yerinden edilmiş kişi de kabul edilemezler çünkü deniz seviyesinin yükselmesiyle ortada bir devletleri kalmayacak dolayısıyla ülkelerinde koruma arama gibi bir şansları da bulunmayacaktır. Dolayısıyla ada devletlerinde zorunlu göçe maruz kalacak insanların yerinden edilmiş kişiler için bugün mevcut olan üç statü içinde de bir yerleri olmayacaktır.

Verilen sadece iki örnek olay özelinde de görüldüğü gibi yerinden edilmiş kişiler için geliştirilen üç farklı kategori hem bu insanların gerçek ihtiyaçlarına ve sorunlarına eğilmemekte hem de pek çok durumda anlamsız kalmaktadır. Dünyada yaşanan yerinden edilme durumları temelde aynı sorunlardan kaynaklanmaktadır ve bu çerçevede zorunlu göçe maruz kalan yerinden edilmiş kişilerin de aynı standartlara, kurallara ve kanunlara tabi tutulmaları gerekmektedir. Günümüzde sığınmacılar, mülteciler ve ülkesinde yerinden edilmiş kişiler için oluşturulan farklı hukuksal rejimler, sorunların nedenlerine eğilmeyip sadece bunların etkilerini en aza indirmeye çalışmaktadır. Bu noktada yapılması gereken, sorunun yani zorunlu göç olgusunun nedenlerine inmek ve problemi bir bütün olarak ele almaktır. Zorunlu göçe neden olan etmenler çok farklıdır. Bunların bir kısmı insan ve devlet kaynaklı olabildiği gibi bazıları da doğa kaynaklıdır. Ancak her durumda ortaya çıkan gerçek insanların doğal yaşam alanlarından gayri iradi bir şekilde koparılmalarıdır.

Bugün hüküm süren üç farklı tanıma dayalı ayırık rejimlerin başka bir olumsuz yanı da sadece mağdurları hedef almasından kaynaklanmaktadır. Rejimlerin temelindeki mantık olaylar gerçekleşir, suçlular suçlarını işler ve iyi adamlar mağdurları korurdur. Burada mantıki olarak şu soru akla geliyor: Peki ya suçlulara ne olacak? Her ne kadar yerinden edilmiş kişiler için üç

farklı rejim oluşturulmuş olsa da üçünde de bu sorunun cevabı bulunmamaktadır. Bir yerde bugünkü sistemde mağdur durumundaki yerinden edilmiş kişilere, sizi evlerinizden, ailelerinizden, eşlerinizden, çocuklarınızdan vb. ayıranları unutun ve sadece size sağlanacak olan imkanlarla yetinin denilmektedir. Mevcut sistemde pek çok durumda yerinden edilmiş kişilerin yeterli koruma ve yardım alamadıklarını da bu noktada belirtmekte fayda bulunmaktadır. Dolayısıyla yerinden edilmiş kişilere yönelik bugünkü üç başlı sistem hem suçluları konu edinmemesi hem de mağdurları yeterince koruyup onlara yardım edememesi sebebiyle de eleştirilebilir bir noktadır.

Özünde insan haklarının bulunması gereken bir sorun siyasallaşır ve devlet egemenliği ve güvenliği gibi olgulara hapsedilirse belirtilen noksanlıkların görülmesi de pek şaşırtıcı olmamaktadır. Yerinden edilmiş kişilere yönelik oluşturulan üç farklı statüye dayalı rejimler yumağı sadece kendi içinde bile ikilemlerle doludur. Örneğin ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsü bu noktada son derece açıklayıcıdır. Yaşadıkları acılar ve sıkıntılar sebebiyle yerlerinden olan ancak yurt dışına çıkış imkanları bulunmadığı için vatandaşı olduğu devletin toprakları içerisinde kalan insanları tanımlamak için getirilen bir kavram olan ülkesinde yerinden edilmiş kişi statüsü ve rejimi çerçevesinde bu insanları koruma yükümlülüğü öncelikle bulundukları devlete bırakılmıştır. Bir başka deyişle belki de yaşamakta olduğu devletin ayrımcı ve dışlayıcı politikaları sebebiyle doğal yaşam alanlarını terke zorlanan insanlara, çözüm noktasında önerilen yine ilk olarak o devletten yardım talep etmesidir. Böyle bir ironiyi açıklayabilmek gerçekten çok zordur. Ama bu duruma şöyle bir açıklama getirebiliriz. Yerinden edilmiş kişilere yönelik uluslararası sistem bazlı yaklaşımlarda devlet egemen görüşler o kadar baskın hale gelmiştir ki egemenlik olgusu insan hakları olgusunu gölgelemiş hatta onu temel yapının dışına atmıştır.

Yerinden edilmiş kişilere yönelik bugün varlığını devam ettiren üç başlı yapının eksikliklerine her geçen gün yenisi eklenmekte ve bu yavaş yavaş çökme aşamasını beraberinde getirmektedir. Bu noktada zaten büyük acılara, baskılara ve zulümlere maruz kalan yerinden edilmiş kişilerin içinde

bulundukları zor durumlardan bir an önce kurtarılmaları noktasında yapılabilecekler iki başlıkta toplanabilir.

İlk olarak yapılması gereken tüm yerinden edilme durumlarını konu alan, bağlayıcı ve yaptırımları belirlenmiş bir uluslararası hukuk metninin zaman kaybedilmeden ortaya çıkarılmasıdır. Bahsedilen nitelikteki bir hukuki araç, zorunlu göçün her türlüşünü yasaklayacak ve tehdit altındaki kalabalık insan topluluklarının ülke dışında sığınma talebinde bulunma hakkını tekrar teyit edecektir. Söz konusu hukuki araç, hem iç hem de dış göçe tabi tutulmuş kalabalık insan toplulukları için koruma, destek görme ve kendi ülkelerine emniyet içinde geri dönme hakkını içerecek ilkeleri geliştirecektir. Bu tür bir yaklaşımın, zorla yerinden edilmiş insanların korunması konusundaki önlem ve çözümleri daha geniş bir çerçeveye oturtacağı söylenebilir. Nitekim bu, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından son yıllarda kuvvetle desteklenmiş bir stratejidir. Belirtilen kapsamlı bir uluslararası belge yanında ayrıca caydırıcı unsurlarla da belgenin desteklenmesi, hem belgenin uluslararası alandaki itibarını arttıracak hem de sorunun kalıcı çözümüne çok büyük bir katkı sunacaktır.

İkinci olarak atılması gereken bir adım da Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin yeniden yapılandırılmasıdır. Başlarda sadece mültecilerle ilgilenmek için kurulmuş olan Yüksek Komiserliğin bugün ülkesinde yerinden edilmiş kişiler konusunda da önemli görevler icra ettiği bilinmektedir. BMMYK'nın yeniden yapılandırılması sürecinde, ülke içinde yerinden edilme sorunuyla alakalı faaliyet gösteren kurumlar arasında koordinasyon sağlayıcı bir işlev üstlenmesi hem bu kurumun diğerlerinden yerinden edilmiş kişiler konusunda daha tecrübeli olması hem de tüm yerinden edilmiş kişilere uluslararası bir sınırı geçip geçmemelerine bakılmaksızın aynı kurum etrafında koruma sağlanması imkanını doğuracağından son derece faydalı olacaktır. Yüksek Komiserlik geçmişten gelen tecrübesi ve maddi ve insani kaynaklar açısından günümüzde ulaştığı konum açılarından bu görevi üstlenmeye hazırdır. Nitekim BM Genel Kurulu da aldığı pek çok tavsiye kararında, BMMYK'nın böyle bir görev üstlenmesinin son derece faydalı olabileceğini birçok defalar belirtmiştir.

BMMYK'nın kuruluş amacı olan mülteciler dışında ülkesinde yerinden edilmiş kişilerle de ilgilenmesi tüm yerinden edilmiş kişileri içerisine alan resmi bir uluslararası kurumun da ortaya çıkarılması anlamına geleceğinden son derece faydalı olacaktır. Böylece yerinden edilmiş kişiler sorunu zorunlu göç olgusu temelinde kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve sorunun bütünlükçü yönüne atıf yapılmış olacaktır. Zorunlu iç göç-dış göç demeden faaliyet gösterecek olan Yüksek Komiserliğin sadece varlığı bile zorunlu göç olgusu etrafında kümelenmiş pek çok psikolojik etkenin bertaraf edilmesine de katkı sunmuş olacaktır.

Atılması önerilen bu iki adımla yerinden edilmiş kişiler sorunu gerçek mecrası olan insan hakları alanına çekilebilecek ve insanları ilgilendiren durumlar yine insani kavramlar ve olgular etrafında anlamlandırılabilir. İnsanlığın tarihin en başından bugüne kadar edindiği tecrübeler ve kazanımlar yerinden edilme sorununun aşılması noktasında da en güvenilir kaynaktır. Eğer bu kaynağa hak ettiği değer verilir ve iyi kullanılırsa dünyada yerinden edilmeye bağlı olarak yaşanan pek çok acının da önüne geçilmiş olacaktır. Bu noktada sorumluluk zaman ve mekandan kopuk olarak orada bulunduğu varsayılan ve inanılan uluslararası topluma düştüğü gibi yine insan amaçlı ve odaklı kurulan ve insan yapımı birimler olan devletlere de düşmektedir. Yerinden edilme sorununa yönelik atılacak her adım ve oluşturulacak her sinerji insanlığın bugünkü en büyük meselelerinden biri olan bu konuya da gerekli ivmeyi olumlu yönde sağlayacaktır. Şu unutulmamalıdır ki zorunlu göçler ne kadar engellenebilir ve bu kapsamda yerinden edilmiş kişilerin sayısı ne kadar azaltılabilirse dünyada kalıcı barışın elde edilmesi yönündeki umutlar da o kadar yeşerecektir. Bu noktada devletler şeklinde örgütlenmiş insan topluluklarına düşen temel görev, insanların yine insan olmaları hasebiyle doğuştan sahip oldukları haklarına sahip çıkmak ve bu hakların yok sayıldığı her durumda bununla mücadele etmektir. Yerinden edilmiş kişilerin sorunlarının çözülmesi noktasında atılabilecek her adım da bu amaca hizmet edecektir.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, yerinden edilmiş kişilerin ortaya çıkmasına sebep olan kitlesel zorunlu göçler bugün giderek güçlü ve etkili

olarak nitelenen ABD ve Avrupa ülkeleri gibi zengin ülkeler açısından da bir tehdit niteliği kazanmıştır. Günümüzde yaşanan sorunlar bu haliyle devam ederse yakın bir gelecekte Batılı zengin ülkelerin sınırlarında büyük yerinden edilmiş kişi kitlelerini bulmaları hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Bugün bile ülkelerinde bulunan göçmenlerden büyük rahatsızlık duyan ve bu göçmenlerin ülkelerinin ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıları açısından büyük sorunlar teşkil ettiğine inanan Batılı devletler açısından yaşanabilecek böyle bir kitlesel yerinden edilmiş kişi akınının mevcut durumdan çok daha büyük tehditler ortaya çıkarması kuvvetle muhtemeldir.

Kitlesel göçlerin uluslararası barış ve güvenlik için bir tehdit oluşturduğu BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan pek çok kararda da vurgulanmıştır. Örneğin I. Körfez Savaşı ile ilgili olarak Güvenlik Konseyi tarafından Nisan 1991 tarihinde alınan 688 sayılı kararda, Irak'ın kitlesel göçe yol açan baskısının uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği açıkça vurgulanmış ve tüm üye devletlere ve tüm insani örgütlere BM Genel Sekreteri'nin yapacağı insani yardım çabalarına katkıda bulunmaları çağrısında bulunulmuştur. Güvenlik Konseyi'nin aldığı bu örnek karardan da açıkça görülebildiği gibi yerinden edilmiş kişilerin ortaya çıkmasına sebebiyet veren kitlesel göçler zengin fakir, kuzey güney ayrımı yapmadan tüm ülkeler açısından bir tehdit oluşturmakta ve uluslararası sistemin yapısına yönelik ciddi sorunlar yaratmaktadır.

Bugün daha çok az gelişmiş ve fakir ülkelerin bir sorunuymuş gibi algılanan yerinden edilmiş kişiler ve bu kapsamda kitlesel göçler sorunu, eğer gerekli önlemler alınmazsa gelişmiş ve zengin ülkeler açısından da çok önemli sorunların yaşanmasına sebebiyet verebilecektir. Dolayısıyla yerinden edilmiş kişiler sorununun gecikmeden Batılı devletler tarafından da ciddiyetle ele alınması ve etki imkanlarının fazla olduğu uluslararası örgütlenmeler nezdinde gündeme getirilmesi menfaatlerine olacaktır. Yerinden edilmiş kişiler sorununun çözümüne yönelik Batılı devletler öncülüğünde başlatılacak olan tüm girişimler, başta kendi ülkeleri olmak üzere tüm uluslararası topluluğun barış ve güvenliğine katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

“About the Inter-Agency Standing Committee”, <http://www.humanitarianinfo.org/iasc/pageloader.aspx?page=content-about-default>, (erişim tarihi: 19.06. 2010).

“About UNICEF: Who We Are”, http://www.unicef.org/about/who/index_introduction.html, (erişim tarihi: 07.03.2010).

“About UNIFEM”, <http://www.unifem.org/about/>, (erişim tarihi: 18.05.2010).

“A Survey of Migration: Adding up Remittances/Send Me a Number”, **The Economist**, 3 Ocak 2008, http://www.economist.com/specialreports/displaystory.cfm?story_id=10286141, (erişim tarihi: 15.12.2008).

“A Survey of Migration: The Politics of the Gun”, **The Economist**, 3 Ocak 2008, http://www.economist.com/surveys/displaystory.cfm?story_id=10286165, (erişim tarihi: 15.12.2008).

ABADAN-UNAT, Nermin, **Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

ACHARYA, Amitav ve David B. Dewit, “Fiscal Burden Sharing”, **Reconceiving International Refugee Law** içinde, Ed. James C. Hathaway, The Hague/Boston/London, Martinus Nijhoff Publishers, 1997, ss. 111-145.

ALTINIŞIK, Çiğdem ve Mehmet Şahin Yıldırım, **Mülteci Haklarının Korunması**, Ankara, Ankara Barosu Yayınları, 2002.

ALTUĞ, Yılmaz, **Devletler Hususi Hukuku Bakımından Mülteciler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1292, Hukuk Fakültesi Yayınları No: 277, İstanbul, Sermet Matbaası, 1967.

“Arab Convention on Regulating Status of Refugees in the Arab Countries”, **Refugee Survey Quarterly**, C. 27, S. 2, 2008, ss. 87-90.

ARTHUR, John A., “International Labor Migration Patterns in West Africa”, **African Studies Review**, C. 34, S. 3, Aralık, 1991, ss. 65-87.

Asylum Case (Colombia v. Peru), <http://www.unhcr.org/refworld/country,ICJ,COL,3ae6b6f8c,0.html>, (erişim tarihi: 12. 02. 2009).

Asylum Case, Judgement of 20 November 1950, <http://www.icj-cij.org/docket/files/7/1851.pdf>, (erişim tarihi: 12. 02. 2009).

AYATA, Bilgin ve Deniz Yüksek, “A Belated Awakening: National and International Responses to the Internal Displacement of Kurds in Turkey”, **New Perspectives on Turkey**, No: 32, 2005, ss. 5-42.

AYBAY, Rona, **Yabancılar Hukuku**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

BARAKAT, Sultan ve Arne Strand, “Forced Migration and Dilemmas of Humanitarian Assistance: Challenges for Applied Research”, **Norsk Geografisk Tidsskrift**, C. 54, S. 3, 2000, ss. 134-136.

BAUER, Thomas K., John P. Haiken-DeNew ve Christoph M. Schmidt, “International Labour Migration, Economic Growth and Labour Markets: The Current State of Affairs”, **The New Demographic Regime: Population Challenges and Policy Responses** içinde, Ed.

BISHOP, William W., "Asylum Case (Colombia/Peru)", **The American Journal of International Law**, C. 45, S. 1, Ocak, 1951, ss. 179-195.

BMMYK, "BMMYK'nin Bakış Açısı ile İklim Değişikliği, Doğal Afetler ve Nüfusun Yer Değiştirmesi", http://www.unhcr.org.tr/MEP/FTPRoot/HTML/Editor/File/yayimlar/Climate%20change_tur.doc, (erişim tarihi: 08.06.2010).

BMMYK (UNHCR): **Dünya Mültecilerinin Durumu 1997-1998: Bir İnsanlık Sorunu**, Ankara, BMMYK Türkiye Temsilciliği, 1997.

BMMYK (UNHCR), **Dünya Mültecilerinin Durumu 2000: İnsani Yardımın Elli Yılı**, Ankara, BMMYK Türkiye Temsilciliği, 2000.

"BMMYK 2008 Yılı Profili", <http://www.unhcr.org.tr/MEP/FTPRoot/HTML/Editor/File/temel%20gercekler/UNHCR%20Profile%20April%202008TU.doc>, (erişim tarihi: 3.07.2009).

BÖCKER, Anita ve Tetty Havinga, "Asylum Applications in the European Union: Patterns and Trends and the Effects of Policy Measures", **Journal of Refugee Studies**, C. 11, S. 3, 1998, ss. 245-266.

Brookings-Bern Project on Internal Displacement-The Brookings Institution, **Protecting Internally Displaced Persons: A Manual for Law and Policymakers**, Washington, 2008.

BUZ, Sema, **Zorunlu Çıkış Zorlu Kabul Mültecilik**, Ankara, SGDD Yayınları, 2004.

"Cartagena Declaration on Refugees, Colloquium on the International Protection of Refugees in Central America, Mexico and Panama",

<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?page=search&docid=3ae6b36ec>, (erişim tarihi: 07.06.2009).

CASTLES, Stephen ve Mark J. Miller, **Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, Çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

CASTLES, Stephen, "Migration and Social Transformation", **London School of Economics Migration Studies Unit Working Papers**, No. 2008/01, ss. 1-19.

CASTLES, Stephen, "Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation", **Sociology**, C. 37, S. 1, Şubat, 2003, s. 13-34.

CASTLES, Stephen, "Twenty-First-Century Migration as a Challenge to Sociology", **Journal of Ethnic and Migration Studies**, C. 33, S. 3, Nisan, 2007, s. 351-371.

"Charter of the Fundamental Rights of the European Union", http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf, (erişim tarihi: 4.03.2007).

CHIMNI, B. S. (Ed.), **International Refugee Law: A Reader**, New Delhi/London/ Thousand Oaks, 2000.

COHEN, Roberta, "Strengthening Protection of IDPs: The UN's Role", **Law&Ethics**, Winter/Spring 2006, ss. 101-109.

"Constitution of the International Refugee Organization, December 15, 1946", <http://www.unhcr.org/refworld/type,INTINSTRUMENT,UN,,3ae6b37810,0.html>, (erişim tarihi: 26.05.2009).

“Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>, (erişim tarihi: 4.03. 2007).

“Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa”, [http://www.africaunion.org/Official_documents/Treaties_%20Conventions_%20 Protocols/Refugee_Convention.pdf](http://www.africaunion.org/Official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/Refugee_Convention.pdf), (erişim tarihi: 4.03.2007).

“Convention on Diplomatic Asylum”, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-46.html>, (erişim tarihi: 4.03.2007).

“Convention on Political Asylum”, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-37.html>, (erişim tarihi: 4.03.2009).

“Convention on Territorial Asylum”, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-47.html>, (erişim tarihi: 4.03.2007).

“Convention Relating to the Status of Refugees”, http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/o_c_ref.htm, (erişim tarihi: 04.03.2009).

CORBETT, John, “Ernest George Ravenstein: The Laws of Migration, 1885”, [http://www.csiss.org/classics/content/ 90](http://www.csiss.org/classics/content/90), (erişim tarihi: 04.11.2008).

CORNELIUS, Wayne A. ve Marc R. Rosenblum, “Immigration and Politics”, **Annual Review of Political Science**, C. 8, Haziran, 2005, ss. 99-119.

CUENOD, Jacques, “Refugees: Development or Relief ?”, **Refugees and International Relations** içinde, Ed. Gill Loescher ve Laila Monahan, New York, Oxford University Press, 1989, ss. 219-253.

ÇELİK, Edip F., **Devletler Hukukunda Melce ve Milletlerarası Adalet Divanı İctihadı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 694/Hukuk Fakültesi Yayınları No. 143, 1956.

ÇİÇEKLİ, Bülent, **Yabancılar Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2007.

DARAMOLA, Olusegun A. ve Timothy U. Mozia, "Toward Understanding the Refugee Dilemma: Migration Theory and Principles of Empowerment", **Refugee Empowerment and Organizational Change**, Ed. Peter W. Van Arsdale, Arlington, American Anthropological Association-Committee on Refugee Issues, ss. 181-189.

"Declaration on Territorial Asylum", http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/o_asylum.htm, (erişim tarihi: 4.03.2009).

DOĞAN, İlyas, "Vatanında Yaşama Hakkı ve Sürgünün Devletler Hukukundaki Hukuki Niteliği", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi-SBArD**, S. 6, Eylül 2005, ss. 177-202.

DURUGÖNÜL, Esmâ, "Göç Yolları", **Görüş**, Haziran, 2002, ss. 38-47.

EDWARDS, Alice, "Human Rights, Refugees and the Right 'To Enjoy' Asylum", **International Journal of Refugee Law**, C. 17, S. 2, 2005, ss. 293-330.

EL-BUSHRA, Judy ve Kelly Fish, "Refugees and Internally Displaced Persons", http://www.huntalternatives.org/download/40_refugees.pdf, (erişim tarihi: 07.05. 2010).

ERIKSSON, Anne-Christine, "Protecting Internally Displaced Persons in Kosovo", http://web.mit.edu/cis/www/migration/pubs/rrwp/3_protectIDPs.html, (erişim tarihi: 05.05.2010).

“Establishment of UNRWA”, <http://www.un.org/unrwa/overview/index.html>, (erişim tarihi: 2.07.2009).

“European Convention on Extradition”, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/024.htm>, (erişim tarihi: 4.03.2007).

FAIST, Thomas, **Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar**, Çev. Azat Zana Gündoğan ve Can Nacar, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003.

FIELD, John, **Sosyal Sermaye**, Çev. Bahar Bilgen ve Bayram Şen, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

GOODWIN-GILL, Guy S. ve Jane McAdam, **The Refugee in International Law**, Oxford, Oxford University Press, 2007.

GOODWIN-GILL, Guy S., **The Refugee in International Law**, Oxford, Clarendon Press, 1996.

GÖKBAYRAK, Şenay, “**Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar-Türk Mühendislerinin “Beyin Göçü” Üzerine Bir İnceleme**”, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006.

GRAHL-MADSEN, Atle, **Territorial Asylum**, Stockholm, Almqvist & Wiksell International, 1980.

GREENWOOD, Michael J. ve Gary L. Hunt, “The Early History of Migration Research”, **International Regional Science Review**, C. 26, S. 1, Ocak, 2003, ss. 3-37.

GUTERRES, Antonio, “Köklerinden Koparılmış 42 Milyon İnsan Eve Döneceği Günü Bekliyor”, <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?a>

Type=RadikalHaberDetay&Date=20.06.2009&ArticleID=941356, 20.06.2009 , (erişim tarihi: 14.06.2010).

HAGEN-ZANKER, Jessica, "Why do People Migrate? A Review of the Theoretical Literature", **Working Paper MGSOG/2008/WP002**, Maastricht University-Maastricht Graduate School of Governance, Ocak, 2008, ss. 1-21.

HANSEN, Randall, "Migration to Europe Since 1945: Its History and its Lessons", **Political Quarterly**, C. 74, S. 1, Ağustos, 2003, ss. 25-38.

HASHIMOTO, Naoko, "The United Nations and Internally Displaced Persons: At the Crossroads of Human Rights and Humanitarian Affairs", **Forced Migration and the Contemporary World: Challenges to the International System** içinde, Ed. Andrzej Bolesta, Bialystok, Libra, 2003, ss. 78-115.

HAŞANİ, Muhammed, "Göç Politikası: Avrupa Birliği ile Fas Arasındaki İlişkilerde Göç Sorunu", Çev. Murat Çelikkafa, http://www.goethe.de/ges/pok/prj/mig/mgr/tr20399_95.htm, (erişim tarihi: 17.12.2008).

HATHAWAY, James C. ve John A. Dent, **Refugee Rights: Report on a Comparative Survey**, Toronto, York Lanes Press, 1995.

HAUG, Sonja, "Migration Networks and Migration Decision-Making", **Journal of Ethnic and Migration Studies**, C. 34, S. 4, Mayıs, 2008, ss. 585-605.

HERTLEIN, Stefanie ve Florin Vadean, "Remittances-A Bridge between Migration and Development?", **Focus Migration-Policy Brief**, S. 5, Eylül, 2006, ss. 1-8.

HICKEL, Marguerite Contat, "Protection of Internally Displaced Persons Affected by Armed Conflict: Concept and Challenges", **IRRC**, C. 83, S. 843, Eylül 2001, ss. 699-710.

HOOGHE, Marc, Ann Trappers, Bart Meuleman ve Tim Reeskens, "Migration to European Countries: A Structural Explanation of Patterns, 1980-2004", **International Migration Review**, C. 42, S. 2, Yaz 2008, ss. 476-504.

IDMC, **Internal Displacement: Global Overview of Trends and Developments in 2008**, Geneva, Norwegian Refugee Council and IDMC, 2009.

International Organization for Migration, **World Migration 2005: Costs and Benefits of International Migration**, Cenevre, 2005.

JOLY, Daniele ve Astri Suhrke, "A New Paradigm for the European Asylum Regime", **International Migration: Prospects and Policies in a Global Market** içinde, Ed. Douglas S. Massey ve J. Edward Taylor, New York ve Oxford, Oxford University Press, 2004, ss. 295-317.

KALIN, Walter, "The Future of the Guiding Principles on Internal Displacement", <http://www.fmreview.org/FMRpdfs/BrookingsSpecial/03.pdf>, (erişim tarihi: 02.05.2010).

KARATANI, Rieko, "How History Separated Refugee and Migrant Regimes: In Search of Their Institutional Origins", **International Journal of Refugee Law**, C. 17, S. 3, 2005, ss. 517-541.

KARYOTIS, Georgios, "European Migration Policy in the Aftermath of September 11: The Security-Migration Nexus", **Innovation: The European Journal of Social Sciences**, C. 20, S. 1, Mart, 2007, ss. 1-17.

KHANNA, Ranjana ve Charles Piot, "Asylum: A Historical and Comparative Approach", **Common Fund Proposal 2007-2008**, ss. 1-6.

KHATIWADA, Padma Prasad, "Forced Migration: Concept and Context", **Nepali Journal of Contemporary Studies**, C. 6, S. 2, Eylül, 2006, ss. 1-13.

KILIÇ, Taner, "Bir İnsan Hakkı Olarak İltica Hakkı", **8-11 Aralık Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler** içinde, İstanbul, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Yayın No:6, 2006, ss. 173-191.

KIRGIS, Frederic L., "Hurricane Katrina and Internally Displaced Persons", **The American Society of International Law**, September 2005, ss. 1-5.

KOSKINEN, Paivi, **Internally Displaced Persons and the Right to Housing and Property Restitution**, Institute for Human Rights-Abo Akademi, 2005.

KUNZ, E.F., "The Refugee in Flight: Kinetic Models and Forms of Displacement", **International Migration Review**, C. 7, S. 2, Yaz 1973, ss. 125-146.

KURBAN, Dilek, "Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Uluslararası Hukuktaki Gelişmeler ve Ülke Pratikleri", **"Zorunlu Göç" İle Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası** içinde, Ed. Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker, İstanbul, TESEV Yayınları, 2006, ss. 51-59.

LAVENEX, Sandra, **Safe Third Countries: Extending the EU Asylum and Immigration Policies to Central and Eastern Europe**, Budapest and New York, Central European University Press, 1999.

LEVITT, Peggy ve Sarah Wagner, "Refugee Rights and Wrongs: Global Cultural Diffusion Among the Congolese in South Africa", **MIT/Mellon Foundation Workshop on Forced Migration-Working Paper 23**.

LINDSTROM, Channe, "Addressing the Root Causes of Forced Migration: A European Union Policy of Containment", **University of Oxford Refugee Studies Centre Working Paper No. 12**, September 2003, ss. 1-41.

LOESCHER, Gil, **Beyond Charity: International Cooperation and the Global Refugee Crisis**, New York ve Oxford, Oxford University Press, 1993.

LUTZ, Helma, "Göç Dişildir", Çev. Murat Çelikkafa, <http://www.goethe.de/ges/pok/prj/mig/mif/tr2499278.htm>, (erişim tarihi: 3.12.2008).

MACURA, Miroslav, Alphonse L. MacDonald ve Werner Haug, United Nations, New York ve Cenevre, 2005, ss. 111-135.

MARTIN, Philip, "The Migration Issue", **The New Geography of European Migrations** içinde, Ed. Russell King, Londra ve New York, Belhaven Press, 1993, ss. 1-16.

MOORE, Will H. ve Stephen M. Shellman, "Fear of Persecution: Forced Migration, 1952-1995", **Journal of Conflict Resolution**, C. 40, S. 5, Ekim, 2004, s. 723-745.

NATHWANI, Niraj, "The Purpose of Asylum", **International Journal of Refugee Law**, C. 12, S. 3, 2000, ss. 354-379.

"New Report on Replacement Migration Issued By UN Population Division", **UN Press Release DEV/2234 POP/735**, 17 March 2000.

ODMAN, M. Tevfik, **Mülteci Hukuku**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları No. 15, 1995.

ODMAN, M. Tevfik, "Mülteci Hukukunda Uluslararası Düzenlemeler ve Uluslararası Standartlar", **Türk Mülteci Hukuku ve Uygulamadaki Gelişmeler** içinde, İstanbul, İstanbul Barosu Yayınları, 2004, ss. 17-56.

"Office of the High Commissioner for Human Rights-What We Do", <http://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/WhatWeDo.aspx>, (erişim tarihi: 25.04. 2010).

OLESEN, Henrik, "Migration, Return, and Development: An Institutional Perspective", **International Migration**, C. 40, S. 5, 2002, ss. 125-150.

ÖZCAN, Mehmet, **Avrupa Birliği Sığınma Hukuku: Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Ankara: Asil Yayınları, 2005.

ÖZTÜRK, Sultan, **Internally Displaced Persons: International Protection and Assistance**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Faculty of Economic, Administrative and Social Sciences of Bilkent University, Ankara, 1997.

PATTANAYAK, R., **Dictionary of Public Administration**, Delhi, Mehra Ofset Press, 2006.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri-II. Kitap**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1999.

PEKER, Bülent ve Mithat Sancar, **Mülteciler ve İltica Hakkı: Yaşamın Kırıyındakilere Hoşgeldin Diyebilmek**, Ankara, İnsan Hakları Derneği İktisadi İşletmesi, 2005.

PENROSE, Jan, "The UN Convention Relating to the Status of Refugees: The Case For and Against Reform", **Forced Migration and the Contemporary World: Challenges to the International System** içinde, Ed. Andrzej Bolesta, Bialystok, Libra, 2003, ss. 17-34.

PETRUS, Valentina, "Asylum Procedures in Selected European Countries", <http://www.sav.sk/journals/mot/full/mo201j.pdf>, (erişim tarihi: 12.03.2009).
Population Reference Bureau, **Population Bulletin**, C. 62, S. 3, Eylül, 2007, ss. 1-16.

"Protocol Relating to the Status of Refugees", <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?docid=3ae6b3ae4&page=search>, (erişim tarihi: 07.06.2009).

RAVENSTEIN, E.G., "The Laws of Migration", **Journal of Statistical Society of London**, C. 48, S. 2, Haziran, 1885, ss. 167-235.

"Representative of the Secretary-General on the Human Rights of Internally Displaced Persons", <http://www2.ohchr.org/english/issues/idp/mandate.htm>, (erişim tarihi: 02.06.2010).

RYSTAD, Goran, "Immigration History and the Future of International Migration", **International Migration Review**, C. 26, S. 4, Kış, 1992, ss. 1168-1199.

SCHMEIDL, Susan, "Exploring the Causes of Forced Migration: A Pooled Time-Series Analysis, 1971-1990", **Social Science Quarterly**, C. 78, S. 2, Haziran, 1997, ss. 284-307.

SCHUSTER, Liza, "Why do States Grant Asylum?", **Politics**, C. 18, S. 1, (1998), ss. 11-16.

SCHWENKEN, Helen ve Pia Eberhardt, "Gender Knowledge in Economic Migration Theories and in Migration Practices", **Garnet Working Paper No: 58/08**, Ağustos, 2008, ss. 1-31.

SILJ, Alessandro, "Globalization and Migration", **Draft-Work in Progress**, June, 2001, ss. 1-20.

SISKA, Katalin, "Historical and Legal Perspectives of the Right of Asylum and Extradition Until the 19. Century", **Miskolc Journal of International Law**, C. 1, S. 2, 2004, ss. 188-197.

SKRAN, Claudena M., **Refugees in Inter-War Europe: The Emergence of a Regime**, Oxford, Clarendon Press, 1995.

STALKER, Peter, "Migration Trends and Migration Policy in Europe", **International Migration**, C. 40, S. 5, 2002, s. 151-179.

STARK, Oded ve David E. Bloom, "The New Economics of Labor Migration", **The American Economic Review**, C. 75, S. 2, Mayıs, 1985, ss. 173-178.

"Statistics on Displaced Iraqis Around the World September, 2007, <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home/opendoc.pdf?tbl=SUBSITES&id=470387fc2>, (erişim tarihi: 17.11.2008).

"Statute of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees A/RES/428", <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/excom/opendoc.htm?tbl=EXCOM&id=3ae69ee64>, (erişim tarihi: 27.05.2009).

STAVROPOULOU, Maria, "Drowned in Definitions", <http://www.fmreview.org/FMRpdfs/FMR31/11-12.pdf>, (erişim tarihi: 08.06.2009).

STOLA, Dariusz, "Forced Migrations in Central European History", **International Migration Review**, C. 26, S. 2, ss. 324-339.

"The Continuing Needs of Iraq's Displaced", <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/iraq?page=intro>, (erişim tarihi: 17.11.2008).

“The Internal Displacement Unit-OCHA”, <http://www.fmreview.org/FMRpdfs/FMR20/FMR2021.pdf>, (erişim tarihi: 18.05.2010).

“The Under-Secretary General and Emergency Relief Coordinator”, <http://ochaonline.un.org/tabid/5838/language/en-US/Default.aspx>, (erişim tarihi: 08.06.2010).

“The Universal Declaration of Human Rights”, <http://www.un.org/Overview/rights.html>, (erişim tarihi: 4.03.2009).

TOKSÖZ, Gülay, **Uluslararası Emek Göçü**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

TURTON, David, “Conceptualising Forced Migration”, **University of Oxford Refugee Studies Centre Working Paper No. 12**, October 2003, ss. 1-17.

TURTON, David, Refugees and ‘Other Forced Migrants’, **Refugee Studies Centre Working Paper No. 13**, Queen Elizabeth House International Development Centre, University of Oxford, October 2003.

TÜRK, Volker, “The Role of UNHCR in the Development of International Refugee Law”, **Refugee Rights and Realities** içinde, Ed. Frances Nicholson ve Patrick Twomey, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, ss. 153-174.

UN Economic and Social Council, “Comprehensive Study of the Representative of the Secretary-General, UN Doc., E/CN.4/1993/35, 21 January 1993.

UN Economic and Social Council, “Report of the Representative of the S-G on Internally Displaced Persons-Profiles in Displacement: Colombia”, UN Doc., E/CN.4/1995/50/Add.1.

UN, **Guiding Principles on Internal Displacement**, New York, 2001.

UNHCR, **Asylum Levels and Trends in Industrialized Countries-2007: Statistical Overview of Asylum Applications Lodged in Europe and Selected Non-European Countries**, 18 March 2008.

UNHCR, **The State of the World Refugees: Human Displacement in the Millennium**, New York and Oxford, Oxford University Press, 2006.

UNHCR, **2007 Global Trends: Refugees, Asylum Seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons**, June 2008.

ÜNALAN, Turgay, Ayşe Betül Çelik ve Dilek Kurban, “Türkiye’nin Yerinden Edilme Sorunu: Sorun, Mevzuat ve Uygulama”, **“Zorunlu Göç” İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası** içinde, Ed. Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker, İstanbul, TESEV Yayınları, 2006, ss. 67-88.

VAN HEAR, Nicholas, “Locating Internally Displaced People in the Field of Forced Migration”, **Norsk Geografisk Tidsskrift**, C. 54, S. 3, Haziran, 2000, ss. 90-95.

WALLERSTEIN, Immanuel, **Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş**, Çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2005.

WHITTAKER, David J., **Asylum Seekers and Refugees in the Contemporary World**, London and New York, Routledge Press, 2006.

WOOD, William B., Forced Migration: Local Conflicts and International Dilemmas, **Annals of the Association of American Geographers**, C. 84, S. 4, 1994, ss. 607-634.

YALÇIN, Cemal, **Göç Sosyolojisi**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2004.

YOUNES, Kristele, “The World’s Fastest Growing Displacement Crisis, **Refugees International**, (Mart 2007), ss. 1-12.

YÜKSEKER, Deniz, “Dünyada Yerinden Edilme Olgusuna İlişkin Politika ve Uygulamalara Eleştirel Bir Bakış”, “**Zorunlu Göç**” İle Yüzleşmek: **Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası** içinde, Ed. Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker, İstanbul, TESEV Yayınları, 2006, ss. 35-42.

ZELINSKY, W., “The Hypothesis of the Mobility Transition”, **Geographical Review**, C. 61, S. 2, Nisan, 1971, ss. 219-249.

ZİECK, Marjoleine, **UNHCR and Voluntary Repatriation of Refugees: A Legal Analysis**, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 1997.

ZOLBERG, Aristide R., Astri Suhrke ve Sergio Aguayo, **Escape From Violence: Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World**, New York ve Oxford, Oxford University Press, 1989.

ÖZET

SARAÇLI, Murat. Uluslararası Hukukta Yerinden Edilmiş Kişiler, Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Bu çalışmanın konusu zorunlu göç mağdurları olan sığınmacılar, mülteciler ve ülkesinde yerinden edilmiş kişiler olup, bu kapsamda söz konusu yerinden edilmiş kişilerin uluslararası hukuk çerçevesindeki konumları tartışılmaktadır. Çalışmanın temel tezi, yerinden edilmiş kişiler için günümüzde kabul edilen sığınmacı, mülteci ve ülkesinde yerinden edilmiş kişi şeklindeki üçlü ayrımın siyasi bir ayrım olduğu ve temelinde insan haklarını esas alması gereken bir olgunun dar devlet çıkarları ve retoriklerine hapsedildiğidir.

Çalışma toplam dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde genel olarak göçler ve zorunlu göç olgusu konu edilmektedir. Bu kapsamda göçlerin tarihsel, siyasi ve teorik arka planı incelenmekte ardından ise zorunlu göç kavramı, zorunlu göçe sebep veren nedenler ve bunların sonuçları üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde sığınma hakkı ve sığınmacıların statüsü konusu ele alınmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise genel olarak yerinden edilmiş kişi gruplarından bir diğeri olan mültecilerin uluslararası hukuk konsepti içerisindeki konumları, kendilerine yönelik oluşturulmuş bulunan uluslararası mülteci hakları rejimi içerisinde değerlendirilmektedir. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise, ülkesinde yerinden edilmiş kişiler ve bunların uluslararası hukuk çerçevesinde korunması sorunsalı üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Sözcükler:

1. Zorunlu Göç
2. Yerinden Edilmiş Kişiler
3. Sığınmacı
4. Mülteci
5. Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişi

ABSTRACT

SARACLI, Murat. Displaced People in International Law, Doctoral Thesis, Ankara, 2010.

The topic of this study is the displaced people who are the victims of forced migration asylum seekers, refugees and internally displaced persons in this respect the status of those who are forcibly removed from their lands within their own countries is being discussed in the frames of the International Law. The main argument of this study is that today's accepted three item classification for the people who are forcibly removed from their lands as being asylum seekers, refugees and internally displaced persons is actually a political classification and that a fact which should be based on human rights is confined in narrow governmental interests and rhetoric.

This study consists of four parts. In the first part, migrations in general terms and forcible removal of people make the topic. In this respect historical political and theoretical backgrounds of migrations is studied, and then the concept of forced migration and the factors that lead to forced migration and their consequences are covered. In the second part, the right of asylum and the status of asylum seekers make the topic. In the third part of the study, in the concept of international law, the status of refugees who are another one of the groups of people that are mainly removed from their lands is being assessed in the regime of the international refugee rights that was established for these people. In the fourth and the last part of the study the question of the people who are removed from their land within their own countries and protecting them under the terms of the international law is being discussed.

Key Words:

1. Forced Migration
2. Displaced People
3. Asylum Seeker
4. Refugee
5. Internally Displaced Person